హనుమంతరావు, రొద్దము

శృంగారలహరి అను నామాంతరముగల ఆంధ్రవాసవదత్త

చెన్నపురి, 1899

Record no. 358

Hanumantarāvu, Roddamu

Śṛṅgāralahari anunāmāntaramugala Āṃdhravāsavadatta

Cennapuri, 1899

Record no. 358

Bibliographic Record Target

హనుమంతరావు, రొద్దము.

శృంగారలహరి అను నామాంతరముగల ఆంధ్రవాసవదత్త / ఇది రొద్దము హనుమంతరావుచే సంస్కృత వాసవదత్తను స్వేచ్ఛానురీతి ననుసరించి గద్యపద్యాత్మకంబుగ నాంధ్రమున రచియింపబడి, వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిగారిచే పరిష్కరించబడెను.- చెన్నపురి : వైజయంతీ ముద్రాక్షరశాల, 1899.

144 p. ;20 cm.

Record no. 358

Hanumantarāvu, Roddamu.

Śṛṅgāralahari anunāmāntaramugala Āṃdhravāsavadatta / idi Roddamu Hanumantarāvucē Saṃskṛta Vāsavadattanu svēcchānurīti nanusariñci gadyapadyātmakambuga Nāndhramuna raciyimpabaḍi, Vēdamu Vēṅkaṭarāyaśāstrigāricē pariṣkariñcabaḍenu.- Cennapuri : Vaijayantī Mudrākṣaraśāla, 1899.

144 p. ;20 cm.

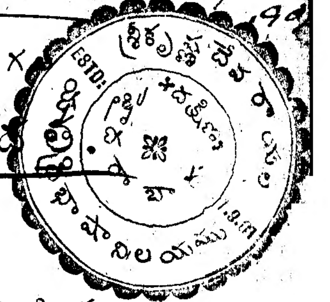
Record no. 358

శ్రీరస్తు.

శృంగారలహరి.

అను నామాంతరముగ

ఆంధ్రవాసవదత్త.

ఇది

అనంతపురముజిల్లా - పెనుగొండపురనివాసియగు.

రొద్దము - హనుమంతరావుచే

ప్రత్యక్షరశ్లేషకావ్యంబని జగత్ప్రసిద్ధినొందిన

సంస్కృతవాసవదత్తను స్వేచ్ఛానురీతి ననుసరించి

గద్యపద్యాత్మకంబుగ నాంధ్రమున రచియింపంబడి.

చెన్నపురి: క్రిష్టియన్ కాలేజి సంస్కృత ప్రథమపండితులగు.

బ్రహ్మశ్రీ, మహారాజరాజశ్రీ,

వేదము - వేంకటరాయశాస్త్రిగారిచే

సకలదోషరాహిత్యంబుగఁ బరిష్కరింపంబడి.

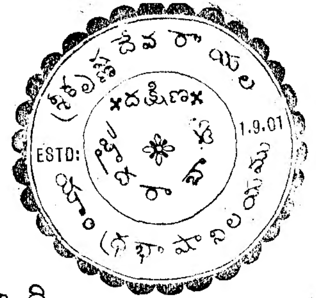
—:o:—

చెన్నపురి:

శ్రీ "వైజయంతీ" ముద్రాక్షరశాలన్

ముద్రితము.

౧౮౯౯.

శ్రీరస్తు

శృంగారలహరి.

పూర్వభాగము.

ఉ॥ శ్రీకరమున్విశిష్టపరిసృష్ట్యవనప్రళయాదిభేదకా।
ర్యాకరమున్ జిదాత్మకమహామహిమంబునిజాప్రమేయమా।
యాకలితంబునిష్కలనిరంజననిర్గుణనిర్వికల్పభా।
వాకలనంబునై వెలుఁగునాపరతత్వమునాశ్రయించెదన్॥ ౧.

క॥ శ్రీభూతరుణీముఖకమ । లాభంబగునాంధ్రభూమియం
దమితయశః । ప్రాభవమురత్ననగరము । శోభిల్లులలాటకాభి
శోభితమగుచున్॥ ౨

క॥ ఆపురముజయశ్రీలతి । కాపురకాపురమురత్నకాంచన
కుంభో । ద్దీపితశిఖరాస్ఫోటిత । గోపురగోపురమునగుచుఁగోమ
రారురహిన్॥ 3.

టిప్పణము.

జయశ్రీలతికాపుర = జయలక్ష్మియనెడు లతాంగి. గోపురము = స్వర్ణ
పట్టణము—మేడ.

క॥ ఎంతయుననంతవిజయది । గంతరవిశ్రాంతకీర్తినమరుచు
నచటన్ । సంతతబుధచింతామణి । చింతామణియనఁగనృపతి
శేఖరుఁడలరున్॥ ౪

సీ॥ (1) కృతహేమకశిపుసుక్షేత్రదానక్రియారంభః ప్రకృతి నారసింహుఁడనఁగ । (2) సౌకర్యగతిసమాసాదితక్ష్మాచక్రవిక్రమంబుననాదివిష్ణుఁడనఁగ । (3) వరయశోదానందవైభవాస్పదసుప్రభావవైఖరివాసుదేవుఁడనఁగ । దినదినకృతవసుదేవతర్పణజాతకీర్తివిస్ఫూర్తిశ్రీకృష్ణుఁడనఁగ । (5) నామహానంతభోగిచూడామణిప్ర । భావిరాజితనిజపాదపద్మయుక్తి । సంతతంబునుసాగరశాయియనఁగ । నెందుఁబెంపొందునాభూపురందరుండు॥ ఋ.

టిప్పణము.

---

(1) హేమ = బంగారు-కశిపు = అన్నవస్త్రములు—" అస్త్రీకశిపుశయ్యాయాం వస్త్రేన్నేతద్వయేపిచ॥ నా." హేమకశిపు = హిరణ్యకశిపుఁడను రాక్షసుఁడు; క్షేత్ర = శరీరము-వరిమడి; దాన = ఈవి—ఛేదనము.

తా॥ రాజుపరమునందు - బంగారు-అన్నము - వస్త్రము - భూమి-వీనిని దానమిచ్చువాఁడనియును - నృసింహునిపరమునందు- హిరణ్యకశిపుని వక్షమును ఛేదించినవాఁడనియును గ్రహింపవలయును.

(2) సౌకర్యగతి = సూకరభావము = వరాహావతారము. సుకరము = శోభనకరమగుహస్తము- లేక- కప్పము—తద్భావము = సౌఖ్యకరము.

తా॥ విష్ణుపరమునందు వరాహరూపముచే భూమండలమును భరించినవాఁడనియు రాజుపరమునందు - శోభనకరమగు హస్తముచేత భూచక్రమును భరించినవాఁడని - కాని - సులభములగు కప్పములను దీసికొనుటచేత రాష్ట్రములను రక్షించువాఁడనికాని, గ్రహింపవలయును.

(3) వాసుదేవునిపరమునందు- తలిదండ్రులగు యశోదానందనుల వైభవమునకాకరమగుప్రభావవైఖరియనియు — రాజుపరమునందు— యశఃప్రదమగునానందవైభవమునకాస్పదమగు మాహాత్మ్యవైఖరియనియు గ్రహింపవలయును.

(4) వసువులు=అష్టవసువులు—ధనము. వసుదేవుఁడు=కృష్ణునితండ్రి.

తా॥ కృష్ణునిపరమునందుఁ దండ్రియగు వసుదేవునిఁదృప్తినొందించినవాఁడనియు రాజుపరమునందు - వసువులను దేవతలను దృప్తినొందించినవాఁడనియుఁ జెప్పనగును.

(5) అనంతభోగి=ఆదిశేషుఁడు—అనేకులగు భోగవంతులు—అనఁగా—రాజులు. చూడామణి=శిరోమణి—శ్రేష్ఠుఁడు.

క॥ పరమాద్భుతమాధరణీ । భరణుండుబృహన్నళానుభావుండయ్యుఁ । ధరనఖిలవిబుధులంత । స్సరళుండననలరునధికచాతుర్యమునన్॥

టిప్పణము.

ఇందు విరోధాభాసాలంకారమును గ్రహింపవలయును.

(1) బృహన్నళ యనఁగా నపుంసకరూపియగు నర్జునుఁడు = నపుంసకుఁడు; నరళుఁడనఁగా ననేకస్త్రీసాంగత్యముగల దక్షిణనాయకుఁడు; నపుంసకుఁడు దక్షిణుఁడగుట విరోధము.

(2) నళ = తృణవిశేషము = కసుపగడ్డి; సరళ=దేవదారువృక్షము: తృణము వృక్షమగుట విరోధము.

(3) ఆరాజు నలమహారాజువంటి ప్రభావము కలవాఁడనియును- పరకార్యనిర్వాహకమగు బుద్ధి నిశ్చయము కలవాఁడనియును దాత్పర్యము.

(4) నలఃపోటగళేరాజ విశేషకపినాయకే (నా.)

పీతద్రుస్సరళపూతికాష్ఠంచ ;
దక్షిణేసరళోదారా— } అమరము.

బృహత్ = గొప్పదియగు; అంత = సమీపస్థమగు; అనుభావము = ప్రభావము.

సీ॥ (1) వ్యాకృతప్రథితకావ్యాదరుండాఘనుఁడానకదుందుభి నతిశయించు । (2) దక్షిణాశాప్రసాధకుఁడామహారాజుసదమలాగస్త్యప్రశస్తిఁగాంచు । (3) నసదృశసమరసాహసుఁడామహాభాగుఁడాతతవిజయవిఖ్యాతినెంచు । (4) సంతతాశాంతరక్షణదక్షుఁడాధరాభరణుండువరుణవైభవము నెంచు। (4) నహహారాజన్యమాత్రుఁడేయతఁడుసతత । కనకవర్షప్రహృష్టార్థిజననికాయ । చాతకుఁడుకృష్ణపదజలజాతచింత । నాతిదూరీకృతాఖిలపాతకుండు॥

టిప్పణము.

---

(1) వ్యాకృత=విస్తరింపఁబడిన; ప్రథిత=ప్రసిద్ధినొందిన; కావ్య = ఈ పేరుగల రాక్షసియును - కావ్యమును; ఆదరము = విశ్వాసము; దరము=భయము; ఆనకదుందుభి = వసుదేవుఁడు.

తా॥ కావ్యయను రాక్షసికి భయమును విస్తరింపఁజేసినవాఁడు వసుదేవుఁడు—కావ్యములయందు విశ్వాసమును విస్తరింపఁజేసినవాఁడు రాజు.

(2) దక్షిణ=పండితుఁడు—దక్షిణదిక్కు. ఆశా=కోరిక—దిక్కు. ప్రసాదకుఁడు=అలంకరించువాఁడు- నెఱవేర్చువాఁడు.

తా॥ దక్షిణదిక్కునలంకరించినవాఁడగస్త్యుఁడు; విద్వాంసులకోరికలను నెఱవేర్చువాఁడు రాజు.

(3) సమర = యుద్ధము ; సాహస = పరాక్రమము ; సమరస = శృంగారము ; ఆహస = విలాసము—క్రీడ ; (ఆహసోవిజయక్రీడా— అమరము.)

తా॥ యుద్ధమున ననన్యసామాన్యసాహసము కలవాఁడర్జునుఁడు ; అసదృశశృంగారవిలాసము కలవాఁడు రాజు.

(4) ఆశాంత = పశ్చిమదిక్కు—కోరికల వినాశము.

తా॥ పశ్చిమదిక్కును రక్షించుటయందు సమర్థుఁడు. వరుణుఁడు—కోరికల నెఱవేర్చి వానిని నశింపఁజేయువాఁడు రాజు.

క॥ ఘోరతరవారిధారా । దారితబహురాజహంసదర్పోజ్జ్వలునా । భూరమణుఘనుఁడుఘనుఁడని । ధీరులునుతియింతురట్టి తెఱఁగొప్పఁగదా॥ ౮.

టిప్పణము.

---

(1) ఘోరతర = మిగులభయంకరమగు—వారిధార = జలధార - అనఁగా వర్షము. రాజహంస = రాయంచలు; ఘనుఁడు = మేఘుఁడు; ధీరులు = పండితులు.

(2) ఘోర = భయంకరమైన—తరవారి = ఖడ్గము; . ధార = అంచు; రాజహంస = రాజశ్రేష్ఠులు; ఘనుఁడు = గొప్పవాఁడు—ధీరులు = శూరులు.

తా॥ మిగులభయంకరములగు జలధారలచేత (అనఁగా వర్షము గురియుటచేత) భయపెట్టఁబడిన రాయంచలుకలది మేఘమనియు—భయంకరమగు ఖడ్గధారచేత విదళింపఁబడిన రాజశ్రేష్ఠులను గలవాఁడు రాజనియును- గ్రహింపవలయును.

సీ॥ (1) అతరళుఁడయ్యుసంతతమహానాయక ప్రఖ్యాతిఁగనిధాత్రిఁబ్రబలునతఁడు । (2) విద్యాధరుండయ్యు విలసితసుమనఃప్రథాసమావిర్భూతిఁదనరునతఁడు । (3) ధృతరాష్ట్రుఁడయ్యునంచితగుణప్రియభావవిలసనామలమతి వెలయునతఁడు । (4) మహిషీభవుండయ్యు బహుజనాహితవృషోత్పాదివానిరతంబుఁబరఁగునతఁడు । (5) బంధుజనబృందములకు సుబంధుఁడనఁగ । బంధురతనొప్పియునునసుబంధుఁడతఁడు । భూతలంబునఁగవిపారిజాతుఁడనఁగ । ఖ్యాతిమనఁగాంచియునపారిజాతుఁడతఁడు॥ ౯.

టిప్పణము.

---

(1) తరళము = చలించునది—నాయకమణి. అతరళుఁడు = చలించని—అనఁగా భయములేనివాఁడు—నాయకమణిలేనివాఁడు. మహానాయకుఁడు = గొప్పరాజు గొప్పనాయకమణి కలవాఁడు.

తా॥ నాయకమణి కానివాఁడు మహానాయకమణి యనుట విరుద్ధము—భయరహితుఁడనియును—గొప్పరాజనియును పరిహారము.

అభిప్రాయసూచిక — ఈపద్యమున నితరస్థలములయందును నిదేరీతిగా విరోధాభాసమును గ్రహింపవలయును.

(2) విద్యాధరుఁడు = దేవతలలో నొక తెగవాఁడు—పండితుఁడు. సుమనుఁడు = దేవతలలో మఱియొక తెగవాఁడు—మంచిహృదయము కలవాఁడు. ప్రథా—ఖ్యాతి.

(3) ధృతరాష్ట్రుఁడు = కురురాజు—రాష్ట్రమును భరించినవాఁడు. గుణప్రియుఁడు= భీమునకు హితుఁడు—సుగుణప్రియుఁడు.

(4) మహిషీభవుఁడు=ఎనుమునకుఁ బుట్టినవాఁడు—పట్టపుదేవికిఁ బుట్టినవాఁడు. వృషోత్పాది=ఎద్దునుబుట్టించువాఁడు—ధర్మములను గలిగించువాఁడు

(5) సుబంధుఁడు = మంచిచుట్టము; అసుబంధువు = చెడుచుట్టము—ప్రాణబంధువు. కవిపారిజాతము = కవులకుఁగల్పవృక్షమువంటివాఁడు. అపారిజాతుఁడు=శత్రువులులేనివాఁడు.

క॥ సకలకళాకులశోభితుఁ । డుకుముదవనముఖ్యబంధుఁడుక్
షణదానం। దకరుండతఁడుతమోభం। జకుఁడునతారాతిబలుఁడు
చంద్రుండునగున్॥ ౧౦.

టిప్పణము.

ఇందు రాజుపరమొకయర్థమును—చంద్రునిపరమొకయర్థమును గ్రహింపవలయును.

(1) సకలకళాకులశోభితుఁడు = సమస్తవిద్యలచేఁ బ్రకాశించువాఁడు—షోడశకళలచేఁ బ్రకాశించువాఁడు.

(2) కుముదవనముఖ్యబంధుఁడు = కు = భూమియొక్క - అనఁగా—భూజనులయొక్క - ముత్ = సంతోషమును—అవన = రక్షణమునకు - ముఖ్యబంధుఁడు—కుముదవన = కలువవనములకు ముఖ్యబంధుఁడు.

(3) క్షణదానందకరుఁడు = ప్రతిక్షణమందును దానముచేయు హస్తము కలవాఁడు—రాత్రియందు హర్షము కలుగఁజేయువాఁడు.

(4) తమోభంజకుఁడు = పాపధ్వంసకుఁడు—అంధకారవిరోధి.

(5) నతారాతిబలుఁడు = వంచఁబడిన—అనఁగా—జయింపఁబడిన శత్రుబలముకలవాఁడు.

తారా = నక్షత్రములచేత— న + అతి = నాతి=అతిక్రమింపఁబడని—బలుఁడు = ప్రకాశము కలవాఁడు.

(6) చంద్రుఁడు = ఆహ్లాదకుఁడు—జాబిల్లి.

గీ॥ ఆసదాగతిపావకాగ్రేసరుండు। సుతమహాబలుఁడుసుమ
నోహరుండు । రహీనభోగోత్సుకుఁడుజగత్ప్రాణుఁడావ। ధూత
కాంతారుఁడనమహాఖ్యాతినలరు॥ ౧౧.

టిప్పణము.

ఇందు రాజుపరముగాను—వాయువుదేవునిపరముగాను రెండర్థములు గ్రహింపవలయును.

(1) సదాగతి=సత్=సత్పురుషులయొక్క—ఆగతి=ఆగమనముకలవాఁడు = సత్పురుషు లతనియొద్దకు వచ్చుచుండుదు రనుట. వాయువు.

(2) పావకాగ్రేసరుఁడు = పావక = పవిత్రులయందు, అగ్రేసరుఁడు=శ్రేష్ఠుఁడు. వాయువు. మహాబలుఁడు=అధికసామర్థ్యము కలవాఁడు—వాయువు.

(4) సుమనోహరుఁడు=మిగులమనోరంజకుఁడు —పుష్పములనుహరించు వాయువు.

(5) నభోగోత్సుకుఁడు = భోగములయం దిచ్ఛలేనివాఁడు—ఆకాశగమనోత్సుకుఁడు = వాయువు.

(6) జగత్ప్రాణుఁడు = ప్రపంచమునకుఁ బ్రాణప్రాయమగువాఁడు—వాయువు.

(7) అవిధూతకాంతారుఁడు=పోఁగొట్టఁబడిన దుర్భిక్షములు గలవాఁడు—ఎగరఁగొట్టఁబడిన వనములుకలవాడు=వాయువు.

సీ॥(1) సమకరోదారప్రచారుండువాహినీశతనాయకుండునై
జలధిఁదెగడు । (2) నిర్జితమారుఁడున్నిద్రసాహసమహాసేనాను
గతుఁడునైశివునిఁదెగడు । (3) విబుధాలయంబును విశ్వకర్మాశ్ర
యస్థితియునునైమేరుశిఖరిఁదెగడు । (4) రతిసుఖప్రదుఁడునురహి
జనితానిరుద్ధాతివైభవుఁడునైయతనుఁదెగడు । (5) మఱియుక్షణ
దానహితుఁడుసన్మార్గవర్తి । యగుచునామేటిరవిమహాఖ్యాతిఁదెగ
డుఁ । గాననారాజవరునకుఁగలయనెందు । నరసిపరికింపధరఁబెర
దొరలుదొరలె॥ ౧౨

టిప్పణము.

---

(1) ఇది రాజుపరమును—సముద్రముపరమును.

సమ=లక్ష్మీయుక్తమగు—కర=హస్తముయొక్క—ఉదారప్రచారుఁడు = త్యాగప్రచారము కలవాఁడు = రాజు; మొసళ్లయొక్క విశేషసంచారముచేఁ గూడినవాఁడు సముద్రుఁడు.

వాహినీశతనాయకుఁడు = అనేకసేనలకునాయకుఁడు = రాజు; అనేకనదులకు నాయకుఁడు=సముద్రుఁడు.

(2) ఇది రాజపరమును—శివునిపరమును.

నిర్జితమారుఁడు = శత్రువులనుజయించువాఁడు = రాజు; మన్మథుని జయించినవాఁడు = శివుఁడు.

మహాసేనానుగతుఁడు = అధికసేనాసహితుఁడు = రాజు; షణ్ముఖసహితుఁడు = శివుఁడు.

(3) విబుధాలయము = పండితులకుశరణము = రాజు; దేవతలకు వాసస్థానము = మేరువు.

విశ్వకర్మాశ్రయస్థితి=విశ్వకర్ముఁడను దేవశిల్పికి నాశ్రయము మేరువు—ప్రపంచముయొక్క శుభాశుభకర్మలకు నాధారభూతుఁడు = రాజు.

(4) రతిసుఖప్రదుఁడు = రతీదేవికి సుఖమునిచ్చువాఁడు = మన్మథుఁడు—ప్రీతిచే జనులకు సుఖమునిచ్చువాఁడు = రాజు.

జనితానిరుద్ధాతివైభవుఁడు = అనిరుద్ధుఁడను పుత్రసంపత్తిఁగలవాఁడు= మన్మథుఁడు. అప్రతిహతవిభవముఁ గలవాఁడు = రాజు.

(5) క్షణదానహితుఁడు — క్షణ = సర్వకాలములయందలి—దాన = దానములచేత—హితుఁడు = సర్వజనులకుఁ బ్రియుఁడు = రాజు, రాత్రికివిరోధి = సూర్యుఁడు.

సన్మార్గవర్తి = నక్షత్రమార్గవర్తి = సూర్యుఁడు, మంచిమార్గమున సంచరించువాఁడు రాజు.

పెరదొరలు = ఇతరరాజులు;

దొరలె = సమానులా! కారనుట.

తే-గీ॥ అతనిరిపులుసదాపార్థులైయభార । తరణయోగ్యులు
భీష్ములైతగనశాంత । నవులుమఱిసానుచరులయ్యు నలినగోత్ర ।
భూషితులుదూషితులుగా రెపుడమినహహా॥ ౧౩.

టిప్పణము.

సదాపార్థులు = సదా = ఎల్లప్పుడు—పార్థులు = అర్జునులు, సదా = ఎల్లప్పుడు—అపార్థులు = ధనరహితులు.

అభారతరణయోగ్యులు = భారత, రణయోగ్యులు కారు; కార్యభారమును దరించుటకు యోగ్యతలేనివారు.

భీష్ములు = దేవవ్రతులు—భయంకరులు.

అశాంతనవులు = భీష్ములు కానివారు — శాంతిరహితుల స్తోత్రము గలవారు.

సానుచరులు=పర్వతిసానువులఁ జరించువారు, అనుచరులతోఁ గూడినవారు.

అగోత్రభూషితులు = గోత్రభూ = పర్వతప్రదేశమందు—అషితులు = లేనివారు—వంశభూషితులు కానివారు.

ఇందు విరోధాభాసమును గ్రహింపనగును.

ఆ-వె॥ అతఁడలత్రిశంకుఁడయ్యునాక్షత్రప । థచ్యుతుండు
గాఁడుధరణిశంక। ప్రభావుఁడయ్యురహివిషాదియుఁగాఁడు। చిత్ర
మతనివిహితశీలమెపుడు॥ ౧౭.

టిప్పణము.

త్రిశంకుఁడు = ఇక్ష్వాకువంశపురాజు; శంకు = శుక్తి—త్రిశంకుఁడు= శక్తిత్రయసమన్వితుఁడు; త్రి = త్రికాలములయందును—శం = సుఖముతోఁ గూడిన—కు—భూమినిగలవాఁడు,

నాక్షత్రపథచ్యుతుఁడు — నక్షత్రసంబంధమైనది = నాక్షత్రము — నాక్షత్రపథమనఁగా నాకాశము—దానినుండి త్రోయఁబడినవాఁడు. అ = ప్రసిద్ధమగు—క్షత్రపథ = రాజమార్గమునుండి—చ్యుతుఁడు = భ్రష్టుఁడగువాఁడు —కాఁడు.

శంకరప్రభావుఁడు = ఈశ్వరునివంటి ప్రభావముఁగలవాఁడు—సుఖకరమహిమఁగలవాఁడు.

విషాది = విషభక్షకుఁడు—దుఃఖముగలవాఁడు.

ఉ॥ అంబురుహాస్త్రతేజుఁడతఁడర్థిలినేలుధరిత్రిరాజవై । రంబు
సరోజమున్ దదితరంబగునంచితసార్వభౌమయో । గంబలదిగ్గ
జంబుబహుకంటకయోగముయోగమున్ శర। ణ్యంబులుగాఁగఁ
జేకొనికనంబడవన్యములందునెల్లెడన్॥ ౧౮.

టిప్పణము.

రాజవైరము = రాజునందలి విరోధము—చంద్రవైరము.

సార్వభౌమయోగము = చక్రవర్తిత్వము — సార్వభౌమనామక దిగ్గజత్వము.

కంటకయోగము = క్షుద్రశత్రుయోగము—రోమాంచయోగము. యోగము = యోగవిద్య—మిధునభావము.

క॥ ఛలనిగ్రహప్రయోగం । బులునిరతమున్యాయశాస్త్రి
ములమఱియునునా। ఖలసంప్రయోగమెల్లనుఁ । గలమంబుల
సూచిభేదగతిమఱిపితతిన్॥ ౧౯.

టిప్పణము.

ఛలనిగ్రహము = కపటనిగ్రహము—న్యాయశాస్త్రిప్రశస్తములగు ఛలాదినిగ్రహములు.

ఖలసంప్రయోగము = దుర్జనసాంగత్యము—కల్లమున వేయఁబడుట—కళమము = వరిపైరు.

సూచిభేదగతి—సూచి = కొండెగాండ్రచేఁ గల్పింపఁబడిన— భేదగతి = శత్రుత్వము, సూదులచే భేదింపఁబడి రంధ్రములు వేయఁబడుట.

క॥ ఏదెసనారసినఁబరీ। వాదము వీణాళి; శూలభంగము ప్రస
నా। పాదనమున; మఱియుఁగర। చ్ఛేదముకుసుమాపహారణ
సీమంతినులక్॥ ౧౭.

టిప్పణము.

పరీవాదము = అపవాదము—వీణోపకరణవిశేషము.

శూలభంగము = దుష్టులను శూలమునకు వేసి శిక్షించుట—శూలరోగ భంగము;

కరచ్ఛేదము=కరమును ఖండించుట—లేక—కప్పముల నియ్యకుండుట; కరములచేఁ బుష్పములఁ గోయుట.

క॥ పాటితనాస్తికమతిగత। పాటవచార్వాకవితతిఁబటుతరనే
త్రో। త్పాటనముతపోధనముని। కోటిద్విజిహ్వాప్తియురగకుల
మునసుదగున్॥ ౧౮.

టిప్పణము.

నాస్తికమతి = దేవుఁడు లేఁడనువాదము. నేత్రోత్పాటనము = కనుగ్రుడ్లు పీకించుట - కనులు తెఱచుట.

ద్విజిహ్వాప్తి = రెండునాలుకలు కలిగియుండుట—అనృతమాడుట.

పైమూఁడుపద్యములకును -తగున్—అను నొకటేక్రియ కలిగియుండుంటంజేసి-యీమూటిని నొకటేవాక్యముగా భావింపవలయును. ఇట్టివాక్యమునకు విశేషకమనిపేరు. శ్లో॥ ద్వాభ్యాంయుగ్మమితిప్రోక్తం। త్రిభిశ్లోకైర్విశేషకం। కాలాపకంచతుర్భిస్యాత్। తదూర్ధ్వంకులకస్మృతం॥

సీ॥ (1) గోత్రోద్ధరణవృత్తిఁగొమరారఁగాంచియు గోత్రోద్ద
ళనవృత్తిగొఱలఁడేని। (2) జనకభూత్యాగసంసక్తుఁడై మించి
యు జనకభూరాగియైజరుగఁడేని। (3) రామదర్శితభక్తిరాజితుం
డయ్యు రాజ్యవిరామయుక్తిఁదానలరఁడేని। (4) భీమభూభోగసం
ప్రీతుఁడయ్యునుబునర్భూపరిగ్రహాకాంక్షఁబొదలఁడేని। గీ॥ రమణ
నాదివరాహునిరామభద్రు। భరతునిమధావనీనాథుఁబ్రతియ
నంగ। వచ్చునలమేటిధారుణీవాసవునక। నిందితామందగుణ
బృందసుందరునకు॥ ౧౯.

టిప్పణము.

---

(1) గోత్రోద్ధరణము = వంశపరిపాలనము—భూమిని నుద్ధరించుట.

గోత్రోద్దళనము = వంశనాశనము—తుంగముస్తలకుఁగాను భూమిని బెకలిచుట.

(2) జనకభూత్యాగసంసక్తుఁడు = జన్మభూమిని విడుచుటయం దాసక్తిగలవాఁడు—సీతను విడుచుటయం దాసక్తిగలవాఁడు.

(3) రామదర్శితభక్తి = రామునియందగుపరచఁబడిన భక్తి—రాజ్యవిరామయుక్తి—రాజ్యమున రాముఁడు లేకుండుట—రాజ్యమందలి విరక్తి.

(4) భీమభూ = దమయంతి—పునర్భూ = రెండవవివాహము చేసికొన్న విధవ.

క॥ అతనిబహుమణీఘృణిసం। గతకటకచరన్మదాంధగంధద్వి
రద। శ్శితకనదభంగశృంగో। న్నతినచలునిఁబర్వతుండనంజనదె
మహిన్॥ ౨౦.

టిప్పణము.

కటక = రాజధాని—పర్వతనితంబము.

గంధర్వ = గుఱ్ఱము—దేవగాయకుఁడు.

శృంగము = ప్రభుత్వము—శిఖరము.

పర్వతుఁడు = శైలము—ఉత్సవములు గలవాఁడు.

ఇచట మత్వర్థమునఁ దత్ప్రత్యయము.

సీ॥ (1) రాహువునాద్విజరాజమిత్రాధికోన్మేషాపహరణాభి
లాషిగాఁడు । (2) నళుఁడునానక్షకాంతాపరత్వానుసంగతకలిపి
జితవిగ్రహుఁడుగాఁడు । (3) యముఁడునాభువిసంతతమునకస్మా
దపహృతజీవనఖ్యాతియుతుఁడుగాఁడు । (4) చక్రినాబహుపుణ్య
జనసదాహితసృగాలప్రవర్ధనసముల్లాసిగాఁడు । (5) గీ॥ శక్రుఁ
డనశతమన్యుప్రసక్తిమనఁడు । శుక్రుఁడనధాత్రిఁగవితావిశుద్ధిఁగ
నఁడు । శంభుఁడనమఖవిధ్వంససరణిఁజనఁడు । ధరనతుల్యుఁడు
గాఁడెయాధరణిధవుఁడు॥ ౨౧

టిప్పణము.

---

(1) ద్విజరాజ = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు—చంద్రుఁడు. మిత్ర = స్నేహితుఁడు—సూర్యుఁడు. ఉన్మేష = ఆధిక్యము—నా = అనుటకు

(2) అక్ష = పాచికలు—ఇంద్రియములు, కలి = యుద్ధము—కలియుగము.

(3) జీవనము = వృత్తి—ప్రాణము.

(4) పుణ్యజన = పుణ్యవంతులు—రాక్షసులు. సదాహిత — దీనికొకయర్థమున - సదా + హిత - అనియు, మఱియొకయర్థమున - సదా + అహిత

యనియు, గ్రహింపవలయును. ప్రవర్ధిత = వృద్ధినొందింపఁబడిన—సంహరింపఁబడిన, సృగాల = నక్క—రాక్షసుఁడు.

(5) మన్యు = వ్యసనము; కవితా = జలపక్షిత్వము.

తే,గీ॥ పావకుఁడుగానిమహిఁగృష్ణవర్త్మగాఁడు । దహనుఁడును
గాఁడుమఱిగంధవహసఖుండు । గాఁడుదగవిప్రభంజనఖ్యాతి
గాఁడు । గాఁడుగాఁడాశ్రయాశుండుఘనుఁడతండు॥ ౨౨

టిప్పణము.

ఇందుఁగల నామములన్నియు నగ్నిదేవునకుఁ జెల్లునైనను, పావకేతరములీ రాజున కర్థములుగావని చెప్పంబడినది—ఎందుకనఁగా :—

కృష్ణవర్త్మ = మలినమార్గముగలవాఁడు = దుర్మార్గుఁడు. దహనుఁడు = దహించువాఁడు = తాపకారి. గంధవహసఖుఁడు=గర్వగ్రంధులకు మిత్రుఁడు. విప్రభంజనఖ్యాతి = బ్రాహ్మణులను హింసించువాఁడు. అశ్రయాశుఁడు = తన్నాశ్రయించినవారిని భక్షించువాఁడు.

అని యీ తీరున దుష్టార్థద్యోతకములుగా నుండుటచే నా రాజునకు నివియనర్థములనియు - పవిత్రుఁడని యర్థమిచ్చు—పావక—శబ్దముమాత్రము తగుననియును దాత్పర్యము.

సీ॥ (1) విఘటితపటుసంధివిగ్రహుండారాజసింధురండల జ
రాసంధునైనయు । (2) నురుసుమిత్రాసుమంత్రోపేతుఁడాసత్య
రాజితుండాదశరథునిఁదొరయు । (3) నుత్తమకుశలవయోగసౌ
భాగ్యుఁడాఘనుఁడురామావనీకాంతుఁబోరయు । (4) రక్షితహిత
గోసుదక్షిణాన్వితుఁడాప్రతాపదీపితుఁడుదిలీపునోలయు । (5) గీ॥
సమధికసదానభోగప్రశస్తిమహిమఁ । గాంచియామేటిభార్గవఖ్యాతి

వెలయు । నతఁడురిపువర్యభీకరాహార్యధైర్య । బంధురుండార్య
కార్యధురంధరుండు॥ ౨౩.

టిప్పణము.

---

(1) ఘటింపఁబడిన, సంధి విగ్రహములను నుపాయములుగలవాఁడు — జర
యను రాక్షసిచేఁ గూర్పఁబడిన శరీరముగలవాఁడు.

(2) సుమిత్రయనుభార్య - సుమంత్రుఁడనుమంత్రి - కలవాఁడు—స్నేహితుల
యొక్క మిగుల సమీచీనములగు నాలోచనలతోఁ గూడినవాఁడు.

(3) కుశల = క్షేమము—వయః = యౌవనము—వీనిని—గ=పొందిన సుఖ
ముగలవాఁడు—కుశ — లవ — నామకులగు పుత్రులతోఁ గూడిన సౌఖ్యముగల
వాఁడు.

(4) గో = నందినీనామ ధేనువును — సుదక్షిణా — సుదక్షిణాదేవియను భా
ర్యను — కూడినవాఁడు. గో=భూమిని—సుదక్షిణా=మంచిపండితులను రక్షించిన
వాఁడు.

(5) దానభోగములుగలమహిమ—ఆకాశగమనమహిమ.

సీ॥ హేలాజితాఖిలాభీలాహితానీపాలాతతశ్రీప్రభాయుతుం
డు । దానాగతానేకదీనావనదయానిదానామలానూనమానసుం
డు । రామాజనమనోభిరామాతిశయధామధామాసమానసుంద
రతనుండు । ధీరాభినుతసత్కళారాజియుతసూక్ష్మధీరాజితాతినీ
తిక్రముండు । గీ॥ రాజమాత్రుండెరాజాధిరాజమకుట । కోటి
పాటితపటురత్నకూటఝాట । శాణగణనిర్మలీకృతచరణనఖర ।
మండలుండగునాధరాఖండలుండు॥ ౨౪.

టిప్పణము.

హేలా = క్రీడ; ధామ = ఉనికిపట్టు--కాంతి ; ధీర = పండితులు—
కూఁతలు ; ధీ = బుద్ధి ; ఝాట = సమూహము ; శాణ = సాన ;

క॥ ఆతనికిలఁగలఁడొకతను । జాతుఁడుకందర్పకేతుసమధిక
సంజ్ఞో । పేతుఁడురవికేతుఁడుజయ । కేతుఁడుశాత్రవశశాంక
కేతుఁడునగుచున్॥ ౨౫.

టిప్పణము.

కేతు = ప్రకాశము—ధ్వజము—రాహువు.
(పతాకాయాంద్యుతౌకేతుర్గ్రహోత్పాతాపిలక్ష్మసు—అనిరుద్ధుఁడు.)

ఉ॥ ఆతఁడుపారిజాతమహిమాశ్రయుఁడాశ్రితనందనైకవిఖ్యాతి
వహించి; మందరవికాసిసమావృతభోగిభోగజా । తాతిశయంబు
గాంచి; శరదభ్రుఁడువిష్ణుపదావలంబనా । యాతసదావదాతహృ
దయస్థితిమించి; సమంచితోన్నతిన్॥ ౨౬.

టిప్పణము.

ఆశ్రితనందన=ఆశ్రయింపఁబడిన నందనవనముకల—ఆశ్రయించినవారిని
సంతోషపెట్టు.

భోగిభోగ = రాజభోగము—వాసుకిశరీరము. విష్ణుపద=విష్ణువుయొక్క
పాదము—ఆకాశము. అవదాత = నిష్కల్మషమగు—శుభ్రమైన.

వ॥ మఱియు నారాజకుమారకంఠీరవుండు. ౨౭.

ఆ,వె॥ సుముఖనందనుఁడైతా ర్క్ష్యసౌబగునెంచు। జనితశివుఁ
డనఁదగిహిమాచలునినొంచు। మతిసుశర్మాభిశోభియైమహిఁగలం
చుఁ। గౌరవవ్యూహసన్నాహగౌరవంబు॥ ౨౯.

టిప్పణము.

సుముఖనందనుఁడు = సుముఖుఁడను నందనుఁడు కలవాఁడు—లేక—(నం
దనుఁడగు) సుముఖుని సంతోషపెట్టువాఁడు.

జనితశివుఁడు = తనయందు జన్మంచినపార్వతికలవాడు, కలిగినకల్యాణ
ములు కలవాఁడు.

సుశర్మ = మంచిసుఖముకలవాఁడు—త్రిగర్తదేశాధిపతియగు రాజు

సీ॥ (1) వరమహేశ్వరనిరంతరసమ్యగుపభుక్తకోటియైకైలాస
వాటిఁదెగడు। (2) సంధ్యోచ్ఛలితనిత్యశశ్వత్ప్రభావుఁడైశాంకర
భూతిసంచయముఁదెగడు। (3) క్రోడీకృతాత్మయకోమలసుతనుఁ
డైపురుషోత్తమామోఘభూతిఁదెగడు। (4) నీడితకువలయాపీడ
భూషణుఁడైప్రదీపించికంసదైతేయుఁదెగడు। గీ॥ స్వవశకాలధర్మ
సంశోభియైసదా। శాంతనవయశోభిసరణిఁదెగడు। (6) దిన
దినోల్లసితరతిప్రియుండైయల। రాజసుతుఁడురాగరాజుఁదెగడు॥

టిప్పణము.

---

(1) మహేశ్వర = శంకరుఁడు—గొప్పరాజు. ఉపభుక్త=అనుభూతమైన—
సేవింపఁబడిన. కోటి = శిఖరము—ప్రకర్షము. (అత్యుత్కృష్టాశ్రయఃకోట్యో—
అమరము.)

(2) సాయంసమయమునటించు — సంధియను సమయమందు—అ = విశే
షించి—ఉచ్ఛలిత = ఉద్యుక్తమగు.

(3) క్రోడీకృత=ఆలింగితులగు—సుతను—కాంతలుగలవాఁడు;—వరాహీ—
కృతమగు—సుతను మంచిశరీరము కలవాఁడు.

(4) కువలయ = కలువల—ఆపీడ = శేఖరము (శిఖాస్వాపీడశేఖరౌ—అమర
ము.) కువలయాపీడమగు గజము.

(5) కాలధర్మ = కాలమును—ధర్మమును—మరణము.

(6) రతి = క్రీడ—రతీదేవి.

క॥ సుందరుఁడతఁడువసంతుఁడ। నందగుననయంబనూననానా
రామా। నందకరుఁడగుటవిచల। న్మందరుఁడగుముఖరభువన
మాన్యుండగుటన్॥ 30.

టిప్పణము.

అనేకులగుస్త్రీలకానందకరుఁడు రాజు. అనేకారామములకానందక
రుఁడు వసంతుఁడు. ముఖర = మ్రోయుచున్న—భువనజనములు; స్తుతించు
చున్న—జగములు.

సీ॥ (1) సతతంబుసమదృష్టిసహితుఁడైతనరియునిరుపముఁడగు
మహేశ్వరుఁడతండు। (2) భూరిముక్తామయహారియైయలగియు
నురుతరాతరళమధ్యుండతండు। (3) ఘనవంశదీపసంకాశుఁడైయొన
రియుదీప్యదతతదశాధికుఁడతండు। (4) సాహసోత్సాహసుబా
హుఁడైయెసఁగియుధరణీరామానందకరుఁడతండు। గీ॥ (5) సరస
చతురాస్యుఁడయ్యుశంకరుఁడతండు। (6) చంద్రుఁడయ్యునుబుధుఁ
డనఁజనునతండు। (7) ధర్మరాజయ్యుమదిసుయోధనుఁడతండు।
చిత్రమాతనిదివ్యచారిత్రమహిమ॥ 3౧.

టిప్పణము.

---

(1) సమదృష్టి=రెండుకన్నులుగలవాఁడు—నిష్పక్షపాతి. మహేశ్వరుఁడు=త్ర్యంబకుఁడు = గొప్పరాజు.

(2) ముక్తామయహారి = విడువఁబడినరోగములచే — అనగా—ఆరోగ్యముచే నొప్పువాఁడు—ముత్తెపుసరముగలవాఁడు; అతరళమధ్యుఁడు = చలింపనిహృదయము, లేక న్యాయముకలవాఁడు—నడుమ నాయకమణిలేనివాఁడు.

(3) కులమునకు దీపప్రాయుఁడు—వెదురుబొంగుమీఁది దీపము. అక్షతదశ = చ్యుతిలేనిస్థితి—నశింపనివృత్తి.

(4) సుబాహుఁడు=మంచిబాహువులుకలవాఁడు—ఆపేరుకలరాక్షసుఁడు. రామానందకరుఁడు = శ్రీరామునకానందకరుఁడు—స్త్రీలకానందకరుఁడు.

(5) చతురాస్యుఁడు = బ్రహ్మ—చతురమైన వాక్కుకలవాఁడు.

(6) చంద్రుఁడు = ఆహ్లాదకుఁడు — జాబిల్లి. బుధుఁడు = పండితుఁడు — బుధగ్రహము.

(7)ధర్మరాజు = యుధిష్ఠిరుఁడు—ధర్మపరిపాలకుఁడు. సుయోధనుఁడు = దుర్యోధనుఁడు—మంచియోధ.

క॥ ఘనతమహిమాలయస్థితిఁ । దనరునుమాయాహితుండు దారుఁడుమఱియున్ । గననావశ్యాయోగ్రుఁడు । కనదమలిన సుగుణరత్నఖనియునునగుచున్ ॥ 3౨.

టిప్పణము.

ఇందు రాజుపరముగాను — హిమాలయ పరముగాను

నర్థద్వయము గ్రహింపవలయును

రాజుపరము॥ ఘనతమహి = గౌరవస్థానము; మాలయస్థితిఁదనరున్ = లక్ష్మికి వాసస్థానమగు స్థితిచేనొప్పును; మాయాహితుండు = మోసమునకు

శత్రువు; ఉదారుఁడు=దానశీలుఁడు; నావశ్యాయోగ్రుఁడు=గర్వముచే భయంకరుఁడు కానివాఁడు—(న + అవశ్యాయ + ఉగ్రుఁడు) సుగుణరత్నఖని=సుగుణములను రత్నముల కాకరము.

హిమాచలపరము॥ ఘనతమ = మహోన్నతమగు—హిమాలయస్థితి = హిమాచలస్థితి; ఉమాయాహితుండు—ఉమా = పార్వతీదేవికి—యా = వాహనములగు సింహములకు—హితుఁడు = వాసయోగ్యుఁడు—లేక—ఉమాయా = పార్వతీదేవికి—హితుఁడు—జనకుఁడగుటచేఁ బ్రియుఁడు—అనియలుక్సమాసముగా గ్రహింపవచ్చును; ఉదారుఁడు = గొప్పవాఁడు; అవశ్యాయోగ్రుఁడు = అవశ్యాయమనఁగా హిమము—తత్సంబంధము కలవాఁడగుట భయంకరుఁడు; సుగుణరత్నఖని = మంచిలక్షణములుగల రత్నముల గనులుగలవాఁడు.

సీ॥ భండనాగ్రమునఁగోదండమూనకమున్న ఘోరమైఘనశరాసారమడరు । ఘనశరాసారంబుగవిసిమూఁగకమున్న వితతారిబహుశిరస్తతులుదొరలు । వితతారిబహుశిరస్తతులుగూలకమున్న మహిఁబూర్వనాయకస్మరణమొదవు । మహిఁబూర్వనాయకస్మరణమూరకమున్న వరకీర్తికకుబంతసరణిఁబొదలుఁ । గీ॥ గీర్తికకుబంతసరణిరాగిలకమున్న । రహితక్షణక్షణమాశ్చర్యరసముపొసఁగు । నహహాయామెటిపటుధాటిసహితమహిప । కోటిచాటించినిలిచిమైకొనినయపుఁడు॥ 33.

చ॥ అతనిమహాహ్లాదయస్ఫురణనార్యులువర్ధితకైరవుల్ బ్రసాధితనిఖిలాశుఁజంద్రువరదివ్యకళాలయుసత్ప్రథున్నివా । రితతముఁగాంచిమించినసరిత్పతిఁబోలిప్రసన్నసత్త్వులా । యుతబహుజీవనోల్లసితులావృతగోత్రులునైరిధారుణిన్ ॥ 3౪.

టిప్పణము.

ఉదయ = ఉన్నతి పుట్టుక.

వర్ధితకైరవుఁడు = క్షీణింపఁజేయంబడిన దుష్టులుకలవాఁడు—వృద్ధినొందింపఁబడిన కుముదములు కలవాఁడు. (కైరవంకుముదేపిస్యాత్పిశునేతుప్రమానయం. అమరము.)

ప్రసాధితనిఖిలాశు=సాధింపంబడిన సమస్తములగు కోరికెలుకలవాఁడు—అలంకరింపఁబడిన దిక్కులుకలవాఁడు.

చంద్రుఁడు = ఆహ్లాదకరు—జాబిల్లిని.

కళాలయు = విద్యలకునికిపట్టు—కళలకుస్థానము.

సత్పథు = సన్మార్గముకలవాఁడు—నక్షత్రమార్గసంచారి.

నివారితతము = నిరసింపఁబడిన పాపములుకలవాఁడు = పోఁగొట్టఁబడిన చీఁకటిగలవాఁడు.

ప్రసన్నసత్త్వులు = నిర్మలచిత్తులు—సంతోషించిన జలజంతువులుకల.

జీవన = వృత్తి—జలము.

ఆవృతగోత్రులు = ఆవరింపఁబడిన భూములనఁగా నగ్రహారాదులు కలవారు—ఆవరింపఁబడిన పర్వతములుకలవి.

సీ॥ చండనారాచజర్జరితమాతంగకుంభస్థముక్తావళీపరిసరం
బు। ఉరురక్తవారిసముడ్డీయమానద్విరదపదకచ్ఛపరంజితంబు। అ
మరనారీసమాగమమహోద్భటభటభాషణభీషణ ఘోషణం
బు। బహుసమాకులతరత్పత్రరథోత్పలపుండరీకకబంధపుంజితం
బు। గీ॥ నగుసమగ్రోగ్రపటువిగ్రహాగ్రమునను। దగ్రవిగ్రహ
పటుమండలాగ్రసక్త। రక్తమలరారుజయరమారాజితాంఘ్రి।
సమధికాలక్తకారుణచ్ఛాయయనఁగ॥ 3౫.

టిప్పణము.

పత్ర = అశ్వము—పలం = మాంసము - పుండరీక = గుండెకాయ—కబంధ = మొండెము—అలక్తక = లత్తుక.

శా॥ ఆహావిస్మయమామహామహుని బాహాసాహసోత్సాహస,
న్నాహోగ్రాహవభూహతారివిలపన్నారీసమూహంబుము।క్తా
హారంబయిశోకమోహభయమగ్నాంగంబుగాముక్తము। క్తాహా
రంబయితత్కచాళితనరున్గాఢానుతాపోన్నతిన్॥ 3౬.

సీ॥ సతతదక్షిణసదాగతిహితవిభవుండువిస్తృతకనకాభివిశ్రు
తుండు। లాలితకోకిలాలాపసంకలితుండుసమధికాతిక్రాంతదమన
కుండు। రమ్యకాంతారతరంగాభిరాముండుసురభిళత్సుమనోభి
శోభితుండు। ప్రాకటపల్లవప్రకరసంసేవ్యుండుచక్షుశ్శ్రోత్రానంద
సాధకుండు। గీ॥ నగునతనిఁగాంచిమాధవునలరఁగాంచు। ఘనల
తలగతినుత్కలికాసహస్ర। సంకులలుభ్రమరావళీసంగతలుప్ర।
వాళహారలునైచెలుల్వలతురహహ॥ 3౭.

టిప్పణము.

దక్షిణ = దక్షిణదిక్కు—పండితుఁడు—సదాగతి = సత్పురుష సమాగమము—వాయువు—కనక = సంపెఁగ—బంగారు—దమనక = శత్రువు—దవనము — కాంతారతరంగ = వనతరంగములు — కాంతా = స్త్రీల—రతి = సంగమమందు—రంగ = రక్తి—సురభిళత్ = పరిమళించు—పల్లవ = చిగురు—యావనపురుషుఁడు—చక్షుశ్శ్రోత్రానంద = కన్నులకు—చెవులకు—ఆనందము—పాములకానందము—మాధవుఁడు = వసంతుఁడు—ఉత్కలిక = ఉత్కంఠత—

మొగ్గ—భ్రమర = భృంగము—కాముకుఁడు—ప్రవాళ = చిగురు—జడ—హారలు = ఒప్పువారు—హారములు కలవారు.

మ॥ అలరాజన్యకుమారుఁ డొక్క—మధుమాసాస్తోకరాకాని
శిఁ । గలితానూనమనోహరానిలలతాగారాంతరోదారని । ర్మ
లశోభామలనూత్న రత్నమయపర్యంకస్థలిం జేరియ । ర్మిలినిద్రా
రతినుండెసంతసము ప్పేర్మిఁ దత్ప్రభాతంబునఁ॥ ౩౮

సీ॥ ప్రత్యూషకాలక్షపణకకల్పితదధిస్నిగ్ధాతిధవళాన్న పిండ
మనఁగ । మేనకాకరనఖానూనమార్జనఘనస్ఫటికశిలాస్నిగ్ధశకల
మనఁగ । యామినీయమునాసమాలోలధళధళత్కాంతిభాగ్డిం
డీరఖండమనఁగ । వారుణాశావధూభూరినీలమణీవిశాలరాజత
మధుచషకమనఁగ । గీ॥ చరమశైలోపధాననిషణ్ణనిజశి । రో
విరాజితరాత్రివధూవినూత్న । చారుతరహీరతాటంకచక్రమనఁ
గఁ । జంద్రుఁడలరారెఁగాంతినిస్తంద్రుఁడగుచు॥ ౩౯.

టిప్పణము.

క్షపణక = పాషండుఁడు—డిండీరము = సముద్రపు నురుగు—రాజత= వెండిచేఁ జేయఁబడిన—చషక = గిన్నె—ఉపధాన = తలదిండు—తాటంక= చెవికమ్మ.

సీ॥ఆకులాయివిగావుకోకస్తనీహస్తవిస్తారమృదుతాప్రశస్తిగాని।
పోకలాయివిగావుఫుల్లాబ్జనయనావికాసభాసురకుచాగ్రములుగా
ని । సున్నమాయిదిగాదుసుందరీకుచకుంభరంజితకర్పూరరజము
గాని । కపురమాయిదిగాదుకాంతామణీమందహాసకందళముల

వాసిగాని । గీ॥ కుసుమమాలికలివిగావుప్రసవతల్ప । దత్తపరిరంభ
యుగుప్రాణదయితబాహు । లతలనుచు నెంచివెతనించిమతిభ్ర
మించి । వేఁగువెన్నెలనక్టువియోగియొకఁడు॥ ౪౦

సీ॥ (1) హిమకర్దమితనవ్యకుముదరజోబద్ధచరణషట్చరణ
నిస్వనయుతంబు । (2) వితతప్రలాపచోధితసుఖసుప్తాభిసారికసా
రికాసంకులంబు । (4) వేదవేదాంగశాస్త్రాదికాధ్యయనకర్మఠమఠ
పటలాభిమండితంబు । (4) వరహాసరాగముఖరకార్పటికకావ్య
కథ్యాళిరథ్యాప్రకాశితంబు । గీ॥ (5) ప్రియసమన్వేషణస్పృహో
ద్రేకకోక । ప్రియతమారుతమారుతప్రియతమంబు । పూతసం
ధ్యాద్యనుష్ఠానభూషితాగ్రజాతజాతంబుతనరెఁబ్రభాతమపుడు॥

టిప్పణము.

---

(1) కర్దమిత = బురదగాఁ జేయఁబడిన.

(2) అభిసారిక = ధూర్తస్త్రీ.

(3) కర్మఠుఁడు = కర్మదీక్షితుఁడు.

(4) హాస = శీఘ్రగమనమునందు — రాగ — ఆసక్తికలిగి—ముఖర = మ్రోయుచున్న—కార్పటిక = నిత్యయాత్రాశీలురయొక్క—కావ్య = శుక్రసంబధమగు—అనగా—ఉదయసంబంధమగు—కథ్యా = కథలు. (హాసోహాస్య రసేశీఘ్ర గమనానందయోరపి॥ నిత్యయాత్రః కార్పటికః—అమరము.)

(5) ప్రియ = ప్రియుఁడగు మొగపక్షిని—ప్రియతమా = మిగులప్రేమకుఁ బాత్రమగు నాడుపక్షి = కోకి—రుత = ఏడ్పు, ధ్వని.

(6) పూఁత = పవిత్రమైన—అగ్రజాత = బ్రాహ్మణులు—జాత = సమూహము.

సీ॥ మిక్కుటంబుగ రేయిమ్రింగినతమమెల్లఁగజ్జలచ్ఛలముచేఁ గ్రక్కునవియు । నిక్కపల్మరురతిఁజొక్కువారలఁజూచిమూచి ఫయలమట్రుక్కునవియు । మఱుఁగుఁజొచ్చినచిఱుమబ్బులఁ దమతోడినీడలగతిఁద్రోచి నెగడునవియుఁ । దమతేజములుగొనుఁదపనుఁడన్భయమునఁబోలెవెల్వెలనయిపోగులునవియు । గీ॥ బఱువిరాళినిమరుబారిఁబడికరంబు । తారుజారలమీఱునిట్టూరుపులకుఁ । దలకివడవడవడఁకుచుఁదూలఁగునవియుఁ । గాఁగ వేకువ గృహదీపకళికలమరె॥ ౪౨.

టిప్పణము.

కజ్జలము = కాటుక—ఛలము = సాకు—విరాళి = మోహము—కళిక = మొగ్గ.

సీ॥ (1) దుర్జనోక్తులు వ్రాలెఁదోఁచెదగ్ధస్నేహసముపాత్తమదంభావములుగొన్ని । (2) యతివృద్ధమానవస్థితిఁదోఁచెబహుకార్శ్యసముదాత్తతనుదశాంతములుగొన్ని । (3) యాపన్నసత్పురుషాభంబులైతోఁచెసముపేతపాత్రమాత్రములుగొన్ని । (4) యస్తాద్రిశిఖరప్రశస్తంబులైతోఁచె సమతఁబతత్పతంగములుగొన్ని । గీ॥ కనుఁగొనఁగమఱిదానవులనఁగఁదోఁచె । రహిని శాంతగతప్రచారములుగొన్ని । ధూమకేతువులనఁదగితోఁచెఁగొన్ని । దీపములుమందమందప్రదీప్తములుగ॥ ౪౩.

టిప్పణము.

---

(1) దగ్ధస్నేహ = కాలిననూనెగల—మైత్రిలేని.

(2) దశాంతములు = వత్తికొనవఱకుఁ గాలినవి—వార్ధిక్యమునుబొందిన—

(3) ఆపన్న = ఆపదనొందిన—పాత్రపాత్రములు = నూనెలేని ప్రమిదమాత్రముకలవి—సత్పురుషుఁడను పేరుమాత్రముకల.

(4) పతత్పతంగములు = అస్తమించుచున్న సూర్యుఁడుకలవి—పడుచున్న శలభములుకలవి.

శా॥ వాసాగారసుమోపహారములుశశ్వద్వ్యాపతత్సన్మధూళీసంధానవిధానపానకలనాలీలావిలోలాళిపాళీసామోదవినోదఝుంకృతిసమాలీఢంబులామ్లానశోభాసంక్రాంతములైకడుఙ్బొలిచెఁదత్ప్రత్యూషకాలంబునన్॥ ౪౪.

టిప్పణము.

వాసాదార = కేళీగృహము. ఉపహార = కానుకలు. మధూళీ = మకరందము. సమాలీఢ = కూడిన. ఆమ్లాన = వాడిన.

చ॥ తనరెఁబునారతాంతపరితాంతలు కాంతలమంజుకంకణస్వనములునాలలామకనికాయగళత్కుసుమంబులున్ బ్రియ । ప్రణయమెలర్పఁదద్విరహభావముకామినులోర్వరామినే । చినతమిశారికావితలుసెప్పుచునశ్రులురాల్చిరోయనన్॥ ౪౫.

టిప్పణము.

పరితాంతలు = అలసినవారు. లలామకము = పూలదండ. ప్రణయ = స్నేహము

శా॥ ఆలోకాంచితనూత్నరత్నమయపర్యంకాగ్రపుంభావకే లీలోలాబ్జముఖీనిదాఘజలపాళీ దన్మహామాధవీ। మాలామోద విలుబ్ధమాధుకరసమ్యగ్ఘంక్రియాంచద్గరు। జ్జాలాశీతలవాతపోత ములుచంచల్లీలఁబొప్పెన్సహీ॥ ౭౬.

టిప్పణము.

ఆలోక = కాంతి. పర్యంక = పానుపు. పుంభావ = పురుషాయితము. మాధవీమాలా = వసంతమల్లికాకుసుమముల దండ. ఆమోద = వాసన. మాధుకర = తుమ్మెదల. గరుత్ = ఱెక్కలు. వాతపోతములు = పిల్లవాయువులు.

క॥ చనువిటుని మఱల నిటుర। మ్మనలజ్జమునుం గుముగుద కపుడుపునర్ద। ర్శనపృచ్ఛావిధురసఖీ। జనవాక్యములాత్మసంతసం బొసరించెన్॥ ౭౭.

టిప్పణము.

విధుర = ఆతుర. సఖీ = చెలికత్తియ.

ఉ॥ అత్యధికానురాగభరితాంచితనైశరతిప్రరూఢవై। యా త్యవచోనుజల్పకగృహోద్ధృతకీరభవత్ప్రభావరా। న్నత్యయముదాడి

మ్రభమంగనన్మణిముద్రికఁగోల్పితత్ప్రలా। పాత్యయమున్ఘటింపుచు రయుంబునఁబొ పెనుప్రౌఢధీరతన్॥ ౭౮.

టిప్పణము.

నైశ = రాత్రిసంబంధమగు. వైయాత్య = ధార్ష్ట్యము — శంకలని. జల్పక = వచించు. గృహోద్ధృత = ఇంటసాఁకిన. అత్యయము = ఆత్యము. ధీరతన్ = చాతుర్యముచేత.

శా॥ క్రీడామందిరమల్పనైశతిమిరాకీర్ణంబుగానుండన। వ్రీడా మంథరచేష్టప్రౌఢకుమనఃప్రీతిప్రదంబయ్యెవి। భ్రాడాత్మప్రియకల్పి తోరునఖసంబాధానుసీత్కారవే। శాడోలాయితదంతధాళధళి వేల్లచ్చంద్రికాసాంద్రమై॥ ౭౯.

టిప్పణము.

అవ్రీడామంథరచేష్ట = సిగ్గుచేత మందముకాని చేష్టగలది — ఇచ్ఛానుగుణమైన చేష్టగలది యనుట.

విభ్రాట్ = అలంకృతుఁడగు.

సీత్కారము = షీత్ఛీయను ధ్వని.

సీ॥ (1) పద్మినీలతలనభ్రమరకచక్రసంవృతపద్మముఖరుచివెల యువారు। (2) వాసంతవనములవైఖరినవసముత్కలికాసహస్రా ప్తిఁగ్రాలువారు। (3) సరసులకరణిహంసకవలదూర్మికాభూరికం కణభూతిఁబొలుచువారు। (4) శారదదినములసరణినఖాలంకృ తపయోధరాయతిఁదనరువారు। (5) పరవశత్వంబుముంపసంప్రాప్త

మరణ । లనఁగఁదగిజీవితేశపురాభిముఖత । నలరువారునునైరికాం
తలువిమోహ । జృంభితప్రియపరిరంభగుంభనముల॥ ౫౦

టిప్పణము.

---

(1) భ్రమరక = భృంగము—ముంగురులు. చక్ర = చక్రవాకము—సమూహము. పద్మముఖ = ముఖమువంటి పద్మమనియు, పద్మమువంటి ముఖమనియు గ్రహింపవలయును.

(2) ఉత్కలికా = మొగ్గలు—రోమాంచాదిభావములు.

(3) హంసక = మంజీరము—హంస. ఊర్మిక = తరంగము—ఉంగరము. భూం = గొప్ప—బంగారము. కంకణ = జలబిందువు—కడియము.

(4) నఖాలంకృత = నఖసంబధములగు గాయములచే నలంకృతమగు—ఆకాశమునలంకరించని = ఆకాశమందులేని—పయోధర= కుచము—మేఘము.

(5) పరవశత్వము = వివశత్వము. జీవితేశ = యముఁడు—ప్రాణనాథుఁడు. పురం—పట్టణము—శరీరము—పరిరంభము = ఆలింగనము.

సీ॥ (1) పరిధూతకుసుమకేసరకేసరమ్యస్ఫురద్రజోరాజివిరాజి
తంబు ।(2) పుంభావరణితనూపురమణీరమణీవిలాసలీలాలాపలా
లితంబు । (3) కవికలరవముదాకరకుముదాకరశీకరోత్కరశైత్య
సేవితంబు । (4) విహితప్రియాళీవిరహితాసురహితాసువామాస
వాశ్వాసవాసితంబు । గీ॥ (5) అధికమోహమదనమర్పకదర్ప । దర్ప
సూచనాప్రదర్పితంబు । విసరెనపుడుసురతవిస్మృమరాయాసాభి।
వారణంబువరసమీరణంబు॥ ౫౧.

టిప్పణము.

---

(1) కేస = కేశము = కొప్పు. ఇట శసలకభేదము,

(2) పుంభావ = పురుషాయితరతి,

(3) కవి = జలపక్షి, కుముదాకర = సరస్సు,

(4) ఆళీ = చెలికత్తె, విహితప్రియాళీ = విహితులును, ప్రియులును వగు, ఆళి = చెలికత్తెలచేత—విరహిత = విడువఁబడినట్టియు—రహితాసు—ప్రాణములు విడిచినట్టియు—ఆసు=మిగులమంచివారగు—వామా= స్త్రీలయొక్క—ఆసవ = మద్యసంబంధముగల—ఆశ్వాస = నిట్టూర్పుచేత —వాసితంబు = పరిమళముగలదిగా చేయఁబడినది.

(5) దర్పక=మన్మథుఁడు, విస్మృమర=అంతటనువ్యాపించిన. సమీరణము = వాయువు.

ఉ॥ ఆయెడనానృపాలసుతుఁడాతతరాఖ్యవిభూతిగాఢనిద్రా
యతినుండిస్వప్నమునదద్భుతమొప్పఁగఁగాంచెనంచితా । మేయ
వయోవిలాసరుచిమేదురసుందరగాత్రనొక్కయ । బ్జాయతనేత్రఁ
జెప్పినయంబునశక్యముదానివైఖరుల్॥ ౫౨.

టిప్పణము.

అమేయ = చెప్పశక్యముగాని, మేదుర దట్టమైన.

సీ॥ చాంపేయసుమహారచాగుతోరణయుతమారవిమోహనా
గారమనఁగఁ।గాంచనప్రాకారకలితమన్మథమహానిధిసమంచితకోశ
నిలయమనఁగఁ। బోషితరుచిపరివేషభూషితసుధాడంబరరాకాబ్జ
బింబమనఁగ । భాసితాయతపరిఘాసమావృతలోకహృదయబం
దీజనసదనమనఁగ । దీప్రకనకకళలాకాగుణప్రశస్తి । ఘనజగల్లోచ
నాడజగ్రహణకరణ । వాసలాసకమనగనావామనయన । స్వర్ణ
మణిమేఖలామోఘజఘనమలరు॥ ౫౩.

టిప్పణము.

విమోహనాగారము = విలాసమందిరము, కోశనిలయము = బొక్క-సము, పరివేషితము = పరిధి, (Halo.) బందీజనసదనము = కారాగృహము, శలాకాగుణము = కట్టుత్రాడు, కరణము = సాధనము,

వాసలాసకము = పక్షులనుబట్టుటకు నిర్మింపఁబడు యంత్రవిశేషము.

ఉ॥ లాలితనూత్న యౌవనవిలాసవికాసవిభాసమానరో। మా లిలతాలవాలవలయంబొవిశిష్టవిలాసినీజనో। ద్వేలయశోనిరూప సముదీర్ణసువర్ణసువర్ణపత్రమో।నాలలినొప్పనొప్పులలనామణి కాంచనకాంచియెంచఁగన్॥ ౫౪.

టిప్పణము.

ఆలవాలము = పాది, సువర్ణ = మంచివన్నెగల, కాంచి = డాబు.

సీ॥ తతకుచోన్నత్యాంతరితదివ్యముఖచంద్రదర్శనాభావాను తాపముననో । పటుకటీతటఘటోద్భటనిరుద్ధోభయపార్శ్వపీడా యాసభారముననో । వరశిరఃస్థితగురుతరపయోధరసుధాభాండ పాతనభయభావముననొ । పద్మసంభవహస్తపాశపీడనజనితశ్రమా కులతావిధానముననో । గీ॥ అధిగృహీతైకగురుకళత్రానుశయవి । శిష్టసంతతచింతావిశేషముననొ । కడుఁగృశీభూతమైయలకలికి మధ్య । మలరునిలనస్తినాస్తితాకలననెపుడు॥ ౫౫

సీ॥ చూచుకముద్రాభిశోభిభూర్యనురాగరసరత్నపరువకభ్రాజితములు । ప్రబలకందర్పదర్పకశిలాచూర్ణపూర్ణసువర్ణకలశవిరాజితములు । మేఖలావాలసమేధిరోమాళీశుభలతాకుహాళీశోభితములు । ప్రాకటహృదయతటాకసంభవనవ్యభవ్యాబ్జముకుళప్రభాసితములు । గీ॥ అంగజాంగరాగసంగతశృంగార । చాతురికవిలాససంశ్రయములు । గాఁగనలరునావికాసినినూత్నప్ర । శస్తవృత్తనిస్తులస్తనములు॥ ౫౬.

టిప్పణము.

రత్నపుపవకము = మణులచే నిర్మింపఁబడిన డబ్బి. దర్పకశిల = మదకరశిల. కుహాళి = గుచ్ఛము. ముకుళము = మొగ్గ. అంగరాగము = విలేపనగంధ విశేషము. చాతురికము = చీనా మంటిసీసా. నిస్తుల = సమానరహితమైన.

సీ॥ లోలహారలతామృణాళలోభనిలీనచక్రవాకయుగప్రశస్తిదవరఁ । ద్రిజగతీవిజయపరిశ్రమాఖిన్నహృచ్ఛయవిశ్రమావాససరణియమర । హారరోమాళిగంగారవిజాసంగమప్రయాగతటాతిమహిమయొనర । నకలంకసకలావయవవినిర్మితిశేషలావణ్యపుంజవిలాసములర । గీ॥ వితతగురుపరిణాహతాపతనభయవి । రించికీలితగిరిసారకాంచదురుశ । లాకికాభ్రమచూచుకాస్తోకరుచిర । ఘనకుచాకుచలికుచముల్ గ్రాలునెపుడు॥ ౫౭.

టిప్పణము.

నిలీన = చేరిన. హృచ్ఛయ = మన్మథుఁడు. రవిజా = యమున. వినిర్మితి = సృష్టి. లావణ్యపుంజము = సౌందర్యరాశి. పరిణాహతా = బరువు. గిరిసారక = ఇనుము. ఘనకుచ = స్త్రీ. కుచలికుచములు = గజనిమ్మపండ్లవంటి స్తనములు.

చ॥ తరుణిసదారుణాధికసుధామధురాధర మొప్పురాగసా । గరజనితప్రవాళమణిఖండ మొఘాలతలార్ధచంద్రసుం । దరతరతారకాభికలితప్రకటస్ఫుటసాంధ్యరాగ మో । నిరవధినిర్గతాంతరవినిర్భరరాగ మొనావిచిత్రమై॥ ౫౮.

టిప్పణము.

ప్రవాళమణిఖండము = పగడపుతునుక. తారకా = కనుగ్రుడ్డు—నక్షత్రము. నిరవధి = నిరంతర.

క॥ రదనవరహీరరతూ । స్పదమగుసిందూరముద్రపగిదినలరునా । మదవతిమోవిజగజ్జన । హృదయశుకాకర్షణాభిహితబింబరుచిన్ । ౫౯.

టిప్పణము.

సిందూరముద్ర = చెందిరపు మొహరు. బింబ = దొండపండు.

సీ॥ హృదయవాసావాసహృచ్ఛయభోగిగవాక్షశంకావహవైభవములు । స్వకగతిక్రమనిరోధకకర్ణకృతరోషరసవిభ్రమాపాంగరక్తిమములు । మల్లికోత్పలసుమమాలాహసద్విభాసురసితాసితదృగ్విశోభితములు । నవనవకమలకాననసనాధీకృతపరిసరభూపరిభ్రాజితములు । గీ॥ తరుణకైతకసుమదళద్రాఘిమములు । లోలపక్ష్మలపటుచటులాలసములు । ధళధళితధవళప్రభాదంతురములు । లోకమోహనములుదానిలోచనములు॥ ౬౦.

టిప్పణము.

హృచ్ఛయభోగి = మన్మథుఁడనురాజు. సనాధీకృతము = కూర్పఁబడినది. కైతకదళము = మొగలిరేకు. ద్రాఘిమము = నిడివిగలది. పక్ష్మలము = కనురెప్ప. దంతురము = మేదురము—నిండినది—దట్టమైనది.

ఆ, వె॥ రదనరత్నతులారుండరంజితంబు । రహింపయోమదనభపరండకంబు । బంధురాలోకనామృతసింధుసేతు । బంధనంబననాసికబరఁగుసతికి॥ ౬౧.

టిప్పణము.

తులారుండము = త్రాసుముల్లు—పరండకము = ఆలానము = ఏనుఁగనుగట్టివేయు గూటము.

ఉ॥ అంబుజగంధిభ్రూలతలుయౌవననర్తకలాసికాభిరామంబులుసన్ముఖాబ్జభవమందిరతోరణమాలికావికా । సంబులులోచనాంబురుహసంగతమత్తమధువ్రతాళికాం । తంబులురాగసాగరనదప్రతిమంబులుచిత్రవైఖరిన్॥ ౬౨.

టిప్పణము.

లాసిక = నర్తకి. మధువ్రత = భృంగము.

సీ॥ (1) ఉల్లసద్ధారపయోధరయైఘనాఘనసమయాకాశశాంతిఁదెగడు । (2) ప్రస్ఫుటీకృతబలిభంగయైవిక్రమాభీలవామనమహాలీలఁదెగడు । (3) సముధికకర్ణవిశ్రాంతలోచనయైసుయోధ

నాయతధృతియెరవ్రుఁ దెగడు । (4) నలినతిక్రాంతకన్యాతులయై వృశ్చికస్థితార్క ప్రభాగరిమఁ దెగడు । (5) గీ॥ మొగిఁదులాకోటి దీపితమూర్తియైవి । జయసముచితావనిపదానసరణిఁ దెగడు । న హాహాయానాతిసదభిజాత్యాభిరూప్య । వైభవము లెన్నఁదరమె యొవ్వారికైన॥ ౬3.

టిప్పణము.

---

(1) ఉల్లసద్ధార = ప్రకాశించుహారములుగల—అధిక వారిధారలుగల. పయోధరము = మేఘము—కుచము—ఘనాఘనసమయము—వర్షించు మేఘములుగలకాలము = వర్షాకాలము.

(2) బలిభంగము = వబలక భేదము గనుక - బలిభంగమనగా - మహాబలిచక్రవర్తియొక్క భంగదశ—వలి = త్రివళీసంబంధమైన—భంగ = రేఖలు

(3) కర్ణవిశ్రాంతలోచన = చెవులవఱకు వ్యాపించిననేత్రములు గలది—కర్ణునియొక్క జాగరూకమగు జ్ఞానముతోఁగూడినవాఁడు.

(4) అతిక్రాంత = అతిక్రమించిన—కన్యా = కన్యకలయొక్క—తుల = సమానముగలది—ఇతరకన్యలీకన్యకు సమానలు గారనుట. కన్యాతులారాసులను అతిక్రమించినది.

(5) తులాకోటిదీపితమూర్తి = పాదకటకములచేఁ బ్రకాశించునాకారము. తులా = త్రాసునొయొక్క—కోటి = అగ్రమునందు—దీపిత = ప్రకాశించు—మూర్తి = శరీరముగలవాఁడు.

క॥ కచియునఁగ నందనేత్రుఁ । రుచిరయైవింధ్యాటవీనిగూఢతశశ్యా । ద్రుచిరావిచలశ్యామల । కుచయైయొప్పారుఁగుటిలకుంతల యొప్పుడున్॥ ౬౪

టిప్పణము.

నందనేత్రుఁరుచి = నందనవనమును జూడవలెనను కాంక్ష—హర్షప్రదమగు చూపులకాంతి. ఉత్తుంగశ్యామలకుచ—ఉత్ = ఉన్నతములగు—తుంగ = పున్నాగవృక్షములచేతను—శ్యామ = తమాలవృక్షములచేతను—లకుచ = గజనిమ్మచెట్లచేతనుకూడినది వింధ్యాటవి. ఉత్తుంగ = ఉన్నతమైనట్టియు—శ్యామల = శ్యామలవర్ణయుక్తములైనట్టియు—కుచ = కుచములుగలది కన్య.

(1) పున్నాగేపురుషస్తుంగః—అని అమరకోశము.

(2) తమాలశ్యామలః కాలః— డిటో

(3) లకుచోలికుచోడహుః— డిటో

క॥ అహామనయనవరసు । గ్రీవాంగదశోభియై ప్రకీర్తింపఁగ సం । భావితవానరసైన్యమ । హావిభవసమగ్రతాప్తినలరుధరిత్రిన్॥

టిప్పణము.

సుగ్రీవాంగదశోభి = మంచికంఠము చేతను—అంగద = బాహుపురియను సాభరణము చేతను—శోభి = ప్రకాశించునది—సుగ్రీవుఁడు—అంగదుఁడు—అనుకపిశ్రేష్ఠులచేత ప్రకాశించునది.

సీ॥ (1) భాస్వదలంకార భాసమానాంగక స్వైతరోచిఃస్ఫురత్స్మితయుతాస్య । (2) సురుచిరలోహితాధరవికాసవిశేషవరపోమ్యదర్శనావయవవిభవ । (3) కోమలోన్నతవృత్తగురునితంబాభోగఘనసితహారసంకలితవక్షః । (4) సంతతాతనుశనైశ్చరపాదవిభ్రమసమధికవికచలోచనవిలాస । (5) గీ॥ లోకమోహనాకరచక్రవాకవిజయ । కేతువైభవకనదుగోజాతయుగళ । రయై

విచిత్రాభిరూప్యవిఖ్యాతినలరు । నావరారోహ గ్రహమయియగు
టయరుదె॥ ౬౬

టిప్పణము.

---

(1) భాస్వత్ = ప్రకాశించు—సూర్యుఁడు. శ్వేతరోచిః = ధవళకాంతి—చంద్రుఁడు.

(2) లోహిత=ఎఱ్ఱని—అంగారకుఁడు. సౌమ్య=సుందరమైన—బుధుఁడు.

(3) గురు = గొప్ప—బృహస్పతి. సిత = తెల్లని—శుక్రుఁడు.

(4) శనైశ్చర = మందగమనముగల—శని. వికచ = వికసించిన—రాహు.

(5) కేతు = ధ్వజము—కేతువు. గ్రహమయి = నవగ్రహరూపిణి.

చ॥ అతులపరాక్రమక్రమవిహారుఁడుమారునిజైత్రయాత్ర
ను । ధ్వతమయిక్రాలునాజయపతాకయొత్స్మహనీయశౌర్యసం ।
గతరణరంగభూమియొతగందదమోఘవిమోహకృన్మహా ।
న్నతవరమంత్రశక్తియొయనంగమలాననయొప్పునెప్పుడున్॥ ౬౭.

క॥ వనితామణిమఱియునుసం । జనితోద్యమమన్మథేంద్రజా
లకధృతభూ । జనవిజయదృగ్వినిర్భం । ధనదివ్యౌషధమొనాగఁ
దనరుధరిత్రిన్ ॥ ౬౮.

సీ॥ వరనూత్నరుచిరయౌవనరసాయనసిద్ధికాంతశృంగారసం
కల్పవృత్తి । చారుసౌందర్యవిహారనిష్కుటసీమలలితసౌభాగ్యవి
లాసభూమి । సమధికలావణ్యసంకేతరంగమస్తోకసౌగుణ్యరత్నా
కరంబు । ఘనపితామహజగజ్జనవిలోభనసృష్టిచిత్తకౌతుకనిధా
నోత్తమంబు । గీ॥ సారత్రైలోక్యరంగసంసారభిత్తి । చిత్రలేఖా

విశేషంబుచెలువచెలువు । గానవాచానవర్ణింపఁగాఁగవీంద్ర ।
కోటులకునైనవాచామగోచరంబు॥ ౬౯.

టిప్పణము.

నిష్కుటసీమ = గృహారామవీథి. విలోభన = ఆశగొలుపు.

మ॥ కలనేత్రాదృశరూపయౌవనగుణాకల్పాంగిఁదన్వంగిరా ।
జలలాముండటుగాంచితత్కుచతటీసంసక్తచిత్తాబ్జని । స్తులితా
నూనమనోనురాగజనితాసూయాతిరేకంబునం । బలెనిద్రాస్థిర
సౌఖ్యమున్వదలివిభ్రాంతాత్ముఁడై యెంతయున్॥ ౭౦.

సీ॥ రాజబింబముబింబరాజంబునుహసించుసన్మఖాధరవికా
సంబుతోడ । మృగమదంబునుమదమృగమును నిరసించుసౌర
భాలోకనోత్సవముతోడ । ఘనసారమునుసారఘనమునునగు
దంతకాంతికచప్రభాగరిమతోడ । గంధనాగమునాగగంధము
విదళించుగమనరోమాళివిభ్రమముతోడ । గీ॥ గోత్రచక్రచక్రగో
త్రాహితస్ఫూర్తిఁ । గనునితంబకుచయుగములతోడ । లలిత
నవ్యదివ్యలావణ్యరుచితోడ । నబలమ్రోలనిలిచినట్లుదోఁప॥ ౭౧.

టిప్పణము.

రాజబింబము = చంద్రమండలము. బింబరాజము = శ్రేష్ఠమగు దొండపండు. మృగమదము = కస్తూరి. మదమృగము = మదించినలేడి. ఘనసారము= పచ్చకర్పూరము. సారఘనము = నీలమేఘము. గంధనాగము = మదగజము. నాగగంధము = సర్పముయొక్కగర్వము. గోత్రచక్రము = పర్వతసమూహము. చక్రగోత్రము = చక్రవాకపక్షులవంశము.

సీ॥ కలికినీముఖకంఠకుచకాంతిధగధగల్ రుచిరాబ్జరుచిరాబ్జ
రుచులనణఁచు । లలననీగురుకుచాలకభారచకచకల్ సారంగసా
రంగసారమణఁచు । రమణినీదృక్ప్రదాసమదీప్తిమిసమిసల్ రాజీవ
రాజీవరాజినణఁచు । తరుణినీవరకరాధరరుచినిగనిగల్ లలిప్రవా
ళప్రవాళములనణఁచు । గీ॥ చెలువనీదంతనఖదళంధళలుధరణిఁ ।
దవిలితారాళితారాళిదర్పమణఁచు । మగువనీవేణినాభులజగజ
గలుని । జమునిజంబుగనాగనాగములనణఁచు॥ ౭౨.

టిప్పణము.

అబ్జము = చంద్రుఁడు—కమలము. సారంగము = చక్రవాకము—భృంగము. రాజీవము = మత్స్యము—కమలము. ప్రవాళము = చిగురు—పగడము. తారాళి = ముత్తెములు—నక్షత్రములు. నాగము = పాము—సురపొన్న పుష్పము.

ఉ॥ నీమహితాభిరూప్యమునునీనవయౌవనకోమలత్వముం ।
నీమృదుసౌకుమార్యమునునీమహస్సీయకళావిలాసముం । నీమ
ధురోక్తినైపుణియునీరుచిరాభినవానుభావముం । నామదినాటెమా
రుఁడునునాటెసుమాస్త్రముహుఃపరంపరల్॥ ౭౩.

సీ॥ నిత్యంబులోచనౌన్నత్యంబుమనమునఁగమలజాత స్మృతి
గరిమఁజేనుప । ననిశంబుముఖమంజులాభిరూప్యంబాత్మసంపూ
ర్ణఘునవిధుస్మరణమనుప । నిరతంబుఁగుచవినిర్భరపాటవముమది
వరగిరీశానుభావంబుఁజొనుప । సతతంబునధరసౌష్ఠవముహృత్పు
టమునరహిసువర్ణజపానురక్తిమనుప । గబరినారదభావసంకలన
ననుప । మధురవాక్తతిశుకమహామహిమవినుప । గమనమలసర్వ
హంసవిభ్రమముఁబనుపఁ । దరుణినీవిలమత్పుణ్యధరణితలఁప॥

టిప్పణము.

కమలజాత = బ్రహ్మ—కమలసమూహము. విధు = విష్ణువు—చంద్రుఁడు—గిరీశ = ఈశ్వరుఁడు—పర్వతశ్రేష్ఠము. సువర్ణజపానురక్తి = మంచిస్తోత్రముల చింతనాసక్తి—మంచిరంగుగల యెఱ్ఱదాసానిపువ్వు. నారద = నారదుఁడు—మేఘము. శుక = శుకమహర్షి—చిలుక. హంస = యతి—రాజహంస. పుణ్యధరణి = పుణ్యక్షేత్రము.

సీ॥ తుంగాగ్రహర్మ్యాంతరంగాత్తసురతప్రసంగాంగసంశ్లేష
సంభ్రమముల । లీలాగృహావేలఘోలాసమాలోలవేళానుకూ
లానులాలనముల । వామాసమారామసీమావిహారాభిరామా
విరామనర్మక్రమముల।నానానునయవాగ్విధానానుతమనోనవీనా
నురాగాతివిభ్రమముల । గీ॥ చంద్రికాద్యూతకేళికాచంక్రమ
ముల । శారికాకీరవచనశిక్షావిధముల । భావగుంభితపరిహాసభా
షణముల । నేలుమిఁకఁజాలనేతాళఁజాలననుచు॥ ౭౪.

సీ॥ వామాభిరూప్యలావణ్యామృతముఁగ్రోలుకరణివిస్తృతనే
త్రకమలుఁడగుచు । శ్యామాతనూలతాసంశ్లేషమొనరించుకర
ణినుద్ధృతబాహుకాండుఁడగుచు । భామాసమాహ్వానభాషణం
బులువల్కుకరణినాగచ్ఛమాగచ్ఛయనుచు । రామావియోగవి
భ్రమవిస్మృతుండగుకరణినిశ్చలదేహకలితుఁడగుచు । గీ॥ పరివృ
తాఖిలమోదసంభరితఖేద। చిత్తదత్తకవాటనిషిద్ధసకల । పరిజనుం

డయియానాఁటిపగలుగడపె । బహువిచిత్రప్రచారముల్బయలు
వడఁగ॥ ౭౬.

క॥ కలమఱలఁగలికిఁగనుఁగొనఁ । గలననునడియాసరాత్రిఁ
గడపియుదంచ । త్కలరవశుకపికముఖఖగ । కలరవములమేలు
కనినఁగాంచిరినీతిన్॥ ౭౭.

టిప్పణము.

అడియాని = వట్టికోరికె. కలరవ = పావురము—అవ్యక్తధ్వని.

క॥ మకరందుఁడుమధురవచో । మకరందుండనఁగనొప్పుమ
హిపునిసఖుఁడ । త్యకలంకతనతనిమనో । వికలత్వముమాన్పనె
డమువేచివెరవునన్॥ ౭౮.

ఉ॥ ఆపృథివీశుఁగాంచివినయంబునయంబుఁబ్రియంబుమీఱ
నా । లాపవశంబునంహృదయలగ్నవినిర్భరతద్వియోగచిం । తా
పరతంత్రతాయతియుఁదజ్జనకంబగుస్వప్నదృష్టక । న్యాపరమా
భిరూప్యవిభవాతిశయంబునెఱింగియిట్లనున్॥ ౭౯.

క॥ దీనికిసైసంతాపముఁ । బూనుటతగవగునెయిట్లుభూపాల
నము । న్మానుటఁగనివగచెభవ । న్మానితబుధమిత్రమంత్రిమండ
లమెల్లన్॥ ౮౦.

సీ॥ రాకాసుధాకరాలోకనామోదప్రవర్ధితాయతదుగ్ధవార్ధి
యనఁగ । మండితమార్తాండమండలోదయవిభాస్తోకహర్షితకో
కలోకమనఁగ । ఘనఘనాఘనసమాగమభావితానందసారపూ

రమయూరవారమనఁగ । సంతతవాసంతసమయసమ్ముదితవాచా
లలాలితపికజాలమనఁగ । గీ॥ నిరుపమానమహారత్నపురవరాభి
రామమహనీయతరయావరాజ్యవిభవ । మహితునినుఁగనియల
రుచుమనుప్రజాళి । యధిపనీవిట్టులుండిననడలకున్నె॥ ౮౧.

శా॥ అంభోరాశిగభీరరాజ్యరమసత్యంబౌరనీదోఃపరీ । రం
భంబుంగననాదికూర్మపతిమారామాసమాశ్లేషసం । రంభోరస్థ
లుఁడయ్యెశేషుఁడునురారాజద్వధూగానవి । స్రంభోదారవిహా
రుఁడయ్యెఁజిరభారశ్రాంతివోఁగాంచుచున్॥ ౮౨

ఉ॥ నిత్యకళప్రతాపములునీవువహించిధరన్భరింపఁగా । స
త్యముసత్యమర్విఁగలసర్వతమంబులడంగెదృష్టిసా । హిత్యఖిల
ద్విజావనసమృద్ధిజెలంగెఁదొలంగెరాజహం । సాత్యధికప్రభావ
ముమహాద్భుతమంచుజనుల్నుతింపఁగన్॥ ౮౩

టిప్పణము.

నిత్య = ఎడతెగని. ప్రతాపము = శౌర్యము—వేడిమి. తమము = పాపము—చీఁకటి. దృష్టి = చూపు—జ్ఞానము. సాహితి = పాండిత్యము. ద్విజ = బ్రాహ్మణులు—పక్షులు. రాజ = చంద్రుఁడు—రాజు. హంస = సూర్యుఁడు—శ్రేష్ఠుఁడు

తా॥ చంద్రునకు రాత్రియందును, సూర్యునకుఁ బగటియందునుమాత్రమె కళాప్రతాపములుగలిగియుండుటచే నవి యెడతెగనివి కావనియు, నొకచోట వెలుతురు గలిగియుండఁగా మఱియొకచోటఁ జీఁకటి గలిగియుండును గాన సమస్తతమమును నేకకాలమునఁ బోఁగొట్టు సామర్థ్యము చంద్రసూర్యులకు లేదనియు, చకోరచక్రవాకములకు రాత్రిపగళ్లయందు దృష్టిపాటవము లేకయుండుననియు, చంద్రసూర్యులు చకోరచక్రవాకములనుమాత్రమె రక్షించు

వాఁరు గాన వారికి సమస్తద్విజములనఁగాఁ బక్షులరక్షణాశక్తిచాలదనియును, రాజు నిత్యకళాప్రతాపనులు గలవాఁడై సర్వతమములననఁగా పాపములను బోఁగొట్టఁజాలి, సమస్తద్విజావనదక్షుఁడుగా నుండుటచేఁ జంద్రసూర్యుల కన్నను శ్రేష్ఠుఁడను నర్థము స్ఫురించుచున్నది.

ఉ॥ ఎందుభవద్గుణాభినుతియెందుభవన్మహిమానువర్ణనం। బెందుభవత్ప్రపాలితమహీజనహర్షసమాహితోక్తియెం। దెందుభవన్మహోజయసమిద్ధవిచిత్రకథాప్రసంగమా। నందమొసర్చుధారుణిఘనంబగుఁదత్సుఖసూచకస్థితిన్॥ ౧౪.

క॥ తావకరాజ్యవిరామద। శావశతననాథగతిరసాతలమతిదుః। ఖావిలమగురిపుచోరఖ। లావళినానాభయావహస్థితిఁగనుటన్॥ ౧౫.

క॥ దుష్టులదుర్గుణములవి। స్పష్టంబుగఁదెలిసిపలుకస్రష్టకునుఁగదున్। గష్టమగువారుసుపథ। భ్రష్టదశాపాదిపాపభాజనులగుటన్॥ ౧౬.

సీ॥ అత్యంతహైన్యసమాక్రాంతఘనపాపమూర్తులుఖలచక్రవర్తులరయ। నతిశయసుజనరంధ్రాన్వేషణేచ్ఛాప్రపూర్తులుఖలచక్రవర్తులరయ। నతివేలపరదూషణార్జితనీచాపకీర్తులుఖలచక్రవర్తులరయ। నతిమాత్రమిత్రసౌఖ్యాసహనాశయస్ఫూర్తులుఖలచక్రవర్తులరయ। గీ॥ నతిసముచితానుచితహితాహితవివేచ। నావిహీనావినీతనానావిధప్ర। వర్తులెంతయుఖలచక్రవర్తులరయ। వారికెడమియ్యఁదగునెయెవ్వారికైన॥ ౧౭.

టిప్పణము.

ఖలచక్రవర్తులు = ఖలుఁడనఁగా దుష్టుఁడు. దుష్టులకు—చక్రవర్తులను. బహువచనరూపమగు శ్లేషవాచకమును చేర్చుటచే స్తుతిరూపమగు నిందగా నుండును.

చక్రమనగా మోసముగానఁ జక్రవర్తియనఁగా మోసపు నడవడిగలవాఁడు. ఖలచక్రవర్తియనఁగా మోసగాఁడగు ఖలుఁడు.

వివేచన = యుక్తాయుక్త పరిజ్ఞానము. ఎడము = ఆస్పదము.

చ॥ అతికటుకస్వభావుఁడయి యాతఁడు సూపుమహారసంబుసం। తతమునుభీముఁడయ్యునుసదానబకాహితలీలఁజూపునా। తతముగనాశ్రయాశుఁడయియాతఁడుసూపునుమాతరిశ్వతా। యతిసతతంబుదుష్టజనుఁడాతనిసామ్యమగమ్యమేరికిన్॥ ౧౮.

టిప్పణము.

---

(1) కటుకస్వభావుఁడు = మత్సరగుణముగలవాఁడు, తిక్తస్వభావుఁడు = (కారముగానుండువాఁడనుట)

(2) మహారసము = మధురము—అతినీరసము. భీముఁడు=భయంకరుఁడు—కుంతీపుత్రుఁడు.

(3) నబకాహితలీల—వబలకభేదము గనుక నబకమనఁగా నవకము=సౌమ్యచిత్తము—తద్విరోధరీతి అనఁగా దుష్టచిత్తత్వము, నవస్తు నూతనే సౌమ్య ఇతి కోశః. బకుఁడను రాక్షసునకు ద్వేషిగానివాఁడు = సఖుఁడు.

(4) ఆశ్రయాశుఁడు = అగ్ని = ఆశ్రయించినవారిని భక్షించువాఁడు.

మాతరిశ్వుఁడు = వాయువు. మాతరి = తల్లియందు, శ్వ = కుక్కవలెఁ వర్తించువాఁడు. కుక్కవలెఁ దల్లితోఁ సురమించువాఁడనుట. అలుక్సమాసము.

ఈ పద్యమున విరోధాభాసాలంకారములు.

ఉ॥ స్నేహమెలర్పఁగాఁగరముఁజేర్చిశిరంబునఁదార్చిపేర్చియు। త్సాహమునీఱలాలనముసల్పిననల్పుఁడనల్పసర్షప। స్నేహము భాతినెంతయునిసీతనకాటవపాటవంపుస। న్నాహముమానసో ఘనెఘనంబగుసహ్యగుణంబుఁజూపునే॥ ౮౯.

టిప్పణము.

స్నేహము = మిత్రత్వము—సర్షపస్నేహము = ఆవాలనూనె. కాటవ పాటవము = తిక్తస్వభావము—కారపుగుణము—(ఘాటు) సహ్యగుణము = ఇంపగు గుణము.

క॥ ఆపాతమధురమునునం। తాపాదితవిరసగుణమయంబు నుఁదిక్త। వ్యాపారమునగుఁదాలప। లోపమమైదుష్టసఖ్యమూర్వీఁ డనర్చన్॥ ౯౦.

టిప్పణము.

ఆపాతము = ఉపక్రమము = ప్రారంభము. ఆపాత స్యాదుపక్రమ ఇతి కోశః. తిక్త = వగరు.

క॥ అవధూతమయ్యుఁబాయక। తవిలిశిరస్థసలిఁగషాయి తంబొనరింపన్। దివురుపటుపాదరజమన। భువిఖలభావంబుగలు షభూయిష్ఠమగున్॥ ౯౧.

టిప్పణము.

అవధూతము = ఎగరఁగొట్టఁబడినది. కషాయితము = కలుషితము = ధూళిచె నెఱ్ఱగా నొనర్పఁబడినది.

క॥ సత్యమువిషతరుసుమసాం। గత్యముగతిదుర్జనానుగతిసు జనులకున్। నిత్యమునుదద్విమోహము। నత్యధికమొనర్చు ననుభవానుగుణముగన్॥ ౯౨.

టిప్పణము.

విషతరు = అతివసయనుచెట్టు. అనుగతి = అనుసరణ. స్నేహము = సహవాసము. తద్విమోహము = దానియందాసక్తి. అనుభవానుగుణముగన్ = వాడుకచేసినట్లెల్లా.

క॥ బహుమత్సరప్రచారము। బహుసుమనస్తాపకృత్ప్రభా వమునుఁగడున్। మహిఁగలిగిఖలునిహృదయము। బహుళము గనిదాఘదిననిభంబయివెలయున్॥ ౯౩.

టిప్పణము.

మత్సరప్రచారము = చేపలసంచారము. “మత్సరోన్యశుభద్వేషే దంశ భేదేచ నాత్వయం” అని క్రూరత్వప్రచారము. సుమనస్తాపము = పుష్పములకు తాపము. పండితులకుఁదాపము. నిదాఘము=ఎండకాలము. నిభము=సమానము.

క॥ ధరణింజక్రధరుండనఁ। బరఁగివిరూపాక్షుఁడనఁగఁబ్రబలి ఖలజనుం। డరయఁబరమాద్భుతంబుగ। హరిహరులహసించుఁ దానహర్నిశముఁగడున్॥ ౯౪.

టిప్పణము.

చక్రధరుఁడు = రథాంగధారి = విష్ణువు. మాయాధరుఁడు = మోసగాఁడు. “చక్రం థాంగేసేనాయాం ఛర్మన్యస్త్రాంతర ఇతి కోశః” విరూపాక్షుఁడు =

త్రినేత్రుఁడు. శివుఁడు = దోషదృష్టిగలవాఁడు.

క॥ భిన్నంబయ్యును స్నేహస । మున్నతి వెసఁజూపు సశరముం బలెఁగుజనుం । డెన్నఁగ బన్నము వడియును । బన్నుగ సుస్నేహ నటనఁ బాయక తిరుగున్॥ ౯౫.

టిప్పణము.

భిన్నము = మథింపఁబడినది. స్నేహము = నెయ్యి. సశరము = దధి విశేషము = మీఁగడ పెరుగు.

క॥ పరశువుగతి భద్రశ్రీ । పరిఖండనచండపటిమఁ బొటిలు ఖలుఁడా । వరకుద్దాలముగతిని । ర్భరగోత్రోద్దళనకఠినభావము నెఱపున్॥ ౯౬.

టిప్పణము.

పరశువు = ఆయుధవిశేషము = గండ్రగొడ్డలి. భద్రశ్రీ = శ్రీచందన వృక్షము—శ్రేష్ఠులసంపద.

(2) “శుభమంగళయోర్భద్రంస్యాద్ద్రవ్య శ్రేష్ఠయో స్త్రిషు” నానా.

(1) “గంధసారోమలయజో భద్రశ్రీచందనోస్త్రియాం” అమరము—

కుద్దాలము = గుద్దలి. గోత్రోద్దళనము = భూమిని భేదించుట. వంశ భేదము = కులనాశనము.

ఆ, వె॥ సంతతమున దేశజప్రశంసియుమహా । చ్చైఃశ్రవుండునాఁగ విశ్రుతంబు । గాంచి హరిహయంబు గరిమ హసించు నా । పాపజాతి గర్వమాపవశమె॥ ౯౭.

టిప్పణము.

నదేశజప్రశంసి = నదములకు—ఈశుఁడు. నదేశుఁడు = సముద్రుఁడు— అచట పుట్టినదను ప్రసిద్ధిగలది=ఉచ్చైశ్శ్రవము. నదేశమనఁగా నిషేధదేశము = దుష్కులము—అందుఁబుట్టినవాఁడు, నదేశజుఁడు = కులహీనుఁడును, ప్రశంసా యుక్తుఁడు = దుష్టుఁడు. ఉచ్చైశ్శ్రవుఁడు = విశేషించి వినువాఁడు—రంధ్రా న్వేషణమునకుగాను—దేవేంద్రుని గుఱ్ఱము.

సీ॥ (1) దోషానుబంధచాతుర్యసాధితవిశ్వకర్మావలోపనక్రమము కలన । (2) స్వవశాతిలోలప్రచారప్రకారాధరీకృతాధిక దానరీతికలన । (3) పరిపరిమండలభ్రమణసంకలితాతతాత్మఘోషణసముద్యమము కలన । (4) బహుళతమోనిబిడవిభావరీభావితకటపలాశాభ్రాంతిగరిమకలన । గీ॥ (5) ప్రకటసురభియానవికలభావంబునఁ । (6) దనరుబంధుతాపదర్శనమునఁ । (7) గుజనుఁడు ధకారకుంజర కాకగో । మాయువృషభశవసమానుఁడెపుడు॥ ౯౮.

టిప్పణము.

---

(1) దోషానుబంధము = రాత్రిసంబంధము—పాపసంబంధము.

విశ్వకర్మావలోపనము = సమస్తక్రియలలోపము—రాత్రియందే పనులు జరగవనుట. దుష్టుఁడగుటచేఁ గర్మహీనుఁడుగా నుండుననుట.

(2) స్వవశాతిలోలప్రచారము = స్వకీయములగు నాడ యేనుఁగులయందలి యాశచేసంచరించుట—స్వాయత్తమైన చంచలమగు నడవడి.

అధరీకృతదానరీతి = కాఱుచున్న మదోదకరీతి. తిరస్కరింపఁబడిన త్యాగరీతి. లోభియనుట.

(3) మండలభ్రమణము = చుట్టుకొని తిరుగుట—పదేపదే వచ్చుచుండుట.

ఆత్మఘోషణము=తనపేరును తానేకూయుట కాకి తనపేరును కాకా అనికూయుట ప్రసిద్ధము—ఆత్మస్తుతి.

(4) బహుతమో నిబడవిభావరీభావితము = బహు గాఢాంధకారముచే నిబిడమగు రాత్రియందు పొందఁబడినది—బహు పాప భూయిష్ఠములగు పరనిందలచే నార్జింపఁబడినది. తమః = చీఁకటి—పాపము. విభావరీ = రాత్రి—విభా= బుద్ధి—అవరీ = అపక్షేపణ = పరులబుద్ధులను అపక్షేపించుట.

కటపలాశాభ్రాంతి = కటశవముయొక్క—పల = మాంసమందలి—ఆశా = అపేక్షచేత—భ్రాంతి = తిరగడము.

“గజగండేశవరథేశలేచకటఉచ్యత” అని. కటపల = లంచమందలి—ఆశాభ్రాంతి = ఆశా వికారము.

(5) సురభి = గోవుయొక్క—యాన = ప్రాప్తిచేత—వికల = విశేషము. మదించిన—లేక—వికలమైన—భావము.

సురభి = పండితులయొక్క—యాన = ప్రాప్తిచేత—వికల = అవ్యస్తమైన—భావము.

(6) బంధు = బంధుజనులకు—తాప = వ్యసనమును—దర్శనము = చూపుట—కలుగఁజేయుట.

బంధుతా = బంధుజనసమూహమునకు—అపదర్శనము = అగుపడక తప్పించుకొనుట.

క॥ పొంకమునుబింకమునుని । శ్శంకమునునబీజకాండసంభ
వమునిరా । తంకమునసుఖలదుర్వ్యసనాం । కురముదనర్చునస
దృశాభేద్యముగన్॥ ౯౯.

టిప్పణము.

అబీజకాండ సంభవము=విత్తులేకనే పుట్టినది—మొదలులేనిది=నిష్కారణమైనదనుట.

మ॥ ధరణిందోషలవంబుకాపురుషచిత్తంబొంది పెంపొందుస ।
త్పురుషస్వాంతముఁజేరదయ్యదిలనెందుందాఁబ్రమాదంబునన్ ।
సరగంజేరినఁజారుపారదమునోజంగానభూమీశయే । కరణింజూ
చినమేలగున్సుజనసాంగత్యంబుతథ్యంబుగన్॥ ౧౦౦.

చ॥ సమతవినోదవిందులకుసాధువులామృగపాళినాసదా ।
శ్రమగులుగారెభూరమణసాధుజనోచితమార్గమూనిని । త్యము
నుఖలప్రపంచపరిహాసవచోయతిబారిఁబొఅకా । గమవిహితప్ర
వర్తనలుఁగాంచిమెలంగుములెమ్ములెమ్మిఁకన్॥ ౧౦౧.

టిప్పణము.

వీనాంపక్షీణాం—నోదం—ప్రేరణం—వేత్తీతి—వినోదవిందుః = వినోదవిందు లనఁగా వేటకాండ్రు—వినోదం=శాస్త్రమును—విందుః—తెలిసినవారు= పండితులు.

సదాశ్రమగులు = సర్వదాశ్రమచేఁబొందఁదగినవారు—సదా=సర్వదా—ఆశ్రమగులు = సులభగమ్యులు.

శా॥ ధీచాతుర్యవచోవిలాసవిలసద్దివ్యప్రభావాధిక । ప్రాచు
ర్యప్రతిభాప్రతాపరణశుంభద్విక్రమోపాయస । త్యాచారంబులు
గల్గిరమ్యగుణసాంద్రారాజరాజేంద్రనీ । వాచంద్రార్కముగాఁగ
నేలుముసమస్తాశావకాశావనిన్॥ ౧౦౨.

క॥ దుష్టులునిర్భయులైను । శ్శిష్టలుమీఱున్విశిష్టశిష్టజను
లకుం । గష్టదశఁగూర్చిరధికా । నిష్టోత్పాదనరసోత్తరేచ్ఛానను
గతిన్॥ ౧౦౩.

చ॥ అని సచివుండు దెల్పహృదయంబుననించుక ధైర్యమూది
యా । ఘనుఁడిపుడేమిసేయుదుసఖావివరింపుము రమ్మటంచు లే ।
చినఁగనిసంతసించివనసీమకుఁబోయినఁదాపశాంతియా । మనము
నకంచునల్వశతమాత్రముదోఁగానిపోయిముందటన్ ॥ ౧౦౪.

టిప్పణము.

నల్వము = నన్నూరుమూరల ప్రమాణముగల త్రోవ (నల్వః కషుకా-చతుశ్శతం.)

వ॥ ఆరాజకుమారునకు, (1) నగస్త్యవచనసంహృతబ్రహ్మాండ ఖండగతశిఖాసహస్రుండును, (2) కందరాంతరలతాగృహప్రసుప్త విద్యాధరమిథున గీతాకర్ణన సుఖితచమరీ గణమారణోత్సుక శబరకులాకుల కచ్ఛతటుండును, (3) కటకగతకరికరాకృష్ట భగ్నహరిచందనస్యందమాన రసామోద గంధవాహిగంధవాహశిశిరితశిలాతలుండును, (4) సుదూరపతన భగ్నతాలఫలరసార్ద్రీకరతలాస్వాదనోత్సుక శాఖామృగకదంబకుండును, (5) ప్రలంబమాన నికటనిర్ఝరోపాంతరసాలసాలశాఖానివిష్టకీర మిథునలిహ్యమాన మధుర పరిపక్వఫలరస వాసనావాసితపరిసరుండును, (6) శిఖావలగ్నతారాగణభ్రమమాపాది సరభసకేసరిసహస్రఖరనఖరధారావిదారిత మత్తమాతంగకుంభస్థలవిగళిత స్థూలముక్తాఫలశబలిత శిఖరనికరుండును, (7) పిండాలక్తకరక్త పదపఙ్క్తి-సూచిత సంచారసురవారవారవిలాసినీ సంకేత కేతకీమండప మండితుండును, (8) హరివంశంబు కరణిఁ బుష్కరాక్షప్రాదుర్భావరమణీయుండును, (9) కర్ణునికరణిననుభూతశతకోటిదానుండును, (10) సాధుజనునికరణి సానుగ్రహ ప్రచారప్రకటితమహిమావిశేషుండును, (11) మీమాంసా న్యాయంబు కరణి పిహిత దిగంబర దర్శనుండును, (12) నలకూబర చిత్తవృత్తి కరణిసంతతాదృతరంభాసంరంభుండును, (13) నీచదేశనది కరణి న్యగ్రోధోపచితుండును, (14) మత్తమాతంగంబు కరణి ఘుంటారవావేదిత మార్గుండును, (15) సదీశ్వరసేవకరణి దూరోద్గత బహుఫలుండును, (16) విరాటలక్ష్మికరణి నానందిత కీచకశతాన్వితుండును, నగు వింధ్యనగేంద్రుంజూపి తత్పరిసరంబునం బ్రవహించు, (17) సమదకలహంస సారసరసితోద్భ్రాంతోత్కట వికటకుంజకచ్ఛ వ్యాధూత కమలషండగళిత మకరందబిందు సందోహ సురభిత సలిలయు, (18) తీరప్రరూఢకేతకీ కానన పతిత ధూళీనికురుంబసంజాతసైకతసుఖోపవిష్టతరుణ సురమిథున నిధువన లీలాగ్లాన సురతరుకుసుమవిసర పరిమళ సాక్షికూలోపవననివహయు, (19) తటావస్థిత వికసితాంభోజషండమండపాంతర సుఖిత జలదేవతా విగాహ్యమాన బహుళ ప్రహ్లాదసముదాయయు, (20) తీరప్రరూఢ వేతసవనాభ్యంతర నిలీనదాత్యూహ మదోత్కటకేళి కుహూకుహూరావకౌతుకాకృష్టసురమిథున సంస్తూయమానోపభోగయు, (21) నుపకూలసంజాత నళిన పుంజకుంజ పుంజితకుక్కుటఘుటాఘూత్కార భైరవయు, (22) అతప సేవాసముత్సుక జలమానుషీ మృదితసుకుమార తరపులినయు, (23) నుపవనపవనాందోళిత తరళతరంగయు, (24) నళినీనికుంజపుంజనివిష్టసుప్త బకోటక కుటుంబినీ నిరీక్ష్యమానప్ర

ద్ధశఫరయు, (25) తరంగమాలా సంతరదుద్దండవాల దర్శన ధావదతి చపల రాజిలరాజిరాజితయు, (26) ఖంజరీట మిథున నిధువన దర్శనోప జాతనిధి గ్రహణకౌతుక కిరాతక ఖన్య మాన తీరయు, నైమత్తియును, (27) దినారంభ లక్ష్మీకరణిఁ బ్రవర్థమాన వేలయు, (28) భారత సమరభూమివలె నృత్యత్కబంధయు, (29) ప్రావృట్కాలంబు గతి విజృంభమాణశతపత్ర పిహితవిషయు, (30) క్రుద్ధయువతీ విధంబున దర్శిత ముఖ భంగయు, నగు రేవానదీజలంబులం దాహంబుఁ దీర్చి, యొక్క శీతల తమాల తరుచ్ఛాయన్వసియింపఁ జేసి మధుర పరిపక్వ ఫలంబులు ముందటం బెట్టి ప్రస్తాప వశంబున మనస్తాపోప శాంతి సేయువాఁడై, యావింధ్య ధరాధరేంద్రుంగూర్చి మంత్రికుమారుం డిట్లనియె॥ ౧౦౫.

టిప్పణము.

---

(1) సంహృత = పోఁగొట్టఁబడిన.

(2) కందర=గుహ—శబర = బట్టలకు మాఱుగా నాకులు గట్టుకొను నాటవికులు = పుళిందులు. కచ్ఛతటి = సానుప్రదేశము—కచ్ఛస్తుపార్శ్వేవగుహ్యేచ—అని కోశము.

(3) కటక = నితంబము—స్యందమాన = కాఱుచున్న. గంధ = లేశము= గంధోగంధకసంబంధామోదలేశస్మయేషుచ—అని నానార్థరత్నమాల—శిశిరత= చల్లగాఁ జేయఁబడిన.

(4) సుదూర = బహుదూరమునుంచి = ఎత్తునుంచి—ఆస్వాదన=రుచిచూచుట—కదంబక = గుంపు.

(5) ప్రలంబమాన = వ్రేలుచున్న—నివిష్ట = కూర్చున్న—లిహ్యమాన= నాకఁబడుచున్న—వాసిత = సురభిత.

(6) శిఖా = కొన—అవలగ్న = తగులుకొన్న—ఖర = తీక్ష్ణములగు—నఖర = గోళ్లు, శబలిత = నానావర్ణములుగలదిగాఁ జేయఁబడిన—చిత్రకిమ్మీర కల్మాషశబలైతాశ్చకర్బురే—అని అమరము.

(7) పిండాలక్తక= యావకపంకము—యావోలక్తశ్చిరారూఢస్సపిండాలక్తక స్మృతః—అని కోశము.

(8) హరివంశ = హరివంశమను గ్రంథము—పుష్కరాక్ష = వాసుదేవుని యొక్క—ప్రాదుర్భావ = అవతారముచేత—రమణీయము = మనోజ్ఞము—పక్షమున—పుష్కరాక్ష = పద్మబీజములయొక్క—ప్రాదుర్భావ=ఉదయము.

(9) అనుభూత = అనుభవించఁబడిన—శతకోటి—వజ్రాయుధముయొక్క= దానుఁడు = దెబ్బగలవాఁడు—శతకోటి = అనేకకోటి ద్రవ్యముయొక్క—దానము = త్యాగము.

(10) సానుగ్రహ = దయాయుక్తమైన—ప్రచార = నడవడి—సాను = సానుప్రదేశములయందు, గ్రహ = సూర్యాదిగ్రహములయొక్క—ప్రచార = సంచారము.

(11) పిహిత = న్యక్కృతమగు = తిరస్కృతమైన—దిగంబరదర్శనుఁడు= జైనసిద్ధాంతము గలవాఁడు—దర్శనమనగా శాస్త్రము—వేదాంత—సాంఖ్య వైశేషిక—న్యాయ—పూర్వమీమాంస—ఉత్తరమీమాంస— యీయాఱును దర్శనములనఁబడును.

పిహిత = ఆచ్ఛాదితములగు—దిగంబరదర్శనుఁడు=దిక్కులయొక్కను—ఆకాశముయొక్కను దర్శనముగలవాఁడు.

(12) ఆదృత = ఆదరింపఁబడిన—రంభా = అరఁటిచెట్లు—రంభా = రంభయను నప్సరస.

(13) న్యగ్రోధ = కూలిన తీరముగల—న్యక్—లేని—రోధ = కూలము. న్యగ్రోధ = మఱ్ఱిచెట్టు—ఉపచితి = ఆధిక్యము.

(14) ఘంటారవ = ఘంటానాదము—ఆవేదిత = తెలుపఁబడిన. ఘంటారవ = గిలకచెట్టు.

(15) దూరోద్గత = ఉచ్ఛ్రితమైన—బహుఫలి = ఒకానొకవృక్షవిశేషము—బహుఫల = అనేకఫలములు.

(16) కీచక = టొల్లువెదురు—కీచకోపకీచకులను మాఁగురు.

(17) సారస = బెగ్గురుపక్షి—రసిత = కూజితము. ఉత్కట = మత్స్య విశేషము—కుంబకచ్ఛ = వాల పార్శ్వము.

(18) ప్రరూఢ = ప్రసిద్ధమగు—నిధువన = సురతము, అమ్లాన = వాడిన—పరిమళసాక్షి = వాసనకు సాక్షిభూతమగు—కూల = గట్టు.

(19) అవట = గర్తము—షండ = సమూహము—విగాహ్యమాన=స్నానము చేయుచున్న. హ్రద = మడుగు.

(20) వేతస = ప్రబ్బలిచెట్టు—దాత్యూహ = భరతపక్షి—ఉత్కట = అధికమైన ఆకృష్ట = ఆకర్షింపఁబడిన—ఉపభోగ—మాహాత్మ్యము.

(21) ఘటా = సమూహము—భైరవ = భయంకర.

(22) ఆతపసేవ=యెండకాచుకొనుట—జలమానుషి=నీటిపాపలు—మృదిత = మెత్తఁగాఁ జేయఁబడిన—సుకుమార = కోమలమైన = ఇసుకదిబ్బ.

(23) ఆందోళిత = ఊఁచఁబడిన—తరళ = చలించు.

(24) బకోటక = వాలుకొంగ—కుటుంబినీ—భార్య—శఫర=మత్స్యము.

(25) సంతరత్ = అంతటాకదలుచున్న—ధావత్ = పరుగెత్తుచున్న—రాజిల = మత్స్యవిశేషము.

(26) ఖంజరీట = కాటుకపిట్ట—నిధువన = సురతము—విధిగ్రహణ = శకునపరీక్ష—కాటుక = పిట్టలుకలసినచోట ద్రవ్యముదొరకుననిప్రసిద్ధము—కిరాత = శబరులు—ఖన్యమాన—త్రొవ్వఁబడుచున్న.

(27) వేల = కాలము—తీరము.

(28) కబంధ = మొండెము—ఉదకము.

(29) శతపత్ర = నెమలి—కమలము—విషధర = మేఘము—పాము. శతపత్రో రాజకరె దార్వాఘాటె శిఖావళే—అని నానార్థరత్నమాల.

(30) ముఖభంగ = ముఖతరంగము—ముఖవికారము. రేవానది = నర్మదానది. తమాల = కానుగుచెట్టు.

సీ॥ (1) సలలితశారదామలహాసరుచిజనితామోదముననఁజతురాస్యుఁడితఁడు । (2) మానితపద్మాభిమండితవనమాలికావిభాయతివాసుదేవుఁడితఁడు । (3) ప్రకటశివావినాయకసమాహితగుహాస్తోకవిభూతిపినాకియితఁడు । (4) మంజులచ్ఛాయాసమంచితసప్తపత్రస్యందనాప్తిమార్తాండుఁడితఁడు । గీ॥ (5) స్ఫూర్జదతులమల్లికార్జునవైఖరి । శ్రీగిరిప్రభావిశేషియితఁడు । (6) కలితబహుళతాతిగహనత్వమునసదా । నల్పకృష్ణపక్షకల్పుఁడితఁడు॥

టిప్పణము.

---

(1) శారదా = సరస్వతి—బూరుగుమాను—చందనలత—

2. "కాలానుసారీబస్తాంద్రీ చందనోత్పలశారిబా । ప్రతానికాశారదాచ కాష్టకోష్ఠాచ శారిబా" అనియును అభిధాన రత్నమాల.

1. శాల్మలీకుక్కుటామోచా కర్కశారక్తపుష్పకా।శరదాపుష్పరమ్యత్వ క్పూరణీకంటకీచసా—అనియు—

అమల = స్వచ్ఛమైన—అశ్వత్థవృక్షము.

"పవిత్రఃపిప్పలోబోధి వృక్షోశ్వత్థోగజాశనః । దీర్ఘాయుశ్చామలశ్చైత్రి పాంవోచంచలపత్రకః" అని, అభిధానరత్నమాల.

హాస = నవ్వు—గన్నేరుచెట్టు—

"కరవీరోహాసవీరా దీర్ఘపత్రోవిషద్రుమః" అభిధానరత్నమాల.

రుచి = కాంతి, దవనము—

"రుచిర్దమనకోదంత వినీతఃపాండురోగకః" అభిధానరత్నమాల-

ఆమోద = సంతోషము—వాసన.

"సౌగంధ్యహర్షావామోదా" అని నానార్థరత్నమాల—

చతురాస్యుఁడు = బ్రహ్మ—

(2) పద్మాభిమండితము = పద్మా = లక్ష్మీదేవిచేత—మండితము = అలంకరింపఁబడినది; పద్మ = కములములచేత—అభిమండితము అలంకరింపఁబడినది—

వనమాలికా = పుష్పమాల—వనపఙ్క్తి.

(3) శివా = నక్క—పార్వతి.

"శివాథవేదామలకీభవానీ హరీతగీసక్తుఫలాసృగాలః" నానార్థరత్నమాల.

వినాయక = పక్షిశ్రేష్ఠము—విఘ్నేశ్వరుఁడు.

వి "అనగా పక్షి = విశ్చక్షుషివ్యోమ్నివాతే పరమాత్మని పక్షిణ;" నానార్థరత్నమాల.

గుహా = పర్వతకందరము—కుమారస్వామి.

"సింహపుచ్ఛీకందరయో ర్గుహాస్త్రీషణ్ముఖేతునా" నానార్థరత్నమాల.

పినాకి = ఈశ్వరుఁడు—

(4) ఛాయా = ఛాయాదేవి (సూర్యునిభార్య)—నీడ, సప్తపత్ర = ఏడుగు ఱ్ఱములు—ఏడాకులరఁటి—లేక—ఏడాకుల పొన్న—

"పత్రపర్ణేవాహనేచ" నానార్థ. "సప్తపర్ణోవిశాలత్వక్శారదోవిషమచ్ఛదః" అమరము—

"సప్తచ్ఛయుగ్మపర్ణస్సప్తాంగోగుచ్ఛపుష్పకః। గుచ్ఛపత్రోబృహత్పత్రో సువర్ణచ్ఛదనశ్చసః" అభిధానరత్నమాల—స్యందన = రథము—నెమ్మిచెట్టు—

"స్యందనంస్రవణేత్రోయే నాతునేమిద్రుమేరథే" నానార్థరత్నమాల.

(5) మల్లికార్జున = మల్లికార్జున స్వామి. అనగా. నీశ్వరుఁడు.

మల్లికా = మల్లెతీగె—అర్జున = మద్దిచెట్టు. శ్రీగిరి = శ్రీశైలము—

(6) బహులతాతిగహనత్వము = బహుళిపక్షత్వముచే గహనమైనది—అనేక లతలచేత గహనత్వము—

క॥ ఘనశరభకుముదకేసరి । పనసగవయసేవ్యమానపాదచ్ఛాయా॥జనితాతిశయునినీతని । జనవరసుగ్రీవుఁడనుటజనదేజగతిన్॥

టిప్పణము.

శరభ = ఎనిమిదికాళ్లమృగము—శరభుఁడను వానరుఁడు—కుముద = సర్పవిశేషము—కుముదుఁడను వానరుఁడు—

"కుముదం కైరవేనాతు దిగ్గజే భుజగేకపౌ" నానా—కేసరి = సింహము—కేసరియను వానరుఁడు—పనస = పనసమ్రాను—పనసుఁడను కపి—గవయ = మనుబోతు—గవయుఁడనుకపి—

క॥ నరవాహనదత్తునినెం । దరయంధరదారయునలప్రియంగుశ్యామా । నిరతాభియోగమునని । ధరణిధవుండితనిఁబొగడఁదరమేతలఁపన్॥ ౧౦౮.

టిప్పణము.

నరవాహనదత్తుఁడను రాజునకు—ప్రియంగుశ్యామ యనునది—పట్టపురాణి. ప్రియంగు = ప్రేంకణపుచెట్టు.

శ్యామా = నీలిచెట్టు—సుగంధపాలచెట్టు—నల్లతెగడతీగె.

"శ్యామాషోడశవర్షాస్త్రీ త్రివృత్తాశారిబానిశా। నీలీప్రియంగువర్ణేషుపుంస్యయంతద్వితిత్రిషు" అనినానార్థరత్నమాల—

క॥ బహుధాతువికారస్థితి । సహితుఁడునుబ్రవృద్ధగుల్మసంగతుఁడునునై । మహిపయితఁడహరహంబును । బహురోగియనంగధరణిఁబరఁగున్ దెలియన్॥ ౧౦౯.

టిప్పణము.

ధాతు = వాత—పిత్త—శ్లేష్మ—నాడులు—గైరికాదిధాతువులు—

గుల్మ = జ్వరమువలనఁ గడుపునఁబుట్టు గడ్డ—పొద.

గీ॥ మొనసిపరశిఖండిముక్తార్థచంద్రాచి । తాంగునితనిభీష్ముఁడనుటజనదె । ధాత్రి నెపుడుఁగలితధాత్రీభృతస్థితి । నలరునితని బాలుఁడనుటదగదె॥ ౧౧౦.

టిప్పణము.

శిఖండి = ద్రుపదపుత్రుఁడు—మయూరము.

అర్ధచంద్ర = అర్ధచంద్రాకారమగుబాణము—నెమలియీకలు—

“అర్ధచంద్రస్తదాకారే బాణే బర్హే శిఖండినః” అని కోశము—

ఆచిత = వ్యాప్తమైన—ధాత్రి = దాది—నెల్లిచెట్టు.

“ఉపమాతాచధాత్రీ స్యాద్భూమిరామలకీచసా” అని నానార్థరత్నమాల.

తా॥ దాదిచే నెత్తఁబడు స్థితి బాలునియందును—నెల్లిచెట్టును ధరించి యుండు స్థితి వింధ్యునియందును గలదనుట.

ఆ, వె॥ దీపితారుణప్రభాపాటలితపత్ర । వనవిరాజియగుచుఁదనరునితఁడు । భాసమానదివ్యవాసరారంభవి । కాసినాగమిగులవాసిఁగాంచు॥ ౧౧౧.

టిప్పణము.

అరుణ = సూర్యసారథియగు ననూరుఁడు—ఎఱ్ఱని—పాటలిత = ఎఱ్ఱబారిన. పత్ర = ఆకులు—

క॥ ఆలోలవికచవనమా । లాలంకృతిఁబంకజాక్షుఁడననొప్పియునీ శైలాధిపుఁడలశంబర । జాలాశ్రయుఁడగుచువృత్రసామ్యతనలరున్॥ ౧౧౨.

టిప్పణము.

వనమాల = విష్ణువుధరించుమాలిక—వనపఙ్క్తి. శంబర = రాక్షసుఁడు—ఎఱ్ఱనిజింక. వృత్ర = వృత్రాసురుఁడు—అంధకారము.

ఆ, వె॥ మల్లనాగఘటితమహితకాంతారసా । మోదగరిమఁగుధరముఖ్యుఁడలరు । వితతకామసూత్రవిన్యాసభాసినా । మహిఁపచిత్రమితనిమహిమవ్రెగడ॥ ౧౧౩.

టిప్పణము.

మల్లనాగ = కామసూత్రవిన్యాసమను గ్రంథకర్తయగు ఋషి—మదపుటేనుఁగు. ఘటిత = కల్పింపఁబడిన—

కాంతారసామోదగరిమ = వనసంబంధియగు వాసనా విశేషముతోఁ గూడియుండుట—స్త్రీలసంతోషాది రసములవలనఁగలిగిన సంతోషాధిక్యము.

కామసూత్రవిన్యాసము = ఈ పేరుగల గ్రంథము—కామశాస్త్రవివరణము—

క॥ గిరిసానుదరీముఖగత । జరదజగరభోగమలరుజననాథమఘు । ద్వరకులిశక్షతరంధ్రాం । తరనిర్గతజాఠరాంత్రనాళవిధమునన్॥ ౧౧౪.

టిప్పణము.

దరీ = గుహ—జరత్ = ముదిసిన—అజగర = గొప్పపాము—భోగ = శరీరము—మఘుద్వర = దేవేంద్రుఁడు—కులిశ = వజ్రాయుధము—క్షత = గాయము—జాఠర = జఠర సంబంధమైన-అనగా-పొట్టలోని—ఆంత్రనాళ = పేగు—

క॥ క్షితిధరుఁడునిజగుహాసం। గతబహుదంతాంతరాళగతవివిధకపి ।ప్రతతినలకుంభకర్ణా। ద్భుతసాహసగరిమఁదెలుపఁబూనెడుఁగంటే॥ ౧౧౫.

టిప్పణము.

దంత = పల్లు—గొప్పబండ—పర్వతమధ్యప్రదేశము—“దంతోద్రికటకేకుంజే రదనేప్యన్తతోపతే”—నానా.

రామాయణయుద్ధమునఁ గుంభకర్ణుఁడు-కపులను మ్రింగినది ప్రసిద్ధము.

గీ॥ మీనమకరకటకమిథునసంగతినాగ । శకునిభద్రబాలవకులయుక్తి । నీనగాధరేంద్రుఁడెంతయునారాశి । కరణమండలములకరణినలరు॥ ౧౧౬.

టిప్పణము.

(1) మీనమకరకటకమిథునములను రాసులు—మీనమకరకుళీరములయొక్క-మిథునములు.

(2) నాగశకుని భద్రబాలవములను కరణములు—నాగ = సర్పము—శకుని = పక్షి—భద్రబాల = ఖంజరీటము—(ఇచటవబలక భేదము)—వకుళ = వకుళవృక్షము—కుల = సమూహము.

శా॥ కాంతారోషరసానుభూతియువియోగప్రోచ్చలన్మన్మథాక్రాంతస్వాంతసముజ్జ్వలాకృతియురంగత్పాండుగండప్రభాత్యంతస్ఫూర్తియుఁగల్గికామిగతివింధ్యాహార్యమూర్ధన్యుఁడ. । క్రాంతంబుంగననొప్పుభూరమణయుష్మత్ప్రక్రియంజూచితే॥ ౧౧౭.

టిప్పణము.

కాంతారోషరసానుభూతి = స్త్రీలరోషరసానుభవము—కాంతార—వనములయొక్కను—ఊషర = చౌటిభూములయొక్కను—సాను = చఱులయొక్కను—భూతి = కలిమి.

వియోగ = విరహము—వి = పక్షులయొక్క—యోగము—కలసికొనుట = కూటమి. మన్మథ = మోహము—వెలగచెట్టు. “కపిత్థేపిచమన్మథః” నానార్థరత్నమాల.

స్వాంత = మనస్సు—స్వ = తనయొక్క—అంత = శిఖరము—కొన-పాండుగండప్రభ = తెల్లచెక్కిళ్లకాంతి—తెల్లనిగొప్ప బండలకాంతి.

సీ॥ (1) అకులీనుఁడయ్యునత్యకలంకసద్వంశభూషితోన్నతిధాత్రిఁబొదలునెపుడు । (2) దర్శితాభయుఁడయ్యుఁదతసన్నిహితమృత్యుఫలదాయివిఖ్యాతిఁబరఁగునెపుడు । (3) పిహితాంబరుండయ్యుబహువిధాధికసముజ్జ్వలదంశుకవ్యాప్తినలరునెపుడు। (4) సస్రష్టుఁడయ్యు లోకప్రకటీకృతాపరిమాణమూర్తినాఁబరఁగు నెపుడు। గీ॥ (5) నీమహామహుఁడారయభీముఁడయ్యుఁ। గీచకాభిహితోద్వృత్తిఁగెరలునెపుడు। (6) నరవరోత్తమమతియుసనాదుఁడయ్యువినుమునిశ్శబ్దవైఖరివెలయునెపుడు॥ ౧౧౮.

టిప్పణము.

(1) అకులీనుఁడు = కులీనుఁడనఁగా సద్వంశమునందుఁబుట్టినవాఁడు—కులీనుఁడు కానివాఁడు-అకులీనుఁడు = నీచవంశజుఁడు—కు = భూమియందు, లీనముగానివాఁడు = ఉన్నతుఁడు—

సద్వంశభూషితుఁడు=శ్రేష్ఠవంశతిలకుఁడు—మంచివెదుళ్లుగలవాఁడు—

(2) దర్శితాభయుఁడు = చూపఁబడిన, అభయముగలవాఁడు = అభయమిచ్చినవాఁడు—విశేషభయమును అగుపరచువాఁడు—

మృత్యుఫలదాయి = మరణమునిచ్చువాఁడు—ముష్టిపండ్లుగలవాఁడు—

(3) పిహితాంబరుఁడు = తిరస్కరించఁబడిన వస్త్రముగలవాఁడు = దిగంబరుఁడు—వ్యాపింపఁబడిన—అంబరముగలవాఁడు = ఆకాశమువఱకు వ్యాపించినవాఁడు.

అంశుకవ్యాప్తి = వస్త్రవ్యాప్తి—కిరణవ్యాప్తి.

(4) సప్రస్థుఁడు = కుంచమనుకొలతచేఁగూడినవాఁడు = కుంచముపరిమాణముగలవాఁడు—గొప్పశిలలు లేక సానువులు గలవాఁడు. ప్రస్థోస్త్రీనిసానుమాన లోరితి. కోశః—

(5) భీముఁడు = కుంతీపుత్రుఁడగు వృకోదరుఁడు—భయంకరుఁడు—కీచకుఁడు = సింహబలుఁడు—వెదుళ్లుగలవాఁడు.

(6) సనాదుఁడు = శబ్దయుక్తుఁడు = మృగాదుల ధ్వనులతోఁగూడినవాఁడు—నిశ్శబ్దవైఖరి = శబ్దరాహిత్యరీతి—నిర్గత = బైలువెడలిన = ఉత్థితమగు—శబ్దవైఖరిగలవాఁడు = విశేషశబ్దము గలవాఁడు.

చ॥ అలరునితండఖర్వశిఖరాగ్రగవారిజమిత్రశత్రుమం। డల
ములుతాలసాలచలనంబులువారణబృంహితధ్వను । ల్వెలయున
గస్త్యమౌనిపథవీక్షణముంగరసంజ్ఞయుఁదగన్ । నిలువకరండ
టంచునతనింబతిమాలుచుఁబిల్చుకైవడిన్॥ ౧౧౯.

శా॥ స్ఫారోదంచదవాంచదంచితవపుః ప్రాగర్ధపశ్చార్ధభా।
గ్భ్వారిప్రోత్థితపృష్ఠనిష్ఠితమనాగ్భుగ్నాగ్రలాంగూలభృ । త్స్ఫార
జ్యద్విచలత్సటావికటదంష్ట్రాకోటివక్త్రస్ఫుర । ద్ఘోరాకారము
బొల్చెసింహముమహాక్రూరక్రియారంహమై॥ ౧౨౦.

టిప్పణము.

ఉదంచత్ = ఎత్తఁబడిన—అవాంచత్ = వంచఁబడిన—అంచిత = ఒప్పుచున్న—పూర్వార్ధ = ముందరి యర్ధశరీరము—పశ్చార్ధ = వెనుకటియర్ధశరీరము = ముందరిభాగము నెత్తుకొని వెనుకభాగమునువంచికూర్చున్న యని భావము—మనాక్ = కొంచముగా—భుగ్న = వంచఁబడిన — అగ్ర = కొనగల—లాంగూల = తోఁక—సటా = సింహముగొంతుమీఁది వెంట్రుకలు—ప్రారజ్యత్ = ప్రకాశించు.

శా॥ ఉత్కర్ణోరుసటాచ్ఛటావికటదంష్ట్రోగ్రాస్యరంధ్రంబుచం।
చత్కంఠోత్కటపృష్ఠనిష్ఠతబలిష్ఠస్తబ్ధవాలంబుమా । ద్యత్కుం
భీంద్రశిరఃస్థలప్రవిచలత్సంకోచితాంగంబుకు।ప్యత్కంఠీరవమూ
ర్తిచిత్రములిఖింపన్ వచ్చునేయేరికిన్॥ ౧౨౧.

చ॥ లలిశబరీగణంబుగిరులంజరులందరులంవిలోలస । ల్లలిత
లతాళిఁగ్రాలుఁబొదలంగదలంమెదలంగలేకమూ।లలనిదురించు
మించుహరులంగరులంగిరులంగలంచికో ।లలనరివ్రేసియేసెమెడ
లందొడలంసడలన్ రయంబునన్॥ ౧౨౨.

టిప్పణము.

గిరులు = పర్వతములు—కిరులు = పందులు.

ఉ॥ రోదసినిండెనిండుఁదొగరుల్ జిగురుల్ నవమౌక్తికైకరే ।
ఖాదళనాభిరూప్యగుళికల్ కళికల్ విలసత్సమంచితా । మోదసు
రాగసూనసమముల్ సుమముల్ విచరద్విహంగస । మ్మోదకృదా
త్మపుణ్యఫలముల్ ఫలముల్ వెదచల్లువాసనల్॥ ౧౨౩.

టిప్పణము.

రోదసి = భూమ్యాకాశ మధ్యప్రదేశము—తోరగు = రక్తవర్ణము—గుళిక = యాత్ర—ఉండ.

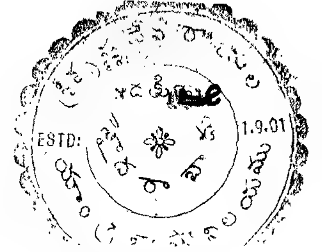
చ॥ మునుకొని తేనెలానుముదముఁ మదముఁ గనిపాడుతేటు
లానికొని ఫలముల్ మెసంగుఁగులుకుఁ బలుకుంబసగల్గుఁబుల్గులా।
మునఁజెలఁ లాడియాడిచలముఁ బలముఁ దగఁబోరుఁగోతులిం।
పునఁగవగూడిమాడిసతముఁ రతముఁ సలుపుఁ సుఖస్థితిన్॥

టిప్పణము.

ఆము = ముదము—క్రొవ్వు—చెలలాడు = సంచరించు—కవ = జంట—సంతము = ఎడతెగక.

చ॥ అదనునమేతనీరుకలయఁ వెలయఁ దినిత్రాగితూగిబల్।
కుదురగుమేనమాఱుమసగుఁ బోసఁగుఁ గడుఁగండక్రొవ్వుపెన్।
రొదలునుగల్గియెందునదరుఁ బెదరుఁ మదిగానకెప్పుడుఁ। ముద
మునమందువన్యమృగముల్ జగముల్ వెలగందనివ్వనిన్॥ ౧౨౫.

ఉ॥ ఓమహిపాగ్రగణ్యవినుముత్తరగోగ్రహణంబుభాతిను।
ద్దామబృహన్నళాభ్యుదయదర్పితముత్సుకపానగోష్ఠికా। భూ
మివిభాతిఁబల్లవవిభూషితముఁ విటపీతసన్మధు। వ్యాఖ్యిళితంబు
వింధ్యవనవాటముపాటితెచిత్రవైఖరిన్॥ ౧౨౬.

టిప్పణము.

ఉద్దామ = అధికమగు—బృహన్నళ = పండరూపియగు సర్జునుఁడు—ఉన్నతమగునది—అభ్యుదయము = జయము—ప్రాబల్యము. పానగోష్ఠిక = పదిజనముచేరి మధ్యపానముచేయు స్థలము—పల్లవ = చిగురు—గోవులమేపువాఁడు—

"పల్లకా సూర్యగోపాలా" నానా—విటపీత = విటపి = వృక్షములచేత—ఇత = పొదఁబడిన = తరువులంబుట్టిన—విట = విటపురుషులచె—పీత = త్రాగఁబడిన—మధు = తేనె—మద్యము.

క॥ అహావిచిత్రమీవిం। ధ్యాహార్యప్రాంతగతమహావనవాటం, బూహింపసముదితార్క—స। మూహంబయిప్రళయకాల ముస్ఫురుడించెన్॥ ౧౨౭.

ఆ, వె॥ అతతాపరాజితానేకరూపాభి। కలితమగుచువనము గానసమ్యె। మనుజనాథవరరమానాథలీలావి। శేషమహిమ గాంచిచిత్రమరయ॥ ౧౨౮.

టిప్పణము.

అపరాజిత=జయింపఁబడని—సోమిందచెట్టు—రూప=ఆకారము—లేడి.

క॥ భూరిప్రరూఢబహుళో। దారార్జునమగుచువనముతద్ద
యువెలసెన్। భూరమణవిదితమగునా। భారతరణభూమికరణిబహుచిత్రగతిన్॥ ౧౨౯.

టిప్పణము.

ప్రరూఢ = చిగిరించిన—ప్రసిద్ధుఁడగు. ఉదార = ఎత్తయిన—కార్యనిర్వాహకుఁడైన—అర్జున = మద్దిచెట్టు—గాండీవి.

క॥ నిరతముసజ్జనసంపదఁ । బురుడించునశోకసరళపున్నాగసము । త్కరపరిశోభితమీసురు । చిరవనరాజమునృపాలశేఖరకంటే॥ ౧౩౦

టిప్పణము.

అశోక = వ్యసనరహితుఁడైన—అశోకవృక్షము—సరళ=గంభీరులైన—దేవదారువృక్షము. పున్నాగ = పురుషశ్రేష్ఠులు—పొన్నచెట్టు.

క॥ క్షితిధవవైదేహీసం । గతిరాఘవచిత్తవృత్తికరణి; పలాశ । ప్రతతిపరిసేవ్యమాన । స్థితిలంకవిభాతి; వనముచెన్నువహించెన్॥ ౧౩౧.

టిప్పణము.

వైదేహి = సీతాదేవి—పిప్పలిచెట్టు. పలాశ = రాక్షసుఁడు—మోదుగుచెట్టు.

క॥ సింధూరతిలకముఖబహు । సుందరము, ప్రవాళపుష్పశోభితమున్నై । యిందలివనముసుమంగిలి । చందమునరహించెజనవరగంటే॥ ౧౩౨.

టిప్పణము.

సింధూర = చెందిరము—సింధువారవృక్షము—తిలక = బొట్టు—తిలకవృక్షము ముఖ = ఆననము—మొదలగునవి. ప్రవాళ = వెంట్రుకలు—చిగురు.

ఆ, వె॥ సదుదధార్తరాష్ట్రసహితంబుమతిభీష్మ । శల్యయుతముద్రోణసంగతంబు । నగుచుఁగురుబలాభమగువనమర్జున । బాణసంవృతముగఁబరఁగెనధిప॥ ౧౩౩.

టిప్పణము.

ధార్తరాష్ట్ర = ధృతరాష్ట్రతనూజులు—హంసలు. భీష్మ = భయంకరములగు—భీష్ముఁడు.—శల్య = మద్రరాజు—ఏదుపంది. ద్రోణ = ద్రోణాచార్యుఁడు—మాలకాకి. అర్జున = అర్జునుఁడు—మద్దిచెట్టు. బాణ = బాణము—నల్లగోరింటచెట్టు.

క॥ క్షితిధరకనుఁగొనుమీప । ర్వతరాజవిరాజమానవనరాజిసమం । చితమగుననంతమూల । స్థితిఁబన్నఁగరాజ్యలక్ష్మిచెన్నుమించెన్॥ ౧౩౪.

టిప్పణము.

అనంతమూలస్థితి = శేషుఁడాధారముగాఁగల స్థితి—అనేకములగు (భక్షణార్హములై) గడ్డలకాధారమగు స్థితి.

క॥ ఐరావతామృతేంద్రా । ణీరమ్యము, జీవమానసీయము,
శక్రో । దారవిలాసము, నగుచుమ । హారణ్యముస్వర్గవైభవా
స్పదమయ్యెన్॥ ౧౩౫.

టిప్పణము.

ఐరావత = తెల్లయేనుఁగు—నిమ్మచెట్టు. అమృత=సుధ—ఉసిరికచెట్టు—కరకచెట్టు. ఇంద్రాణీ = శచీదేవి—వావిలిచెట్టు. జీవ=బృహస్పతి—పాలతీగ. శక్ర = ఇంద్రుఁడు—కొడిశెచెట్టు.

సీ॥ ఏలాలతాలోలడోలాసుఖితకేకిజాలాలలితనాదసంకులం
బు । నానాలతాగ్రప్రసూనాసవానూనపానాళిఝుంక్రియాబంధు
రంబు । సారాభినవఫలాహారామదితకీరవారారవ్రా దారవైభ
వంబు । జాతామ్రపల్లవవ్రాతానుభవపికజాతాతిమృదునాదసం
భ్రమంబు । గీ॥ బహుళకాసారచంగదభంగభంగ । రాజిరాజిత
రాజీవరంగరంగ । దఖిలజలఖగబహువాక్ప్రసంగసంగ । రంజి
తంబగునివ్వనరాజమధిప॥ ౧౩౬.

సీ॥ లాలితమదనశలాకాంచితంబయికామినానిరతంబుఁ గ్రా
లఁగాంచి । బహువిధఘనపత్రభాసితంబగుచుయాత్రోద్యతన్ను
పతినానొప్పఁగాంచి । భూరిశాఖావళీభూషితంబయిసదావేదాధి
కఖ్యాతివెలయఁగాంచి । నవనవానేకపల్లవసముజ్జ్వలమయిగణి
కావిలాసాభిగణనఁగాంచి । గీ॥ చాలనలరారెనికటరసాలసాల ।
మధిపకనుఁగొనుమదెయంచునధికవాక్ప్ర । మత్క్రియలమనమ
లరంగమఱియుమఱియుఁ।బరిపరివిధంబులనతండుబలుకునపుడు॥

టిప్పణము.

మదనశలాక=నఖాగ్రము—చిలుక. “శారీమదనశలాకావిదగ్ధయోషిన్న ఖాగ్రచ” పత్రము = గుఱ్ఱము—ఆకు. శాఖ=ఆరుణకాఠకాదివేదశాఖలు—కొమ్మలు. పల్లవ = విటుఁడు—చిగురు. గణికా = వేశ్య. సాలము = వృక్షము.

చ॥ అలసహకారభూజమునఁనాతతరోషకషాయితేక్షణం ।
బులుబరుషోక్తులందనరమ్రోలఁబరస్పరనిందసల్పుచున్ । గలకల
బల్కెఁగిరమిథునంబుఁగనుంగొనిభూవిభుండుత । త్కలహవిధం
బుఁదజ్జనకకారణముంగనఁగోరుచున్నెడన్॥ ౧౩౭.

చ॥ శుకినిజభర్తఁగాంచిమదిశోకముదోఁపఁగనిట్లుబల్కెనీ ।
వకటప్రియాదయాఽవిరహితాత్మతనీగణినన్యశారికా । నికరవిమో
హదాహమతినిచ్చలునన్నెడబాసిపోవనేఁ । గకవికనొందినీతెరు
వుగానకయెంతయువంతఁగుందితిన్॥ ౧౩౮.

ఉ॥ ఠక్కులురానిపిల్లలిటుతేపటినుండియుఁదిండిఁగానమిన్ ।
సొక్కుచుసోలిప్రాలియవెసొమ్మసిలెన్వెరవేదియేనిటన్ । జిక్కి
తిఁజొక్కినీచెడుగుఁజేతలకెంతయుగోసిగాసిలోఁ । గ్రుక్కుఁగలేక
వాఁడిపలుకుల్వచియించెదనాడుఁజాడలన్॥ ౧౩౯.

మ॥ పతిమూలంబుపతీవ్రకాండమఖిలాపత్యోపశాఖంబువి ।
స్తృతబంధుచ్ఛదమాత్తధర్మకుసుమంబిచ్ఛాఫలౌఘంబుసం । వృత
మిత్రాప్తఖగాళిసంకులముసద్వృత్తాలవాలంబుశా । శ్వతపుణ్యాం
బువివర్ధితంబునగుసంసారావనీజంబిలన్॥ ౧౪౧.

ఉ॥ సారకృపావిశేషముప్రసారముగానిజమంజువాక్సుధా ।
సారముశోకరుగ్భయవిసారములన్బాడసూపుతాపవి । స్తారము

నార్పఁజొన్నిపతిసారెకువారక తేర్పకున్న సం । సారమసారమౌవిక
చసారసలోచన కేమిజెప్పదుర్॥ ౧౪౨.

టిప్పణము.

ప్రసారము=వ్యాపించినది ;—రుక్=రోగము ; విసారము=సమూహము.

క॥ భీకరసంసారమువ । ల్మీకంబగుశశ్వదసుసమీరణహర
ణా । స్తోకేంద్రియముఖతృష్ణా । కాకోదరవిభునకదినికాయ్యం
బగుటర్॥ ౧౪౩.

టిప్పణము.

వల్మీకము = పుట్ట; తృష్ణ = ఆశ ; కాకోదర = సర్పము.

సీ॥ గాఢదుఃఖోల్లోలకల్లోలచలదకూపారఘోరంబుసంసార
మరయ । నామయామోఘదంష్ట్రాభీలఘనశింశుమారఘోరం
బుసంసారమరయ । నాతతాపన్మహాబాద్యద్భూరిధారకుతార
ఘోరంబుసంసారమరయ । నాసన్నమృత్యుక్షుధాపన్నరాక్షు
సాకారఘోరంబుసంసారమరయ । గీ॥ సంకటోట్టంకికంటకా
శాపథస్థ । విషయగుల్మాంతరచ్ఛన్నవృజినతస్క । రారివర్గమ్ము
గోగ్రకాంతారగతవి । హారఘోరంబువినుముసంసారమరయ॥

టిప్పణము.

కల్లోల = అలలు ; అకూపార = సముద్రము ; ఆమయ = రోగము ;
శింశుమార = మొసలి ; గుల్మ = పొద ; వృజిన = పాపము.

వ॥ ఇట్టి మహాఘోరంబగు నసారసంసారంబునందు. ౧౪౪.

సీ॥ పరికింపఁబురుషార్థబహుఫలప్రదదివ్యపారిజాతౌదార్యభా
ర్యగాదె । సతతదుఃఖోల్లోలసంసారసాగరతరణప్లవాధారదార
గాదె । సురుచిరసంతానసుఖవైభవామృతజనకార్ణవామేయ
జాయగాదె । ధవయశోపయశోభినవసుఖాసుఖబీజరత్నరాజిత
రత్నిపత్నిగాదె । గీ॥ ఆత్తగృహధనపశురక్షణాదిబహుస । హాయ
ఘటనాద్వితీయద్వితీయగాదె । శయనమునరంభపోషణజనని
కార్య । కరణములమంత్రియననాలుగ్రాలుఁగాదె॥ ౧౪౫.

టిప్పణము.

ప్లవ = తెప్ప ; రత్ని=పిడికిలి (ఆంధ్రదీపిక) పిడితక్కువమూరయును;
ద్వితీయ = భార్య—కరణ = నిదానము—సాధనము.

సీ॥ ఆలోక నార్హపదార్థోత్తమం బెద్ది భార్యాముఖాబ్జబింబంబు
గాదె । శ్రవణార్హమంజులశబ్దరాజం బెద్ది దారవచోనునాదంబు
గాదె । ఘ్రాణార్హసుమనీయగంధతల్లజ మెద్దిపత్నీతనూసౌరభంబు
గాదె । రసనార్హవరరుచిరససత్తమం బెద్దిజాయాధరసుధారసంబు
గాదె । సతతసర్వాంగతోషణసౌఖ్యమెద్ది । గృహిణీపరిరంభ
సంరంభకేళిగాదె । యద్వితీయైహికైశ్వర్యమనఁగనెద్ది । సద్వితీ
యానులాభప్రసక్తిగాదె॥ ౧౪౬.

శా॥ మాయాజాలవిశారదుల్ బహుమదోన్మత్తుల్ స్వకార్యా
వనో । పాయత్రాణపరాయణుల్ నిజమనోభావప్రగోపాయనే ।
చ్ఛాయత్తుల్కపటుల్కృతుల్ చపలులన్యాయక్రుధాపాదితా । పా
యుల్ బూరుషులెంచువారినలరింపన్ శక్యమేయేరికిన్॥ ౧౪౭.

టిప్పణము.

అవన = రక్షణ; గోపాయన=దాఁచుట; క్రుధ=క్రోధము; అవ్యాజ= నిష్కారణమైన.

చ॥ సురుచిరయౌవనాగమముశోభిలునప్పుడుసుందరిస్మరా । దరపరిరంభగుంభనవిధానములందనిప్రోవనేలిని । ర్భరజరపైకొ నంజివికిపాయఁదలంతురనేకభంగులం । బురుషులునూతనప్రియు లుఁబోయనువాక్కు యథార్థమైతగన్॥ ౧౪౯.

ఉ॥ నమ్మినప్రాణభర్తసదనమ్మిటుచేరకనాతికోరికల్ । నమ్ముగఁ జేసిదానినిలవమ్ముగఁజూచినఁదాపమారఁబ్రా । ణమ్ములనట్టివాని చరణమ్ములకర్పణసేయకుండినన్ । సమ్మతమానెదానికిలసమ్మద మారునెవానికిన్మదిన్॥ ౧౫౦.

చ॥ కుడువఁగభక్ష్యభోజ్యములు గోరినమేల్కనకాంబరంబు లున్ । దొడుగవిభూషణావళులుదోగసుఖోష్ణసవాంబుపూర ముల్ । ముడువఁగఁబుష్పమాలికలుమూర్కొనదివ్యసుగంధగంధ ముల్ । బడిబడిగల్గివ్యర్థములెభామకుభర్తృవియోగధామకున్॥

సీ॥ ఆశ్రమాంతరముననడఁగుగృహస్థధర్మావలంబనకుసంజీవ కరణి । జాంపత్యజాత్యంతసంసారసౌఖ్యసన్నాహంబుఁగూర్చుసం ధానకరణి । గురుభర్తృగృహశుభాకరయశోరుచిరధావళ్యం బుఁజేర్చు సవర్ణకరణి । అత్తదైనంది నాయత్తతాపత్రయశాంతి నొసంగువిశల్యకరణి । గీ॥ ఆధిసమిధలనేర్పుసుతాగ్నికరణి ।

మించుసంసారవార్ధిదాటించుఁదరణి । విమలపురుషార్థదివ్యరత్న ములబరణి । తరుణియగుఁగాదెసంతోషసరణిధరణి॥ ౧౫౨.

క॥ సతియునుగుణవతియుఁబ్రజా । వతియునునగుభార్యఁగూడి వారనిసౌఖ్యో । న్నతిగల్గిసుతులఁబడయుట । లతిశయమగు పుణ్యవశతనగుఁగాకసదే॥ ౧౫౩.

సీ॥ అకలంకజననీజనకమనోముదసదాధారముల్గారెకుమా రులరయ । బహుజన్మసూనృతపాదపోదితఫలాకారులుగారెకు మారులరయఁ । బరితాపదావతాపశ్రాంతిదామృతాసారులుగా రెకుమారులరయ । నాభీలపున్నరకాటవీచంచత్కుఠారులుగా రెకుమారులరయ । గీ॥ నట్టిసుకుమారులనుబడయంగఁగనని । యాకులములాకులములగునాకులీను । లాకులీనులనెనయుదురట్టి వారి । యాలయములాలయములననలరునరయ॥ ౧౫౪.

క॥ గృహిణియకదశాస్త్రంబుల । గృహమనఁగాఁబరఁగునట్టి గృహిణితొలఁగినన్ । గృహమేటికిపశుధనసం । గ్రహమేటికి మతియుఁబ్రదుకఁగానేమిటికిన్॥ ౧౫౫.

క॥ సతికన్నమేటివస్తువు । బతికిన్ క్షితిగలదెయెల్లభంగులఁ దలఁపన్ । గతమింతలేకకోపము । మతినిడికులపత్నినిట్లుమా నందగునే॥ ౧౫౬.

సీ॥ మన్ముఖాలోకనామందసౌభాగ్యంబుకన్నులకానందగరి మఁగూర్ప । మద్వాచశ్రవణసంపత్పరంపరకర్ణపుటములకాహ్లాద పటిమఁజేర్ప । మచ్ఛిరోఘ్రాణనమహితవైభవమునాసాప్రియా మోదప్రసక్తిఁజేర్ప । మత్తనుస్పర్శనమహనీయవిభవంబుసర్వాంగ

పులకనోత్సవముఁదార్ప । గీ॥ మదధరామృతపానసంభ్రమము జిహ్వ । కమితహర్షప్రసారణాయతినొనర్ప । నఖిలసుఖములగని యేనయైతలిర్ప । నలరుచుండుటమరువంగనగునెయిట్లు॥ ౧౫౭.

క॥ కనుమొఱఁగిజారకార్యము । లొనరింపఁగఁబోలుఁగాని యుచితమెసరిగా । దనకిట్టులన్యశారికఁ । గొనివచ్చుటయుదినొకింతగొంకకనిటఁకుఁ॥ ౧౫౮.

మ॥ అనిశోకావిలమానసాంతరదురంతానంతచింతామహాం । బునిధిన్మగ్నుచునేడ్చుఁబ్రేయసిఁగృపాపూర్వంబుగాఁజూచినెమ్మనమూరార్పఁగఁగీరమాసమయసంబంధానులాపంబుపాం । దుననిష్యందమరందబిందుగణమాధుర్యంబుగానిట్లనుఁ॥ ౧౫౯.

క॥ నీతులుకుప్పలుకుప్పలు । నాతిరొవలికెదవుపినుమునానా నీతి । వ్రాతములునేనెఱుంగుదు । నీతఱినవికొన్నినీకునెఱిఁగింతునిటఁ॥ ౧౬౦.

చ॥ అతిభయభక్తియుక్తిసతతాంచితనవ్యమనోనురాగసం । గతమృదుమంజులోక్తినధికప్రమదప్రదదైవభావనా । యతహృదయప్రసక్తిమనమారఁగఁబొయకహర్నిశంబుఁదాఁ । బతిపరిచర్యసేయుటలుభామినికిందగుఁగాదెధారుణిఁ॥ ౧౬౧.

ఉ॥అంగనభక్తిమైనహరహంబునుదత్పతిపాదసేవనా । సంగతభావనేతరవిచారవిదూరతనున్నఁజాలునా । తంగెటిజున్నుముంగిటినిధానముచెంగటికల్పకంబుముం । గొంగుపసిండియైమదినిగోరినదారుసమోక్షమబ్బెడుఁ॥ ౧౬౨.

సీ॥ భార్యాముఖోత్పలావార్యహర్షదమెద్దిభర్తృవక్త్రాబ్జబింబంబుగాదె । దారాలసద్దృక్చకోరావనంబెద్దిధవహాసచంద్రికోత్సవముగాదె । పత్నీమనోభృంగరత్నజీవనమెద్దిపతిహృదబ్జకృపాసవంబుగాదె । జాయాకసత్తటిచ్ఛాయాశ్రయంబెద్దినాథనవ్యఘనాఘనంబుగాదె । గీ॥ చిత్రముగనొప్పుప్రేయసీచిత్రమునకు । ధాత్రినాధారమిదియనఁదనరునెద్ది । తెలియకున్ననుదెలిపెదఁదెలియుమబల । ప్రియసమాఖ్యాకమగువజ్రభిత్తిగాదె॥

సీ॥ భామాముఖాబ్జప్రభాకరస్మితభానుబాలత్విషాంపతిపతియకాదె । రామాసుగుణరత్నరాజితాశయవార్ధిభాస్వత్త్విషాంపతిపతియకాదె । వామాహృదభిరామవాంఛాఫలస్తోమఫలభాగ్యవన్పతిపతియకాదె । శ్యామామనోహృద్యసంతానసుఖసుధాప్రతిపాద్యపాంపతిపతియకాదె । గీ॥ పాపజలవిపదావర్తతాపభంగ । రోగనక్రసుతద్వీపరుద్ధభవమ । హార్ణవంబుననుస్నేహమనెడుప్లవఁ । బడతికిడునట్టతరిపతిపతియకాదె॥ ౧౬౪.

క॥ సత్యములసత్యములుగ । నసత్యంబులుసత్యములుగసలుపనలంతుల్ । ప్రత్యక్షరాక్షసులునా । నత్యంతమువినమెయువతులదినిజమకదా॥ ౧౬౫.

సీ॥ పరికింపఁబురుష బంధురభూరిదుర్యశోధామలుకద దుష్టభామలెపుడుఁ । దిలకింపబహుళసంకులకులవన్యదావకీలలుగదపాపశీలలెపుడుఁ । గణుతింపసుఖపయోఘటగతవిషకణాయత్తలుగదస్వైరచిత్తలెపుడు । బురుడింపఁబర్యంకచరఘోరపన్నగాకారలుగదజారనారులెపుడు । గీ॥ గట్టివాయితనంబునుగఱుకుఁజూపుఁ । గటికిడెందముచెడుఁజాడగఱటిచెయ్వి । లావహీలబహుధూర్తస్వభావసమధి । యోగులగుదురుగదజగజ్జాఁగలెపుడు॥ ౧౬౬.

సీ॥ అతిరిక్తుఁడనిరోసిపతిఁగఠినోక్తులజాలిపెట్టఁగఁజాలునాలు
తేలు । ఉడుగకపతిఁబట్టితొడవులులేవనిసారెదూఱఁగఁబాఱునా
రిమారి । పలుమఱుఁగలహించిపతిఁదిట్టివెలికీడ్చిరోతసల్పుకుజాతి
నాతికోతి । వెతఁగుందుపతినిసమ్మతినాదరింపకపులుకుపుల్కునఁ
జూచుచెలువచిలువ । గీ॥ సతికిననుకూలమతిగాకయతనిఁదొ
ఱఁగి । సతతమిచ్ఛావిహారసంగతులఁదగిలి । యడఁకువకురాక
యడరునాయన్నుమన్ను । గాదెయిదినీవెఱుంగుదుగాదెచెపుమ॥

సీ॥ అతులమాయోపాయ సతతగోపాయితాత్మయమనోగ
తాసూయలగుచు । నసమకైతవకల్పితానూనహృదయానురాగ
సాధితకార్యభాగలగుచు । నసదృశానల్పలౌల్యాస్థిరీకృతచిత్తసం
కల్పయుతదురాచారలగుచు । ననుపమాన్యాయవైరాధికక్రూ
రతాత్యాయతాపాదితాపాయలగుచు । గీ॥ వారకెప్పుడుస్వై
రవిహారలగుచు । మానకెప్పుడుబహుమదోన్మత్తలగుచు । వల
చుమగలనుబలుసిలుఁగులఁగలంచు । పొలఁతులనునమ్మఁదగ
దెందుఁబురుషులకును॥ ౧౧౮.

ఉ॥ మానకనారతంబుసతిమానుగమానసవీథిఁజొక్కపున్ ।
మానమునూదుచుందురభిమానముమానిమనోధినాథుస । మ్మా
నితుఁజేసివానియభిమానమనూనమునూనిలోకస । మ్మానము
నొందుదీనికనుమానమెమానినినీవెఱుంగవే॥ ౧౧౯.

క॥ కోపప్రసాదములుబతి । చూపులగుత్తెఱఁగిభక్తిసూపు
చునతనిన్ । బ్రాపుగఁగొనిమెలఁగుచుసం । తాపాహ్లాదముల
సమతఁదార్కొలుపఁదగున్॥ ౧౨౦.

క॥ క్రూరుఁడుపతియనికోపము । వారకమదిఁబూనెనేనివ
నితతుదనిరా । ధారతమరణావధివి । స్తారమహాపత్పయోధిఁ
దాఁదనగున్॥ ౧౨౧.

సీ॥ బహుపుణ్యచయధరాధరకూటవజ్రంబుపాపాగ్నివృద్ధిప్ర
భంజనంబు । సంసారసుఖసారసాలకుఠారంబుదుఃఖలతావ్యూ
హదోహదంబు । ప్రతిభామహావార్ధిపరిశోషణౌర్వంబుగాఢ
మౌఢ్యతమోద్రికందరంబు । మాత్సర్యకాలాహిమహితవల్మీకం
బుఘనకలహాసారకంధరంబు । గీ॥ క్రూరతరయాతనాఘోర
రౌరవాది । సకలనరకమహాద్వారసన్నిభంబు । అల్పబహు
భవఫలదాయికల్పకంబు । గాదెకోపంబుమదిదీనిఁగానవైతి॥

క॥ అతివలసుఖదుఃఖంబులు । క్షితిఁబూరుషహర్షకోపచిత్తా
ధీన । స్థితినలరుటెఱిఁగిజలజా । యతలోచనకోపమూననగునె
నీకున్॥ ౧౨౩.

సీ॥ ప్రాక్తనపుణ్యసంభవభవ్యగుణమహా భాగంబుగాదెక్ష
మాగుణంబు । స్వర్గసౌఖ్యావహశాశ్వతసుకృతాభియోగంబు
గాదెక్షమాగుణంబు । ప్రతిపాదితామలాపారయశోధనాభోగం
బుగాదెక్షమాగుణంబు । బహువిధాధికభోగభాగ్యప్రదాగ్ర
కల్పాగంబుగాదెక్షమాగుణంబు । గీ॥ నిజమహాత్వానిలోద్ధూత
వృజినచయప । రాగమగుఁగాదెమగువక్షమాగుణంబు । చను
నెయిటుదానిమానుటసావధాన । మతివినందగుఁగలకార్యగతు
లుదెలియ॥ ౧౨౪.

క॥ నిను నింటను నిచినేనీ । వనమున నాహారవాంఛవడిఁ ద్రిమ్మరుచున్ । జనిచని యేనటనటఁ గనుఁ । గొనివచ్చిన వార్తలిపుడు కోమలివినుమా॥ ౧౭౫.

క॥ శుకపికనికరంబులబడి । సుకరోడ్డీనాదిగతులసొబగుదలిర్పన్ । నికటావనిఁ బాసిసము । త్సుకతఁజనుచుండ నొక్కచో భయదగతిన్॥ ౧౭౬.

సీ॥ ఘుంఘుమారవమహాఘోరార్ణవోల్లోలకల్లోలమాలాప్రకాండమగుచు । నభ్రభ్రమత్కుజాదభ్రసంఘాతఝుంపాపతత్కాలాభ్రపటలమగుచు । ఘనశైలబహుగుహాఘటితఝాంకరణప్రఘూర్ణితాశాంతరోదీర్ణమగుచు। ప్రోద్ధూతధూళీసముద్భూతసాంద్రకాదంబినీఛన్నమార్తాండమగుచు । గీ॥ త్యప్తపతత్సర్వగీర్వాణసంఘమగుచు। వ్యోమపథధుతమానవవ్యూహమగుచు। గాటముగ వీచెబ్రహ్మాండకోటరప్ర । భంజనంబగు జంఝాప్రభంజనంబు॥ ౧౭౭.

క॥ రంగదభంగోత్తుంగత । రంగలుఠద్వీపులగ గనరంగనటత్తై । మింగిలశాబకమంబుధి । చంగద్గతిఁ బొంగికడు నెసంగెన్నింగిన్॥ ౧౭౮.

క॥ సంధితసాంద్రఘనాఘన । బంధురగాఢాంధకారపటలీపటుసం । బంధగతి నెల్లెడన్బహు । ళాంధీకృతమగుచు భూనభోంతరమడరెన్॥ ౧౭౯.

క॥ ఘుఘ్ఘురితపటపటాయిత । నిర్ఘోషాజాండగర్భనినర్భేదమహా । నిర్ఘాతపాతములబహు । దీర్ఘభ్రమగప్పెఁ దప్పెఁ దెలివిజనులకున్॥ ౧౮౦.

క॥ ఘుళఘుళగర్జద్ఘనఘన । ధళధళితతటిద్విభాప్రదర్శితశశ్వ। త్ఫెళఫెళగళదురుకరకా।దళితశిరోభాగులగుచుదాఁ గిరిజనముల్॥

ఆ, వె॥ ఇట్టిగాలివాననెందేనివివశుఁడ । నగుచుఁబోయిపోయి మగువ యేను । విధివశమున బ్రదికివెసనిటవచ్చుచుఁ । గన్నచిత్ర మొకటిగలదు వినుము॥ ౧౮౨.

శృంగారశేఖరచరిత్రము.

క॥ అసదృశబహువిజయధ్వజ । విసరసమీరప్రచారవిపతత్కల్ప । ప్రసృమరసుగంధికుసుమము । కుసుమపురంబనఁగ నొకటికోమలివెలయున్॥ ౧౮౩.

ఉ॥ అంబరచుంబిసౌధనటదబ్జముఖీసదనూనగానజా । తాంబుజరాగవారిజనితాంచితజాతిసుమాతిసౌరభా । డంబరపూరితాంబరవిడంబిసమీరకిశోరకప్రచా । రంబుకరంబు కౌసుమపురంబు గనందగుదాని వైఖరుల్॥ ౧౮౪.

టిప్పణము.

అంబరచుంబి = ఆకాశమునొరయుచున్న, అంబుజరాగ = పద్మరాగమణి, జాతిసుమ = జాజిపూవులు.

క॥ వినుము మహాబలిశోభిత । మునువివిధభుజంగసంఘమును నైధరణిన్ । ఘనమగుఁ బాతాళము నాఁ । జనునాపురవరముఁ బొగడ శక్యమె యొందున్॥ ౧౮౫.

టిప్పణము.

మహాబలి = బలిచక్రవర్తి—మహాబలవంతుఁడు, భుజంగసంఘము = సర్ప సమూహము—విటనికరము.

సీ॥ (1) పరికింపరుచిరమందరగిరిశృంగసుందరమునానవసుధా ధవళితంబు । (2) హావణింపవిదితబృహత్కథాలంబంబునాసాల భంజికాభాసురంబు । (3) తర్కింపదివ్యవృత్తప్రాంచితంబునాల లితమాణవకలీలాయుతంబు । (4) భావింపనుగ్రసుగ్రీవసైన్యంబు నావిలసద్గవాక్షాభివిశ్రుతంబు । గీ॥ (5) భవనవితతియచటబలి భవనంబునా । సుతలసన్నివేశశోభితంబు । సమతఁజూడమఱియు సామజసమితినా । మత్తవారణాభిమండితంబు॥ ౧౮౬.

టిప్పణము.

---

(1) సుధా = అమృతము—సున్నము.

(2) సాలభంజిక = సాలభంజికయను విద్యాధరస్త్రీ. చిత్రపుత్రిక; బృహత్కథాలంబమను గ్రంథమున సాలభంజికయను విద్యాధరస్త్రీవిషయము జెప్పఁబడియున్నది.

(3) మాణవక = ఛందోబద్ధమగు నొకానొకవృత్తము—వటువు.

(4) గవాక్ష = ఒకానొక వానరుఁడు—కిటికీ.

(5) బలిభవన = పాతాళము; సుతల = సుతలమను పాతాళము; సన్నివేశ = విన్యాసము—సుతలసన్నివేశ = మంచిభూప్రదేశము. మత్తవారణ = మదగజము—వలభిప్రదేశము. (చంద్రశాల.)

సీ॥ మజ్జత్సురాసురమకుటప్రసూనమాలాభివాసితసలిలాను షంగ । లీలావిలోలామరీలసత్కుచనితంబాహతతరళితోద్యత్త రంగ । వీచికావ్యాలోలవికచకల్హారడోలాలాలితప్రచలద్విహంగ । మత్తమనాగ్మగ్నమాతంగమదజలేచ్ఛాంచన్మధుపఝుంక్రియాప్ర సంగ । కుతలపతితసగరసుతసురపురసమా । రోహణాభిహితని రూఢపుణ్య । రజ్జుసన్నిభాంగరంగద్యశోభంగ । గంగపరిసర మునఁగ్రాలునెపుడు॥ ౧౮౭.

టిప్పణము.

మనాక్ = కొంచెముగా; సగరసుత = సగరచక్రవర్తికొడుకులు.

గీ॥ సతతసూర్యాత్మజోపశోభితయురాజ । హంసవిభ్రాజిత యుబుధాహ్లాదకరయు । నగుచుజాహ్నవిగ్రహమండలాభయ గుచుఁ । బొలుచుఁజిత్రంబుదానియపూర్వమహిమ॥ ౧౮౮.

టిప్పణము.

సూర్యాత్మజ = శని—యమున, రాజహంస = చంద్రసూర్యులు—హంస పక్షులు. బుధ = బుధుఁడు—పండితుఁడు. జాహ్నవి = గంగానది.

సీ॥ మహితసురాసురమౌళిమాలాలాలితాంచితవరచరణార వింద । ప్రబలశుంభనిశుంభబలవనప్లోషభీషణరోషదారుణజ్వాల నకీల । మహిషాసురామోఘమహిభృద్విదారణావార్యశౌర్యని శాతవజ్రధార । భక్తజనవ్రాతపాపాంధకారనిస్తంద్రప్రభాసాం ద్రచంద్రరేఖ । గీ॥ ప్రణతసాంబజటాజూటపటలగళిత । జాహ్నా

వీజల వీచికాతూలితాంఘ్రి । జలజనివసించునప్పురిఁజండికాభి ।
ధానకాత్యాయనీదేవితప్ప కెపుడు॥ ౧౮౯.

సీ॥ (1) భరతచరిత్రంబు భాతినెంతయు సదారామాశ్రయ స్థితిరహివహించి । (2) వరమహావీరువైఖరిసంతతము నారికేళీధ రాంచితకీర్తిఁగాంచి । (3) పరమవనీంద్రునికరణినత్యంతంబు ఘనతరారుణజపాకలనమించి । (4) భీకరసింహంబుజోకనుత్ఫుల్ల కేసరసమాలీఢతఁబరిఢవించి । గీ॥ (5) మునియుతంబయ్యుమద నాభిముఖ్యమునుభ । జించిసారిష్టమైచిరజీవియనర । హించితద్ద యునాశ్చర్యమెసఁగనెపుడుఁ । బరగునుపవనపాదపపఙ్క్తియచట॥

టిప్పణము.

---

(1) భరత = శ్రీరాములతమ్ముఁడు. సదారామాశ్రితస్థితి = సర్వదారాముల నాశ్రయించినస్థితి—శ్రేష్ఠములగు నుద్యానవనముల నాశ్రయించిన స్థితి;

(2) నారికేళీధర = శత్రుక్రీడాధరులు గానివారు—స్త్రీక్రీడాభూములు.

(3) అరుణజపా = యెఱ్ఱవాసనపూవు; అరుణజపము.

(4) కేసర = సింహము మెడమీఁది రోమములు—సురపొన్నచెట్టు.

(5) ముని = ఋషి—వృక్షవిశేషము; అరిష్ట = గ్రహపీడాద్యశుభము—కుంకుడుచెట్టు; చిరజీవి = దీర్ఘాయుష్మంతుఁడు—కాకి.

మ॥ ఖనటచ్చంద్రచమూరుచంక్రమణ సంక్రాంతామృతా సారసే । చనసంవర్ధితపల్లవారుణవిభాసందర్శితాకాలనూ । తన సంధ్యావిభవంబులాపురిమహోద్యానాలయారామసం । జని తత్సూజవిభేదముల్ సుమగుళుచ్ఛప్రాంచితామోదముల్ ॥ ౧౯౧.

టిప్పణము.

చమూరు = జింక; చంక్రమణ = త్రొక్కుడు. సేచన = తడుపుట; గుళుచ్ఛ = గుత్తి.

వ॥ విను మప్పురంబునంగల జనంబులు, (1) ధనదులయ్యుం బ్రచేతసులును, (2) గోపాలురయ్యు రాములును, (3) ప్రియంవదులయ్యుఁ బుష్టకేతులును, (4) భరతులయ్యు శత్రుఘ్నులును, (5) తిథిపరులయ్యు నతిథిసత్కారప్రవణులును, (6) అమర్త్యభేమలయ్యు వీరతరులును, (7) అపతితులయ్యు నానాసవాసక్తులును, (8) సుదర్శనులయ్యు నచక్రులును, (9) అజాతమదులయ్యు సుప్రతీకులును, (10) పరమహంసులయ్యునపక్షపాతులును, (11) అవిదితస్నేహక్షయులయ్యుఁ గులప్రదీపులును, (12) అగ్రంధులయ్యు వంశాంకురంబులును, (13) అగ్రహులయ్యు కావ్యజీవజ్ఞులును, (14) నిదాఘదినంబుకరణి వృషవర్ధితరుచులును, (15) మాఘవిరామదివసంబువలెఁ దపస్యారంభులును, (16) నభస్వంతునిభాతి సత్పథగాములును, (17) వివస్వంతునిగతి గోపతులును, (18) మహేశ్వరునివిధంబునఁ జంద్రధారులును నై జగదాశ్చర్యకరులగుచు వెలయుచుందురు వినుము మఱియును. ౧౯౨.

టిప్పణము.

---

(1) ధనదులు = కుబేరులు—ద్రవ్యమును దానమిచ్చువారు. ప్రచేతసులు = వరుణులు—ప్రకృష్టమగు బుద్ధిగలవారు.

(2) గోపాలురు = కృష్ణులు—పశుపాలులు లేక వాక్పాలులు. రాములు = బలరాములు—అభిరాములు.

(3) ప్రియంవదులు = ప్రియంవదులను రాజులు—ప్రియవాక్కులు బలుకు వారు. పుష్పకేతులు=పుష్పకేతులను రాజులు—పుష్పములచేఁ జేయఁబడిన శేఖరము గలవారు లేక సౌజన్యధ్వజులు (పుష్పేహాృర్తవసౌజన్యే.)

(4) భరతులు = భరతులనువారు—భం = నక్షత్రము. రతులు=ఆసక్తులు—అనఁగా జ్యోతిశ్శాస్త్రనిపుణులు. శత్రుఘ్నులు = శత్రుఘ్నులనువారు—రిపుహంతలు.

(5) తిథిపరులు = శ్రాద్ధదానాద్యర్థకతిథికాలజ్ఞానపరులు. అతిథి = ఆగంతుకపూజాప్రవణులు.

(6) మర్మ = జీవస్థానం—వీరతరులు = శూరతరులు.

(7) అపతితులు = పాతకరహితులు. నానాసవాసక్తులు = నానా=అనేకవిధములగు, ఆసవ = మద్యములయందు—ఆసక్తులు = అపేక్షకలవారు; నానా = అనేకములగు, సవ = యజ్ఞములయందు—ఆసక్తులు=ఇచ్ఛకలవారు.

(8) సుదర్శనులు = చక్రముగలవారు—శోభనకరమగు రూపముగలవారు. అచక్రులు = చక్రములేనివారు—మాయయనగా మోసములేనివారు.

(9) అజాతమదులు = మదరహితులు—సౌమ్యులు, సుప్రతీకులు = సుప్రతీకనామకదిగ్గజులు—మంచి యవయవములు గలవారు.

(10) పరమహంసులు = శ్రేష్ఠములగు హంసపక్షులు—మహాశ్రేష్ఠులు. అపక్షపాతులు = ఱెక్కలుకొట్టనివారు—పక్షపాతములేనివారు—అనఁగా —మధ్యస్థులు.

(11) అవిదితస్నేహక్షయులు = అక్షయమగు నూనెగలవారు = నశింపని మైత్రిగలవారు — అలప్రదీపకులు = గృహదీపకులు (గేహాదేహో జనపదే సజాతయగణేష్వయేకులం)—వంశోద్ధారకులు—వంశాలంకారులు.

(12) అగ్రంధులు = గంట్లులేనివారు—కుటిలమార్గములేనివారు, (పర్వాఁశ్యనార్జశేగ్రంధిః) వంశాంకురంబులు = వెదురుమొలకలు—కులపుత్రులు.

(13) అగ్రహులు = గ్రహములుకానివారు—గ్రహమనఁగా బంధనము—అదిలేనివారు—అథవా—అః = విష్ణువును—గ్రహులు = గ్రహించినవారు—అనఁగా—విష్ణుభక్తులు. కావ్యజీవజ్ఞులు = శుక్ర—గురు—బుధులు—కావ్యతత్త్వవేత్తలు.

(14) నిదాఘ = ఎండకాలము; వృషవర్ధితరుచులు = వృషభరాసిచే వృద్ధినొందింపఁబడిన దీప్తిగలవారు—ధర్మములయం దధికమగు నిచ్ఛగలవారు (స్యాద్ధర్మమస్త్రియాం పుణ్యం శ్రేయసీసుకృతం వృష ఇతి కోశః.)

(15) తపస్యారంభులు = తపస్యమనఁగా ఫాల్గుణమాసము—అది యారంభముగాఁగలవారు—తపస్సునందు కృతప్రారంభులు. (స్యాత్తపస్యః ఫాల్గునిక)

(16) సత్పథగాములు = సన్మార్గవర్తులు—నక్షత్రమార్గ సంచారులు.

(17) గోపతులు = కిరణములుగలవారు—పండితులు (గో = వాక్కు.

(18) చంద్రధారులు = శశిధరులు—సువర్ణధారులు = ధనికులు. (చంద్రంస్వర్ణంచగాంగేయమితికోశః.)

సీ॥ (1) వర్ణింపనరుణప్రవాళమండనరేఖవేలాతటంబునావెల
యువారు । (2) గణుతింపదర్శితఖండాభ్రవైఖరిశరదాగమంబు
నాఁబరఁగువారు । (3) పురుడింపబహుపరపుష్టతలీలాతిఘన
కోకిలాభలైగ్రాలువారు । (4) చర్చింపసురతానుసక్తచిత్తస్థితియా
యజూకులభాతినలరువారు । గీ॥ (5) తతవిలాసిహృదయతాప
కృద్దర్శన । స్ఫూర్తివైనతేయుఁబోలువారు । నగుచువారవని
తలానగరాధిరా । జమునమందురధికసంభ్రమమున॥ ౧౯౩.

టిప్పణము.

---

(1) ప్రవాళ = పగడము—గొప్పజడ. వేలాతట = సముద్రతీరము.

(2) ఖండాభ్ర = మేఘశకలములు (శకలీకృతమేఘము)—నఖక్షతవిశేషము (ఖండాభ్రంభుజ మూలేయత్కలాకారం నఖక్షత మితి కామతంత్రే.)

(3) పరపుష్ట = కోకిల (కాకులవనఁ బోషింపఁబడినవి)—పరులవలనఁ బోషింపఁబడువారు.

(4) సురత = అమరత్వము—మైథునము. యాయజూకులు = సోమయాజులు.

(౫) విలాసి = విటపురుషుఁడు—పాము (బలేభిద్రే అసితుం శీలంయస్య విలాసీ సర్ప ఇత్యర్థః—వబయోరభేదః.)

క॥ సురుచిరమగునింద్రాణీ। పరిచయవైదగ్ధిగలిగిపరికింపఁగన। ప్పురవారవిలాసినులల। సురవనితలఁబోలివెలయుచుందురుధరణిన్॥ ౧౯౪.

టిప్పణము.

ఇంద్రాణి = శచి—సురతవిశేషము. (తిష్ఠతో మిథునస్యైవ యుద్రతం పుష్పపంజరే। రాగోత్పాతక్షణ భ్రష్టం తదింద్రాణ్యాహ్వయం విదుః)—సురవనితలు = అప్సరసలు.

క॥ సంగదరంగాంగీకృత। చంగద్రిపుజయరమానుషంగుం డగుచున్। శృంగారశేఖరాజ్యన్నృ। పుంగవుఁడుజెలంగునటనపూర్వవిభూతిన్॥ ౧౯౫.

టిప్పణము.

అంగీకృత = స్వీకరింపఁబడిన; అనుషంగ = కూడిక.

గీ॥ సురతరభసఖిన్నసుప్తసీమంతినీ। కర్ణభూషణాంకకలితబాహు। మండితారినృపరమాకేశపాశవి। కాసిమండలాగ్రభాసియతఁడు॥ ౧౯౬.

టిప్పణము.

మండలాగ్రము = ఖడ్గము.

సీ॥ (1) బహుధాన్యకార్యసంపాదకుండామేటిదగుసుప్రశస్తకేదారపటిమ। (2) సతతసుభద్రాభిసంగతుండారాజువెలయునంచితపార్థవిభవపటిమ। (3) రహిసత్యభామానురక్తుఁడాధన్యుండుబరఁగుశ్రీకృష్ణసత్పదవిపటిమ। (4) భీమసేనాతతాభీలుఁడామాన్యుండు వఱలుఁబాండవబలావార్యపటిమ। గీ॥ (5) దనరుమతియుభీష్మధర్మప్రసంగసం। భావ్యగరిమశాంతిపర్వపటిమ। స్వవశకాలధర్మసంశోభియాఘనుం। డలరుశాంతనవనయాతిపటిమ॥

టిప్పణము.

---

(1) బహుధా = అనేకవిధముల—అన్య = ఇతరులయొక్క—కార్య = పనులను—సంపాదకుఁడు = సఫలము చేయువాఁడు; బహు = మిగుల—ధాన్య = ధాన్యములయొక్క—కార్య = ఉత్పాదనాదికార్యములను—సంపాదకుఁడు = కలుగఁజేయువాఁడు; కేదార = మడి.

(2) సుభద్రాభిసంగతుఁడు = సుభద్రాదేవితోఁ గూడినవాఁడు; మంచి మంగళములు గలవాఁడు.

(3) సత్యభామానురక్తుఁడు = సత్యభామయం దనురక్తుఁడు—సత్యప్రకాశలక్ష్ములయం దనురక్తుఁడు.

(4) భీమసేన = వృకోదరుఁడు—భయంకరసైన్యము.

(5) కాలధర్మ = మరణము—కాలము ధర్మము.

క॥ ఇలనిజమార్గణనికరము। లలిరిపుపురములనభంగలక్ష్మీప్తిఁగనన్। సలలితదానయశోన్నతి। చెలువాచెలువారనతనిఁజెందుధరిత్రిన్॥ ౧౯౭.

టిప్పణము.

మార్గణ = యాచకుఁడు—బాణము. రిపుపుర = శత్రుపట్టణము—శత్రు శరీరము. లక్షాప్త = లక్ష్యప్రాప్తి (గుఱి)—లక్షసంఖ్యాకధనప్రాప్తి. (లక్షం శరవ్యే వ్యాజేచ—నానా.)

క॥ రణముననిజజీవాక । ర్షణమతఁడొనరింపశత్రురాజుల
సువులా । క్షణముననవిడుతురెల్లరు । గణుతింపవిచిత్రమనిజగం
బులువొగడన్॥ ౧౯౯.

టిప్పణము.

జీవాకర్షణ = ప్రాణాకర్షణ—జ్యాకర్షణ—(జీవోబృహస్పతి ప్రాణ జీవనాత్మఖగేషునా । మౌర్వ్యాంచవాయాంజీవన్త్యాంజీవాజీవతి త్రిషు) అని. నానార్థరత్నమాల.

క॥ అతఁడువిముక్తక్షముఁడై । యతులితగతినడరఁగడఁగు
నాక్షణముసన । ద్భుతమొదవనరిశిరస్తతి । వితతముగక్షమాభి
యోగవిస్తృతివెలయున్॥ ౨౦౦.

టిప్పణము.

విముక్తక్షముఁడు = భూమిని విడిచినవాఁడు—క్షమాగుణమును విడిచినవాఁడు.

క॥ పరమాద్భుతముధరణీ । భరణునిరిపుమండలములుపం
చత్వంబున్ । బొరయుఁదగనతఁడుసంఖ్యాం । తరమునవర్ధిలుటఁ
గనిమనంబులుగలఁగన్॥ ౨౦౧.

టిప్పణము.

పంచత్వం = పంచసంఖ్యాత్వము—మరణము, సంఖ్యాంతరం = వేఱు సంఖ్య—యుద్ధమధ్య ప్రదేశము. (ఏకత్వాదావిచారేచ సంఖ్యాసంఖ్యంతు సంయుగే.) నానా.

చ॥ నిరృతిఁబ్రచేతసుంధనదునింబలవైరిమహాబలాఢ్యశం ।
కరుసమవర్తిఁబావకునగాధయశోమహిమాఢ్యనాధరా । భరణుని
నష్టమూర్తియనిపాయకలోకములెన్నఁదానిరం । తరముననష్ట
మూర్తియనఁదద్దయుభాసిలునాతఁడెంతయున్॥ ౨౦౨

టిప్పణము.

నిరృతి = నిరృతియను దిక్పాలుఁడు—నిర్వ్యసనుఁడు (ఋతిర్గమన దుఃఖయోః—కో) ప్రచేతసుఁడు = వరుణుఁడు—ప్రకృష్టమగు మనస్సుగలవాఁడు. ధనదుఁడు = కుబేరుఁడు—ద్రవ్యదాత. బలవైరి = ఇంద్రుఁడు—బలవంతులకు వైరి. (సైన్యాస్థి రూపరేతస్థౌల్యశక్తిషుచేద్బలంక్లీబే వాట్యాలకేస్త్రియాంత్రిషుబలవతి నాసీరిదైత్య శాకేషు—నానా.) సదాగతి = వాయువు—సత్పురుషుల యాగమనముగలవాఁడు—శంకరుఁడు = ఈశ్వరుఁడు—సుఖకరుఁడు—మంగలకరుఁడు (అథశంక్లీబే శాస్త్రే శ్రేయసిమంగళే—నానా.) సమవర్తి = యముఁడు—నిష్పక్షపాతి. పావకుఁడు = అగ్ని—పవిత్రుఁడు—సదాచారి (పావకోగ్నౌ సదాచారే భల్లాతకనిశంగయోః—నానా.) అష్టమూర్తి = అష్టదిక్పాలకమూర్తి—అనష్టమూర్తి = అష్టదిక్పాలకమూర్తి కానివాఁడు—స్వరూపహాని లేనివాఁడు = అనఁగా మానహాని లేనివాఁడనుట.

చ॥ కరమునవిల్లువింటశితకాండముకాండమునన్విరోధికం ।
ధరమరికంధరంబుననుధారుణిధారుణిఁబూర్వనాయక। స్మరణము
పూర్వనాయకులసంస్మరణంబునఁగీర్తికీర్తిచే । సరగజగత్త్రయంబు
ననెసంగుఘనుండతఁడాజినిల్పినన్॥ ౨౦౩.

సీ॥ (1) రూఢకన్యాతులారోహణంబలచంద్రునందకానిగృ
హస్థులందు లేదు । (2) గాఢదుర్వర్ణయోగముకర్ణికాదులయంద
కానివెలందులందు లేదు । (3) బాఢజాతివిహీనభావంబుమాలిక
లందకానికుజాతులందు లేదు । (4) కలితమారాగమక్రమము
తారుణ్యంబునందకానిప్రజాళియందు లేదు । గీ॥ (5) మఱియు
మూర్ఛాధిగమములమహితగాన। లీలలనెకానివరవీరపాళి లేదు।
నిత్యనిర్మలనిజరాజనీతిచతురుఁ । డతఁడుపాలించునవనియంద
ద్భుతముగ॥ ౨౦౪.

టిప్పణము.

---

(1) కన్యాతులారోహణము = కన్యకలను త్రాసులలో నెక్కించుట—అనఁగా—కన్యావిక్రయము—కన్య—తులయనురాసుల ప్రవేశములు.

(2) దుర్వర్ణయోగము=హీనజాతివారినిఁ గూడుట—రజతయోగము (దుర్వర్ణ = వెండి)— కర్ణిక = కర్ణభూషణము.

(3) జాతివిహీనభావము = అభిజాతిరాహిత్యము అనఁగా మంచిజాతివారు కాకపోవుట. మాలతీకుసుమరాహిత్యము. (జాతిశ్ఛందసిమాలత్యాం సామాన్యే జన్మగోత్రయో రితి కోశః.)

(4) మారాగమము = శత్రువులరాక—మోహోద్గమము (మారో మన్మథశాత్రవౌ.)

(5) మూర్ఛాధిగమము = మూర్ఛనొందుట = మైమఱచుట.

క॥ క్షితినపుడువృషోత్సర్గము । సతతముపితృకార్యవిధుల
శరభేదంచా । తతదధిబాండములసమం । చితముగఁదగుఁగాని
తారసిలవన్యములన్॥ ౨౦౫.

టిప్పణము.

వృషోత్సర్గము = ధర్మహాని—వృషభమును విడుచుట, శరభేదము = అపరాధులను శరములచే భేదించుట—పెరుగు చిలుకుట—శరమనఁగా మీగడ, (శరో దధ్యాద్యగ్రసరే బాణేకాండేతృణాంతరే—నా నా.)

కృంతనము = భేదనము — తాలపత్రాదులతో దశనాదులను నిర్మించు వృత్తివిశేషము.

క॥ అలకమలాకరములని । శ్చలముగనెలకొనియెఁగోశసం
కోచంబుల్ । కలితానంగవికారము । లలరెన్విరహిణులయందు
నారయనచటన్॥ ౨౦౬.

టిప్పణము.

కోశసంకోచము = బొక్కసము—అనఁగా—ధనరాశితగ్గుట—మొగ్గలయొక్క సంకోచము—అనఁగా మొగ్గలు ముడుచుకొని యుండుట—అనంగవికారము = అంగహీనవికారము—కోపవికారము.

క॥ భరితాధరరాగంబులు । పరిజనములఁజెందకెపుడుభా
మలఁజెందెన్ । స్ఫురితచలరాగసంగతి। వరవిటులన్వదలిగీతవై
ఖరినిలిచెన్॥ ౨౦౭.

టిప్పణము.

అధరరాగము = హీనరాగము—ఓష్ఠరక్తిమ. చలరాగము = ఖలాను రాగము = చెడుప్రేమ = నిలుకడలేనిప్రేమ. (ఖలచంచలయోశ్చలః—నానా.) రాగచలనము.

క॥ ఇలవర్ణగ్రథనంబుల । లలినెలకొనినిలిచెశృంఖలాబంధంబుల్ । సలలితరతికలహంబులఁ । బొలిచెన్ రశనాదిబంధములు నిశ్చలతన్॥ ౨౦౮.

టిప్పణము.

శృంఖలాబంధము=సంకెళ్లతోఁగట్టివేయుట--అక్షరరచనావిశేషము. వర్ణగ్రథనము = అక్షరములను నిలుపునియమము—రశనాబంధము = త్రాటిచేఁ గట్టివేయుట—నాలుకను గట్టివేయుట—రసనా = నాలుక (శసలకభేదము.)

గీ॥ ఘనతరోత్ప్రేక్షలలయలంకారవితతిఁ । బొదుకొనిమెద్విజాఘాతపటిమసురత । లీలఁదిరమయ్యెమతిదృఢలీలనిలిచె । భంగురత్వంబువరరాగపటలినెపుడు॥ ౨౦౯.

టిప్పణము.

ఉత్ప్రేక్ష = కావ్యాలంకారము—దీర్ఘదర్శనము. ద్విజాఘాతము = పండ్లు దులియఁగొట్టుట—దంతక్షతము. భంగురత్వము = కౌటిల్యము—శృంగారచేష్టా విశేషము.

సీ॥ ఆభోగభోగభాగ్యాభీష్టసంపూర్తినారాజుసురరాజుననుకరించు । లోకలోకాలోకలోకముత్కరమూర్తినారాజువలరాజు

నతిశయించు । శ్లాఘ్యధైర్యస్థైర్యసంపత్సువిస్ఫూర్తినారాజుగిరిరాజునధికరించు । శుభ్రాభ్రవిభ్రమాదభ్రభిభ్రత్కీర్తినారాజునలరాజుననుసరించు । గీ॥ నతఁడురిపురాడఖర్వగర్వాపహారణ । గుణారణాద్భుతభేరికాఘోరభూరి । ఢంఢణంఢణఢణరవాడంబరప్ర । పూరితాఖిలదిగ్భానభోవ్రజుండు॥ ౨౧౦.

టిప్పణము.

లోక = భువనము—జనము—సమూహము. ఆలోక = చూపులు.

క॥ ఆరాజమహిషియగుమహి । ళారత్నముసర్వమంగళాసన్నిభయా । భూరితరచంద్రరేఖా । ధారయుసుకుమారయును నుదారయునగుటన్॥ ౨౧౧.

టిప్పణము.

మహిళా = స్త్రీ; సర్వమంగళ = పార్వతి ; చంద్రరేఖ = బాలచంద్రుఁడు—శిరోభూషణ విశేషము (అర్ధచంద్రము) సుకుమార = కుమారస్వామి కొడుకుగాఁగలది—సౌకుమార్యయుక్త.

క॥ నవమాలికోజ్జ్వలయునభి । నవసురుచిరచిత్రకాననయునైయామా । నవతీమణివనరాజస । మవిభాయతినలరునురుసమంచితగరిమన్॥ ౨౧౨

టిప్పణము.

నవమాలిక = నూతనమాల—విరజాజిచెట్టు—చిత్రకానన = విచిత్రములగు వనములుగలది—తిలకముగల ముఖము.

గీ॥ అలయనంగవతీనామజలరుహాక్షి। మధ్యమోహాంతవయసునమంజులాభి। రూప్యరేఖావిలాసనిరూఢయైన। కన్యనతిమాన్యసౌజన్యధన్యఁగనియె॥ ౨౧౩.

ఉ॥ వాసవదత్తనాఁగధరవర్ధిలునాసుకుమారిసత్కళా। వాసమహాంగసౌష్ఠవమవారణనాత్మసదావలోకనో। ల్లాసిసహస్రనేత్రమయిలాలితదివ్యపులోమజాసము। ద్భాసితరూపరేఖగతిభాసిలులోకవిమోహనంబుగన్॥ ౨౧౪.

టిప్పణము.

సహస్రనేత్రము = అనేకనేత్రములుగలది ఇంద్రునిఁగలది. పులోమజ = శచి.

క॥ హీరనిభమధ్యనిర్మల। హీరవిభావిభవభాగహీనరదమహా। హీరసమనీలవేణిమ। హీరమణీయోరుకటిమహీన్సతి దలఁపన్॥ ౨౧౫.

టిప్పణము.

హీర = సింహము—వజ్రము—సర్పము. (హీరస్సింహాహివజ్రేషు—నానా.)

క॥ హరిసమరమణీయానన। హరిరుచిరవచోవిలాసహరినిభవేణిన్। హరిమధ్యహరితనుద్యుతి। హరిహరియారమణిఁబొగడనలవియెయెందున్॥ ౨౧౬.

టిప్పణము.

హరి = చంద్రుఁడు—చిలుక—సర్పము—సింహము—బంగారుచాయ. (యమానిలేంద్రచంద్రార్కవిష్ణుసింహాంశువాజిషు। శుకాహికపిభేకేషు హరిర్నాకపిలేత్రిషు—నానా.)

గీ॥ మాలతీరుచిరంబులామాలతీమ। తల్లిదరహాసతనురుచితల్లజములు। పద్మినీరుచిరంబులాపద్మినీమ। తల్లివరయానఘననాభితల్లజములు॥ ౨౧౭.

టిప్పణము.

మాలతి = వెన్నెల—జాజిపూవు. మాలతీమతల్లి = స్త్రీశ్రేష్ఠము, (మాలతియనఁగాఁ బ్రాయపుస్త్రీ.) పద్మిని = ఆఁడయేనుఁగు—సరస్సు—పద్మినిజాతిస్త్రీ.

గీ॥ కలితఘనసారసచ్ఛాయనలరుఁగలికి। కచకరాననహాసవికాసరేఖ। విదితసారంగమదహారివిభ్రమంబు। వెలఁదితనుయానచికురదృగ్విలసనంబు॥ ౨౧౮.

టిప్పణము.

ఘన = మేఘము ; సారస = కమలము, (చంద్రుఁడు)—ఘనసార = పచ్చకర్పూరము—సారంగమద = కస్తూరి ; — సారంగ = ఏనుఁగు—భృంగము—జింక.

క॥ మధురాధరనిర్జితమగు। సుధవదలకవాదియగుచుసారిదినెదిరితా। నధమమగుమగువపృథుకటి। నధరీకృతమగుచునిలిచెనచలత్వమునన్॥ ౨౧౯.

టిప్పణము.

సుధ = అమృతము ; వాది = వాదముకలది = ద్వేషి—వకారమాది యందుఁగలది = వసుధ.

క॥ నీరజపల్లవములురమ । ణీరమణీయాంఘ్రిరుచితృణీకృత నిజశో । భారాజినడఁగెవిముఖా । కారరజోలవమహావికారస్థితులన్॥ ౧౧౦.

టిప్పణము.

విముఖ = ఓడిన—ముఖవర్ణరహితమైన ;

తా॥ నీరజపల్లవములు పాదములకోడి రజోలవములు—అనఁగా—దుమ్ము—అయినవనుట—నీరజపల్లవములకు ముఖవర్ణములు లోపించఁగా రజము—లవము—నిలుచును.

క॥ కేసరమాకోమలితను । వాసనకెనగాకముఖవివర్ణత్వమునన్ । వాసిచెడిహస్తజితమై । రోసెవడిన్దిరిగియధరరుచితనుఁ గెలువన్॥ ౧౧౧.

టిప్పణము.

కేసరము = చంపకము ; ముఖవివర్ణత్వము = ముఖవైవర్ణ్యము—ఆదివర్ణలోపము. సరము = పుష్పమాల ; తిరిగి = వెనుకతిరిగి = అనఁగా రసరూపమై యనుట—రసము = అమృతము.

గీ॥ గంధనాగమబ్జగంధియానమునని । ర్గంధమగుచుగోమ రాజిఁదొడర । మొనసిజనితహ్రస్వముఖవర్ణతాప్తిను । రోజగరిమకోడిరోసినిలిచె॥ ౧౧౨.

టిప్పణము.

గంధనాగము = మదగజము ; నిర్గంధము = గర్వభంగముకలది—గంధమను వర్ణములు లేనిది ; నాగము = పాము. హ్రస్వముఖవర్ణము = కొంచమైన ముఖచ్ఛాయ—దీర్ఘరహితమైన మొదటియక్షరముకలది ; నగము = పర్వతము.

క॥ ఘనసారముచిఱునగవున । కెనయకనిస్సారమగుచునింతికచభరం । బునకోడిసగమగుచునీ । సునమధ్యస్థితిభజించిచొప్పడఁగెఁదుదన్॥ ౧౧౩.

టిప్పణము.

ఘనసారము = పచ్చకర్పూరము. నిస్సారము = సారహీనము—సార—అను నక్షరరాహిత్యము—ఘనసారశబ్దమందు—సారవర్ణములు లోపించగా ఘనము నిలిచినది—ఘనము = మేఘము ; సగముగుచు = చింతచేక్షీణించి యనుట—ఘనము సగముకాఁగా—న—యను నక్షరము నిలిచినది—న = శూన్యము, మధ్యస్థితి = కానుయొక్కస్థితి—సాధారణస్థితి.

క॥ కనకముమందారంబును । వనజాననదేహకాంతివాసనలసమం । బెనయమికివగచిఘనతరు । లనునాఖ్యకుఁదొలఁగెఁగడు నపార్థస్ఫురణన్॥ ౧౧౪.

టిప్పణము.

కనకము = సంపెఁగ—ఉమ్మెత్త. మందారము = పారిజాతము—జిల్లేడు—ఘనతరులు = గొప్పవారు—గొప్పవృక్షములు.

తా॥ కనకమందారము లా స్త్రీయొక్క దేహకాంతి వాసనలకు సమానములుగాక మిగుల నపార్థస్ఫురణచేతఁ గొప్పవృక్షములలోఁ జేరక క్రమముగ ఉమ్మెత్తచెట్టునకును—జిల్లేడుచెట్టునకును నామములై నిలిచెననుట.

క॥ ఇలమాల్యవత్సుకేశో । జ్జ్వలయగునాబాలబహువిశంకటరక్షః । కులవైభవంబుగతిఁదా । నలరుచుజననేత్రపర్వమైవిలసిల్లున్॥ ౨౨౫.

టిప్పణము.

మాల్యవత్సుకేశోజ్జ్వల = పుష్పమాలికలచే నొప్పు మంచి వెంట్రుకలుగలది—మాల్యవంతుఁడు—సుకేశుఁడు—అను రాక్షసులచే నొప్పునది—రక్షఃకుల=రాక్షసవంశము.

ఉ॥ మేరుమహామహీధ్రఘనమేఖలభాతిసుజాతరూపశో।భారమణీయయున్ విమలభాస్వరశారదరాత్రిభాతివి । స్తారితతారకాభిరుచిసాంద్రయుసత్పరిషద్విభాతివి । స్తారశుచిద్విజప్రవరపఙ్క్తియునైయలబాలపొల్పగున్॥ ౨౨౬.

టిప్పణము.

సుజాతరూప = మంచిబంగారు—మంచిసౌందర్యము. తారకా=నక్షత్రములు—కనుగ్రుడ్లు—పరిషత్ = సభ ; శుచిద్విజప్రవరపఙ్క్తి = పవిత్రులగు బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుల సమూహము—తెల్లని మంచిదంతములవరుస.

క॥ బాలికయౌవనముననతి । లాలితగతినొప్పెజనితలావణ్యరుచి । వ్యాలీఢయగుచువీచీ । జాలవిశాలాంబురాశిసన్నిభయనఁగన్॥ ౨౨౭.

టిప్పణము.

లావణ్యము = లవణభావము—సౌందర్యము. వ్యాలీఢ = కూడినది.

క॥ వరసుమనోహరయైసుం । దరిమందసమీరణంబనందగమఱియున్ । దరుణిసదాకల్పకయై । సురుచిరనందనమునాఁగశోభిల్లెఁగడున్॥ ౨౨౮.

టిప్పణము.

సుమనోహర = పుష్పములనుహరించునది — మంచిమనోజ్ఞ. సదాకల్పక = సర్వదా కల్పవృక్షములతోఁ గూడినది—మంచిభూషణములు గలది. ఆకల్పకము = భూషణము.

క॥ భరితవయఃపరిణామ।స్ఫురణంబునఁదరుణిధరణిశోభిల్లియుఁదాఁ। బరిణయపరాఙ్ముఖత్వముఁ। బొరసెన్ బరమాద్భుతాభిభూయిష్ఠగతిన్॥ ౨౨౯.

టిప్పణము.

వయఃపరిణామస్ఫురణము = యౌవనపరిపాకము. పరిణయపరాఙ్ముఖత్వము = వివాహవాంఛలేమి.

క॥ ఎంతయువింతగనపుడతి । కాంతముగవసంతమలరెఁగాం
తాచింతా । నంతరతికరణచణరతి । కాంతమురతిసుఖితసుతను
కాంతమునగుచుఁ॥ ౨౩౦.

టిప్పణము.

కాంతముగ = మనోహరముగ. రతి = ఆసక్తి—సురతము. రతికాంత= మన్మథుఁడు. సుతనుకాంతము = స్త్రీపురుషులు గలది.

క॥ నవపల్లవములుదగెమా । ధవవనలక్ష్మివివాహధామాగ
తసో । త్సవఖగరవభాషాపా । టవకుటజటిచటులపటుజటాపటల
మనఁ॥ ౨౩౧.

టిప్పణము.

సోత్సవ = సంతోషయుక్తులయిన, కుటజటి=వృక్షములను జడదారులు. (అనోకహఃకుటస్సాలః ఫలాశీ ద్రుద్రుమాగమః. అమరము.)

ఉ॥ కోరకరాజిరాజిలెనకుంఠపికానకనాదసూచితో । దార
విహారపాంథజనతాప్రవిదారకమారజైత్రయా । త్రారచితాళి
ఝాంకరణరాగయుతాగలతాంగనాపరీ । వారకరాగ్రదీపసమ
వాయవిభాయతినద్భుతంబుగాఁ॥ ౨౩౨.

టిప్పణము.

కోరక = మొగ్గలు ; రాజి = సమూహము ; అకుంఠ = తక్కువకాని; ఆనక = భేరి; పాంథ = విరహి ; జనతా = జనసమూహము. జైత్రయాత్ర = యుద్ధయాత్ర = దాడి ; సమవాయ సమూహము.

---

(1). సీ॥ సుమనోవరశివాభిశోభితంబుకుబేరవరుణశ్వసనశక్ర
వసుయుతంబు । (2) మహితసుపర్ణమన్మథసమాకలితంబుజీవతరణి
చంద్రసేవితంబు । (3) గాలవశాండిల్యకౌశికసహితంబుసంభ్రమ
ద్విజరాజిసంకులంబు । (4) హైమవతీశారదాగమోపేతంబురం
భోరుగణికావిరాజితంబు । (5) గీ॥ విపులఘంటారవాధికవిభ్ర
మంబు । కుసుమఫలచందనామోదగుంభితంబు । దనరెనభినవ
మాధవవనరమాస । మానవనమానితోద్వాహమంటపంబు॥

టిప్పణము.

(1) సుమనోవర = బ్రహ్మ—మంచిపుష్పములుగల. శివ = ఈశ్వరుఁడు—శివా = ఉసిరికచెట్టు—జమ్మిచెట్టు. (శివాభవేదామలకీభవానీ హారీతసక్తుఫలాసృగాలః. నానా.) కుబేర=కుబేరుఁడు—నందివృక్షము. వరుణ=వరుణుఁడు—ఉలిమిరిచెట్టు. శ్వసన = వాయువు—మంగచెట్టు. శక్ర = ఇంద్రుఁడు—కొడిసెచెట్టు. వసు = అష్టవసువులు—జిల్లేడు—ఒకపుష్పము.

(2) సువర్ణ = గరుత్మంతుఁడు—రేలచెట్టు. మన్మథ = మన్మథుఁడు—వెలగచెట్టు. జీవ = బృహస్పతి—పాలతీఁగె. తరణి = సూర్యుఁడు—చాగచెట్టు. చంద్ర = చంద్రుఁడు—కంపిలపుఁజెట్టు.

(3) గాలవ=గాలవముని—లొద్దుగచెట్టు. శాండిల్య=శాండిల్యముని—మారేడుచెట్టు. కౌశిక = కౌశికముని—గుగ్గిలపుఁజెట్టు. ద్విజరాజి = బ్రాహ్మణసమూహము—పక్షిసమూహము.

(4) హైమవతి=పార్వతి—తెల్లవస—ఉసిరిక. శారద=సరస్వతి—ఏడాకులరఁటి. ఆగమ = రాక—వృక్షము. కాంత = సుందరులగు—ప్రేంకణపుఁజెట్టు. రంభ = రంభయనునచ్చర—అరఁటిచెట్టు. గణికా = వారస్త్రీ—అడవిమొల్ల.

(5) ఘంటారవ = ఘంటానాదము—గిలకచెట్టు. మాధవ = విష్ణువు—వసంతుఁడు.

శా॥ ఏమేమాధవియేమెమాలతిమఱేమేయేమెవాసంతియం। చామోదించిపరస్పరంబుఁగలకంఠాకుంఠనాదంబులం। బ్రేమం జీరిలతాతనుప్రతతిసంప్రీతాళిగానక్రియా। సామగ్రింజెలరేఁగెఁ గౌసుమరజోజాలంబుఁ బైఁజల్లుచున్॥ ౨౩౪.

టిప్పణము.

మాధవి = మాధవియను స్త్రీ—పువ్వులకురువిందలత—మాలతి = మాలతియను స్త్రీ—జాజితీఁగె—వాసంతి=వాసంతియను స్త్రీ—అడవిమొల్ల. (వాసంతీ మాధవీయూథ్యో పాటలాయాంక్రమేళకే) నానా. ఆమోదించి = సంతోషించి—వాసించి. లతాతనుప్రతతి = లతాంగుల సమూహము—లతలయొక్క గొప్పసముదాయము—అళి = తుమ్మెద—ఆళి = చెలికత్తె.

చ॥ సలలితరీతిమాధవుఁడసారపలాశవినాశకృన్మహా। బలుఁడును బాలితాతనుసుపర్ణలసత్సుమనోవిరాజియున్। ఫలితమనోరథప్రమదభాషితమంజులవాగ్ద్విజాళిసం। కులుఁడును నై ఘటించెధరకున్నుభమవ్వనలక్ష్మిసంగతిన్॥ ౨౩౫.

టిప్పణము.

మాధవుఁడు = విష్ణువు—వసంతుఁడు—అసార = బలహీనులయిన—ఎండిన, పలాశ = రాక్షసులు—ఆకులు. (పత్రేపలాశంహరితే రాక్షసేకింశుకేపుమాన్. నానా.) మహాబలుఁడు = విశేషబలవంతుఁడు—వాయువు, అతను = మన్మథుఁడు—అధికమైన, సుపర్ణ = గరుడుఁడు—మంచియాకులు, సుమనః = దేవతలు — పుష్పములు, ద్విజ = బ్రాహ్మణులు—పక్షులు.

చ॥ సలలితనూతనార్తవలసద్రుచియౌవనరేఖఁబొల్చుకొ। మ్మలనలరించెఁబల్లవసమాజములామనినంచుమించునా। సలలితనూతనార్తవలసద్రుచియౌవనరేఖఁబొల్చుఁగొ। మ్మలనలరించెఁబల్లవసమాజములామనిఁజిత్రవైఖరిన్॥ ౨౩౬.

టిప్పణము.

నూతనార్తవ = క్రొత్తసమర్తసంబంధమగు—నూతనపుష్పములు. (ఆర్తవం స్త్రీరజఃపుష్ప మృత్యుసంబంధినిత్రిషు. నానా.) లసద్రుచి యౌవనరేఖ = ప్రకాశించు కాంతిగల తారుణ్యవైఖరి—ప్రకాశించుకాంతిగల వనరేఖ. కొమ్మలు = స్త్రీలు—శాఖలు. పల్లవ = చిగురు—విటులు.

ఉ॥ మాలతియొత్తుశశ్వదసమానసముత్కలికాప్రవాళయున్। లాలితచిత్రపత్రసమలంకృతయున్ విలసద్విలోలభృం। గాలియునైతదీయనికటాంచితకాంతదృఢానుషంగము। ద్వేలతఁగాంచిమించెవనవీధిమధూజ్జ్వలలీలఁగ్రాలుచున్॥ ౨౩౭.

టిప్పణము.

మాలతి = యౌవనస్త్రీ—జాజితీగె—రాగ = అనురాగము—రక్తము. ఉత్కలికా = శంకాసూయాది సంచారీభావములు—మొగ్గలు—ప్రవాల = నిడుదవెంట్రుకలు—చిగురు — "వాలఃకచేశ్వాదిపుచ్ఛే హీబేరేతునపుంసకం—నానా." చిత్రపత్ర = చిత్రితమకరికాది పత్రములు—విచిత్రములగు నాకులు. భృంగ=ముంగురులు—తుమ్మెదలు. "భృంగస్త్వళినిధూమ్యాటే షిడ్గేభృంగంతు కుంతలే" నానా — కాంత = ప్రియుఁడు—తియ్యమామిడిచెట్టు. "ఆమ్రశ్చూతశ్రావత్రైల కాంతపిండఫలశ్చనః" అభిధానరత్నమాల. ప్రేంకణపుఁజెట్టు—

(కాంతంచౌరా స్త్రీతుయోషి త్ప్రియంగావుఫలేపినా.) నానార్థమాల. మధు= మద్యము—తేనె.

క॥ ఇలనెల్లెడమధుసంగతి । నలరనిఘనతరులుగలుగుటరిది వినుముకా । నలనతిముక్తమునివ్రజ । మలఘుతపోవర్ధనాప్తినలరు కతమునన్॥ ౨౩౮.

టిప్పణము.

మధుసంగతి = మద్యసహవాసము = మద్యపానము—వసంతయోగము. ఘనతరులు = గొప్పవారు—గొప్పవృక్షములు. అతిముక్త = మిగులముక్తులగు—పువ్వులగురువింద. ముని=యతులు—వృక్షవిశేషము. (మునిర్బుద్ధద్రుమర్షిషు.) నానా. తపోవర్ధనాప్తి=గ్రీష్మకాలాధిక్యప్రాప్తి—తపస్సుయొక్క క్షీణగతిచే. (ఉష్ణఊష్మాగమస్తపః.) అమరము. అలరు = సంతోషించు—పుష్పించు.

క॥ లోలరసాలోజ్జ్వలసుమ । మూలనిలీనాళితతివిమోహ కమారా । భీలశరపుంఖలిఖితవి । శాలాక్షరపంక్తియనువిచార మునెఱపెన్॥ ౨౩౯.

క॥ వృంతవినిర్గతవికచల । తాంతాంతర్వివరగుంజదళిశింజి తము । త్యంతమునుగంతుధాటీ । సంతతశంఖారవంబుసమతవ హించెన్॥ ౨౪౦.

చ॥ అరయవధూజనాభినవయావకపంకకృతారుణాంకనూ । పురరణితాతిమార్దవవిభూషితపాదపయోజయోగభా । క్సురుచిరపల్లవప్రసవశోభితరాగమశోకమొప్పెనా।వరతరుణీవిమోహ పరివర్ధితరాగముఃబూనుకైవడిన్॥ ౨౪౧.

టిప్పణము.

యావక = లత్తుక, పంక = బురద, రణిత = మ్రోయుచున్న, అశోకము = మోదుగచెట్టు.

శా॥ ఈషన్మ్నాత్న వికాసభాసివకుళాహీనప్రసూనాతిసం।తోషాపాదకసౌరభోత్తమముస్వాదుప్రక్రియన్మించెస । ద్యోషాభూషితవక్త్రసంభరితమాధుర్యోల్లసత్సీధుగం । డూషప్రాప్తిసముల్లసత్పరిమళాటోపభ్రమాపాదియై॥ ౨౪౨.

టిప్పణము.

వకుళ = పొగడచెట్టు. స్వాదు = ఇంపైన. సీధు = మద్యము. గండూష = పుక్కిలి.

ఉ॥ క్షోణిరహించెనెంతయునుగుంజదమందమిళిందబంధుర। శ్రేణివినీలకాంతిపరిచిన్హితదివ్యధగద్ధగన్మహా । శోణవిభాంచితంబగునశోకగుళుచ్ఛముమన్మథార్ధని । ర్వాణచితానురూపపరివర్ధితసర్వజనానుతాపమై॥ ౨౪౩.

టిప్పణము.

గుళుచ్ఛము = పువ్వుగుచ్ఛము. అర్ధనిర్వాణ = సగముకాలిన. చిత= కాష్టము.

ఉ॥ రాజితెనాసవార్ధవిచరన్మధుపాశ్రితఫుల్లమల్లికా । రాజివసంతసంక్రమణరాజితసవ్యలతాంగనాపరి । భ్రాజిమహేంద్రనీ

లయుతభవ్యసితాసితకాంతిసంపదు । త్తేజితతారహారవరదివ్యక
ళాయతినద్భుతంబుగాన్॥ ౨౪౪.

టిప్పణము.

ఆసవ = తేనె, తారహార = ముత్తెపుసరము.

చ॥ విరహిజనప్రభంజకుఁడు వీరుఁడుమారుఁడుశూరతన్నగో।
త్కరములుసానవెట్టనధికంబగుడంబుననెత్తుపాంథభీ । కరఖరశా
ణచక్రములకైవడిఁజూడఁగనొప్పెనాగకే । సరవికచప్రసూనము
లుసారసమీరవిలోలముల్వనిన్॥ ౨౪౫.

క॥ మహివిరహిహృదయమత్స్య । గ్రహణోత్సుకమన్మథప్ర
కల్పితబహుదు । స్సహపాలావలులోయన । మహితములగుపా
టలీసుమంబులువెలసెన్॥ ౨౪౬.

టిప్పణము.

పాలావలి = మత్స్యములఁ బట్టుటకు నిర్మింపఁబడిన సాధనవిశేషము. (కొడమ.)

వ॥ మఱియు నవ్వసంతసమయంబు. (1) విజృంభమాణసహకారకోరకనికురుంబనిపతితమధుకరమాలామదకలఝంకారహుంకారజనిత పథికజ్వరంబును. (2) కోమలమలయమారుతోద్ధూత చూతప్రసవరసాస్వాదకషాయ కంఠకలకంఠ కుహూకుహూరావభరితసకలదిఙ్ముఖంబును. (3) వికచకమలషండనిలీయమానమత్తకలహంసకులకోలాహలముఖరితసరోవరనివహంబును. (4)

పరభృతఖరత్రోటిపాటితపాటలీకుట్మలపటలవివరవినిర్గతమధుధారాసారశీకరనికరసమారబ్ధదక్షిణసమీరణమారవారణప్రణీతపథికవధూహృదయంబును. (5) దుష్కులునిభాతి జాతిహీనంబును. (6) రావణునిపోల్కి నాపీతలోహితపలాశశతసంసేవ్యమానంబును. (7)రాజచంద్రునిమహిమసమృద్ధకువలయంబును. (8) వాస్తవికునివలె వర్ధితసుఖాసంబును. (9) సత్కవికావ్యప్రబంధంబు క్రియననవబద్ధతుహినంబును. (10) సత్పురుషుని మాట్కి దోషానుబంధరహితంబును. (11) కైవర్తునిచాడ్పున బద్ధరాజీవోత్పల జాలంబును. (12) సమృద్ధకాసారసార్ధంబులాగున నానందితమరువకంబును. (13) దేవేంద్రునివిధంబున నింద్రాణీరుచిరంబును. (14) మహీధరుని పోలుపున నధరీకృతదమనకంబును. (15) సిద్ధప్రభావంబున నామ్లానసుభగంబునునై యొప్పునకాలంబునఁ (16) గందర్పకేళీలంపట లాటీలలాటతటలులితాలకధమ్మిల్ల భారకుసుమపరిమళ సమృద్ధమధురిమగుణంబును(17)కామకలాకలాపనిపుణ కర్ణాటక సుందరీసుందరస్తనకలశ యుగళఘుసృణధూళీపటలపరిమళామోదభరితంబును. (18) రణరణకరసితాపరాంతకాంతాకుంతలోల్లసితసంక్రాంతపరిమళమిళితాళిమాలామధురఝంకార ముఖరితనభస్థలంబును. (19) నవయౌవనోద్ధతకేరళీకపోలపాళీపత్రాళీపరిచయచతురంబును. (20) చతుష్షష్ఠికళావిదగ్ధముగ్ధముఖర మాళవీనితంబబింబసంవాహనసుభగంబును. (21) సురతపరిశ్రమపరవశాంధ్రపురంధ్రీనీరంధ్రపీనపయోధరభారనిదాఘజలకణనికరశిశిరంబును నగు మలయమారుతంబు సర్వజనాహ్లాదకరంబుగ వీచుచుండె నప్పుడు.

టిప్పణము.

---

(1) నిపతిత = ౙాలిన; క్వల = అవ్యక్తమగు; పథిక = విరహి.

(2) ఆస్వాద = ౙాగుట ; కషాయ = ఒగరుగల.

(3) పంక్తి = సమూహము, నిలీయమాన = ౙాలుచున్న.

(4) పరభృత = కోవెల, త్రోటి = ముక్కు, పాటిత = చీల్పఁబడిన, పాటలి = కలిగొట్టుచెట్టు, సమారబ్ధ = చర్చిత, ప్రణిత = గాయముచేయఁబడిన.

(5) **జాతిహీనము** = కులహీనము—మాలతీకుసుమములులేనిది.

(6) ఆపీత = విశేషించి ౙాగఁబడిన, లోహిత = రక్తముగల, పలాశ = రాక్షసులు, ఆపీత = ఈషత్పింగళలోహిత వర్ణముగల, పలాశ = మోదుగు చెట్టు.

(7) కువలయ = భూమండలము—నీలోత్పలము.

(8) వాస్తవికుఁడు = వాస్తునిర్మాణపరుఁడు, (వాస్తువు = గృహము)—వర్ధిత సుఖాశము = వృద్ధిచేయఁబడిన సుఖమందలి యాశఁగలది—ఖ = ఆకాశము—ఆశా = దిక్కులుగలది.

(9) అనవబద్ధ = విడువఁబడిన—తుహినము = అప్రయుక్త ప్రయోగములు గలది.

(10) దోష = పాపములయొక్క—అనుబంధము సంబంధము—దోషా = రాత్రులయొక్క—అనుబంధం = దైర్ఘ్యం.

(11) కైవర్తుఁడు = చేఁపలఁబట్టు బెస్తవాఁడు—జాలికుఁడు, రాజీవ = మత్స్య విశేషము—కమలము—ఉత్పల = మత్స్యవిశేషము—కలువ—(రాజీవమబ్జే రాజీవో మృగే మత్స్యే—నానా.) ఉత్పలశ్శకులశ్శాలో రాజీవో మద్గురస్తిమిః—కోశము.)

(12) సమృద్ధ = ప్రవృద్ధము—కాసార = సరస్సు—సార్థం = సమూహము—మరువక = మరువము—మరు = నీళ్లులేని ప్రదేశములయందలి—బకము = కొంగలు గలది. (వబలక భేదము.)

(13) ఇంద్రాణి = శచి—రుచిర = కమనీయము—వావిలిచెట్టు—రుచిర = మనోజ్ఞము. "ఇంద్రాణీస్యాత్సిందువారే పౌలోమీరతిబంధయోః" నానా.

(14) అధరీకృత = అణఁచఁబడిన—దమనకము—శత్రువులుగలది—దవనము గలది.

(15) షిద్గ = శృంగారి—ఆమ్లాన = హర్షయుక్తుఁడు—ఆమ్లాన వృక్షవిశేషము—సుభగ = సుందరము.

(16) లంపట = లాలస = ఆయాసపడినది—లులిత = చెదరిన—ౙాలిన—ధమ్మిల్ల = కొప్పు—సమృద్ధ = వృద్ధిచెందిన.

(17) కామకళా = కామశాస్త్రంబు—కలాప = సమూహము, ఘుసృణ = కుంకుమపువ్వు.

(18) రణరక = ఉత్కంఠ = మిగులననుట, రసిత = ధ్వనిచేయు—అపరాంత = పశ్చిమదిగంతము—సంక్రాంత = కూడిన—ముఖరిత = మ్రోయుచున్న.

(19) పత్త్రాళీ = మకరికాపత్త్రసమూహము.

(20) సంవాహన = సమ్మర్దనం = పిసుకుట.

(21) నీరంధ్ర = దట్టమగు—నిదాఘజల = స్వేదోదకము—శిశిర = చల్లని.

సీ॥ సారశీతలవారిపూరకాసారోర్మివారశీకరభాక్సమీరమగుచు । నానతాగలతావితానసంఫుల్లప్రసూనకామోదనిదానమగుచు । రామణీయకగృహారామరామాళ్యవిరామగానరవాభిరామమగుచు । నాతతసౌఖ్యప్రభూతసంతతముదాన్వితభూతలజనవ్రాతమగుచుఁ । గీ॥ దోఁచెఁగుసుమరజోధూళిధూసరంబు। బహుళకలకంఠకలకంఠభాసురంబు । వాసనావాసకేసరకేసరంబు । మీసరంబగుమధుమాసవాసరంబు॥ ౨౮౯.

టిప్పణము.

కేసర = పొగడచెట్టు—సురపొన్న—చెట్టు; ధూసరము = బూడిదెవన్నెముగల—వాసనావాస = పరిమళస్థానములగు.

క॥ ఆయెడవిభుఁడుసఖీసము । దాయమువినిపింపనిజసుతాహృదయాభి । ప్రాయంబుఁదెలిసియొకసదు । పాయముఁజింతించెఖిన్నభావుండగుచున్॥ ౨౮౯.

క॥ ధరణిఁగలరాకుమారుల । సురుచిరరూపములనెల్లసుందరియొకచోఁ । బరికింపఁబొరయుబహుని । ర్భరమోహోత్సాహవివశభావముమదికిన్॥ ౨౯౦.

క॥ తరుణియపుడొకనివలచిన । వరపరిణయవాంఛమదినవారణఁబొడమున్ । గరమిదియకార్యమనితా । ధరనెల్లెడలన్స్వయంవరముచాటింపన్॥ ౨౯౧.

సీ॥ లాటగాంధారకర్ణాటసౌరాష్ట్రవరాటనాటాంధ్రాధిరాజవరులు । వంగకాశ్మీరకళింగకోసలకేరళాంగబంగాళధరాధిపతులు । చోళమాళవమళయాళపాంచాలనేపాళగౌళావనీపాలమణులు । వత్ససాల్వావంతికుత్సబర్బరసింధుమత్స్యతురుష్కాభిమానధరులు । గీ॥ భోజఘూర్జరకుకురుకాంభోజవిభులు । కొంకణోత్కలటెంకణక్షోణివరులు । బహుళరథదంతితురగసద్భటులుగొలువ । వచ్చిరచటికివేవేగనిచ్చనలరి॥ ౨౯౨.

సీ॥ గంభీరరుచిసముజ్జృంభితమణిశాతకుంభకుంభస్తంభసంభృతంబు । చీనిచీనాంబరశ్రేణికామాలికాకాండవితానాభిమండితంబు । ఘనసారమృగనాభికాసాంకవామోఘఘుమఘుమా

యితగంధగుంభితంబు । కమనీయతరలాస్యకామినీగాయినీరమ్యవీణాగానరంజితంబు । గీ॥ బహుళయంత్రవిచిత్రతాతిబంధురంబు । రత్నపాంచాలికారాజిరాజితంబు । సకలరాజాధిరాజాళిసంకులంబు । నగుస్వయంవరమంటపమలరెసపుడు॥ ౨౯౩.

టిప్పణము.

శాతకుంభ = బంగారు, చీనిచీనాంబర = చీనాకొచ్చిం చైనాదేశముల బట్టలు; వితాన = మేలుకట్లు, సాంకవ = పునుఁగు, లాస్యకామినీ = నట్టువస్త్రీలు, గాయినీ = సంగీతముపాడుస్త్రీలు, పాంచాలికా = బొమ్మలు.

క॥ పరికలితనందిఘోష । స్ఫురితంబైరాజసభవసుంధరబహుని । ర్భంగస్థసమరధారుణి । కరణింగననొప్పెనపుడుకడుచిత్రగతిన్॥ ౨౯౪.

టిప్పణము.

నందిఘోష = అర్జునునిరథము. వందిజనులధ్వని. (నందిమాగధవంశజ్ఞ వందిమంగళపాఠకాః. (కోశము.)

క॥ ఆరాజసభారంగము । భూరిసురాజోపహారభూషితమగుటన్ । వీరనృపస్థానముగతి । ధారుణినొప్పారెఁగడునుదారప్రభలన్॥ ౨౯౫.

టిప్పణము.

రాజోపహార = రాజయోగ్యములగుకానుకలు. ఉపహార = ఉపాయ

నము, (కానుక) సామగ్రి—ర. ల. వర్ణములకభేదమగుటచే లాజోపహారభూషితమని స్వయంవరమంటప పరమున.

క॥ బహుళవితానోజ్జ్వలమై। మహితంబగు తాపసాశ్రమం
బననలరెన్। బహుసుమనోవిలసితమై। మహినాసభతనరెస్వ
ర్గమాన్యంబగుచున్॥ ౨౫౭

టిప్పణము.

వితాన = యజ్ఞము—(మేలుకట్టు. [ఉల్లోచము] చందువా) “వితానస్త్రక్రతూల్లోచా వితానంత్రిషుతుచ్ఛకః” కోశము. సుమనః = దేవతలు—పుష్పములు.

క॥ పరిదగ్ధదహ్యమానా। గరుమహిషాక్షాదిదివ్యగంధద్ర
వ్యా। త్కరధూపధూమసౌరభ। భరభరితంబగుచునాసభా
స్థలివెలసెన్॥ ౨౫౮.

టిప్పణము.

అగరు = ధూపద్రవ్యవిశేషము. మహిషాక్షు = గుగ్గిలము.

సీ॥ అంగీసదాభంగసంగీతరాగప్రభంగీతరంగాభిభాసురంబు।
లాటీమహామోఘవీటీకలితనవ్యపాటీరవాసనాబంధురంబు। చో
ళీపృథూరోజపాళీధృతప్రసూనాళీలసత్సౌరభాంచితంబు। భోజీ
వలన్మిళిందాజీవవరకర్ణరాజీవపరిమళభ్రాజితంబు। గీ॥ మాళవీకే
రళీతనుమహితమలయ। జప్రకృష్టతమామోదసంభ్రమంబు।
విసరెనాసభనపుడలవీరమార।వారణంబగుమందసమీరణంబు॥

టిప్పణము.

ప్రభంగీ = పరిపరివిధములు, వీటీ = తాంబూలము, వలత్ = సంచరించుచున్న, మిళింద = తుమ్మెద, ఆజీవ = ప్రాణప్రాయమైన, మలయజ = పచ్చకర్పూరము. మారవారణ = మన్మథగజము.

ఉ॥ అంతసభాముఖంబునమహారణవీరభటాభిరక్షిత। ప్రాం
తచరత్సఖీజనకరప్రచలద్బహుచామరానిలా। త్యంతవిలోలకుం
తలసమంచితమైయలరాజకన్యసం। క్రాంతవిశేషభూషణవికా
సవిభాసితరూపరేఖతోన్॥ ౨౫౯.

ఉ॥ మంగళవాద్యఘోషములుమండితవిప్రవధూకులాంగ
నా। మంగళగీతనాదములుమానితరాజపురోహితోక్తస। న్మం
గళమంత్రరావములుమాగధకీర్తితమానినీమహా। భంగగుణస్తవ
ధ్వనులుబాధగతింబెరయన్నయంబునన్॥ ౨౬౦.

శా॥చంచత్కాంచనరత్నశోభితఘనస్తంభాదికంబున్మహో।
దంచత్పుష్పఫలాదికాఖిలశుభద్రవ్యోజ్జ్వలంబున్సదా। కించిత్సౌ
రభధూపదీపవిసరాకీర్ణంబునైమించుస। న్మంచంబంచితరీతినెక్కి
నయనానందంబుగావించినన్॥ ౨౬౧.

ఉ॥ మాళవకేరళాధిపులుమత్స్యశకాంగకళింగవంగబం।
గాళతురుష్కభూవిభులుగౌళవిదేహవిదర్భచోళనే। పాళకురు
క్షమావరులుపాండ్యపుళిందవరాటలాటపాం। చాళమహీధవుల్
సరయసంభ్రమసంభరితానురాగులై॥ ౨౬౨.

సీ॥ (1) సమధికరూపానుసారప్రవృత్తులై యాఖేటకాసక్తులనఁ
గఁబరఁగి। (2)తవిలితథాగతధ్వంసనోద్యుక్తులై యవనిమీఁమాం
సకులనఁగఁబరఁగి। (3) అమితదూరప్రవృద్ధాశావిశాలురై శారద
దినములసరణిఁబరఁగి। (4) ప్రకటకార్తస్వరప్రకలితులై కడునతు
లితహేమాద్రులనఁగఁబరఁగి। (5) సారిదిద్రోణశాస్త్రసూచకులై
కర। మప్పుడుకురుకుమారులనఁగఁబరఁగి। రహిసభాంతరమున రా
కుమారకులెల్ల। నలరిరాక్షణముననద్భుతముగ॥ ౨౬3.

టిప్పణము.

---

(1) రూప = మృగమును, అనుసార = అనుసరించిన అనఁగా వెంటనంటిన, ప్రవృత్తులు = ప్రచారముగలవారు. ఆఖేటక = వేట. రూప = సౌందర్యమును, అనుసార = అనుసరించిన అనఁగావలచిన—ప్రవృత్తులు = ఉనికిగలవారు. (నడవడి)

(2) తథాగత = బుద్ధదేవుని—అనఁగా—బౌద్ధులను ధ్వంసనోద్యుక్తులు. తథాగతధ్వంసనోద్యుక్తులు = యెటువచ్చినవారినటు—అనఁగా—కార్యాకార్య—సమయాసమయములఁజూడక—చంపనుద్యుక్తులు. అథవా—తమ వంటి వేషములను ధరించివచ్చినవారుగాని—తామే కార్యమునకు గానువచ్చిరో ఆదే కార్యముగూర్చి వచ్చినవారుగాని. తథాగతులు—రాజులు తాము తాము వాసవదత్తను స్వీకరించవలెనను నాసక్తితో నితరులను చంపనుద్యుక్తులైరనుట.

(3) ఆశా = దిక్కు—వాంఛ.

(4) కార్తస్వర = క = కుత్సితమగు—ఆర్త = పీడితమైన = స్వర=ధ్వనిచేత—ప్రకలితులు = కూడినవారు. (క=కుత్సితము--కాపథమునందువలె)—బంగారు.

(5) ద్రోణ = ద్రోణాచార్యులయొక్క—శాస్త్రం = శస్త్రసమూహము. ద్రోణ = కాకులయొక్క—శాస్త్రం = అనఁగా శకునశాస్త్రం—రాజులు శకునములు చూచుకొనిరనుట.

క॥ మానవనాథులుపాండవ। సూనులగతినలరిరరసిచూడఁ
గసతతా। నూనవిహితాక్షహృదయా। జ్ఞానహృతక్షములు
దివ్యచక్షులునగుచున్॥ ౨౬౪.

టిప్పణము.

విహిత = విశేషహితమైన—హితముకాని—అక్షహృదయ=జూదము—అక్ష = ఇంద్రియము—హృదయము—మనస్సు—హృతక్షములు = అపహరింపఁబడిన భూమిగలవారి—పోఁగొట్టుకొనఁబడిన తాలిమిగలవారి—దివ్యచక్షు= అర్జునుఁడు—సుగంధద్రవ్యవిశేషము—పార్థాత్మజ్ఞానినోరపి—కోశము.

క॥ పరనృపసంహారణోద్యమ। సరభసులనఁదనరిరపుడుస్వ
బలార్థివిని। ర్భరహృదయులగుచుధరణీ। ధరసూనులుచూడ
నద్భుతంబుగనచటన్॥ ౨౬౫.

టిప్పణము.

స్వ = తమయొక్క—బల = సైన్యములయందు—అర్థి = ఇచ్ఛగలవారు—వాసవదత్తకొఱకు నితరరాజులతో యుద్ధముచేయను తమతమ సైన్యములను బిలువనిచ్చించిన వారైరనుట—సు = సుందరియగు—అబలా=స్త్రీయగు వాసవదత్తయందు—అర్థి = కోరికగల.

గీ॥ భూపవరులువిశ్వరూపావలోకన। జనితమగుచునింద్ర
జాలచిత్ర। మైనప్రత్యయముననలరుచునాసభ। ధార్తరాష్ట్రుల
నఁగఁదనరిరప్పుడు॥ ౨౬౬.

టిప్పణము.

విశ్వరూప = కృష్ణమూర్తియొక్క విశ్వరూపమును—అవలోకన = చూచుటవలన—జనిత = కలిగిన—ఇంద్రజాల = మాయయను—చిత్రమైన= అద్భుతమైన—ప్రత్యయం = జ్ఞానం. వి = పక్షిని—శ్వ = కుక్కను—రూప= మృగమును—అవలోకన = చూచుటవలన—జనిత = కలిగినది. ఇంద్రజాల= ఇంద్రజార = శచి (జ. ద. వర్ణములకును—ర. ల. వర్ణములకును నభేదము.) శకునములు జూచుటవలన గలిగినదియును—శచీదేవిని స్మరించుటచేనద్భుతమైనదియును—నగు జ్ఞానము గలవారైరనుట—స్వయంవరములయందుఁ గలుగు కలహములను శచీదేవి పోఁగొట్టుచున్నదను సంప్రదాయము గలదు కాన కొందఱు రాజకుమారులు—వాసవదత్తకొఱకు యుద్ధములు గలుగునో—యేమో. అను శంకతో శకునములు చూచుకొని, తన్నివారణార్థము శచిని స్మరించిరనుట—

గీ॥ తవిలిసాంవత్సరికఫలదర్శనులును । సుశకునశ్రావకులునునైనారిదిరాను । మాఁగులలరిరిపరికింపమహితఖంజ । నాభులును వ్యాధసన్నిభులగుచునచట॥ ౨౬౭.

టిప్పణము.

సాంవత్సరికఫలదర్శినులు = జ్యోతిష్కులచేఁ జెప్పఁబడు ఫలములను జూచువారు. సంవత్సరసమాప్తికి పూర్వమందు కలుగఁబోవు ఫలములను జూపునవి—ఖంజన=కాటుకపిట్టలు. కాటుకపిట్టల గమనాగమనముల నాలోకించుటచే సంవత్సరఫలము దెలియవచ్చునని వాడుక.

శకునశ్రావకులు = పక్షులనువంచించుటకుగాను దీముపిట్టలను బలుకఁజేసి విను వారు—వ్యాధులు = వేటకాండ్రు—శకునములు వినువారు.

క॥ క్షితిభాస్వద్దర్శవమిా । లితులైకుముదాకరములలీలసమస్త । క్షితివరులుబొలిచిరాసభ । సతిమోహావిలోభమాత్మనలమఁగలఁగుచుఁ॥ ౨౬౮.

టిప్పణము.

భాస్వత్ = సూర్యుఁడు—ప్రకాశించువాఁడు.

క॥ కరమధరీకృతులయ్యును । స్థిరులైరాసుతులుపరవశీకృతనిజని । ర్భరదేహస్థితిఁదనరిరి । పరమాద్భుతరసనిమగ్నభావములలరఁ॥ ౨౬౯.

టిప్పణము.

అధరీకృతులు = భూమిగాఁ జేయఁబడనివారు—భూమిగాఁ జేయఁబడనివారు—స్థిరులగుట సిద్ధించదు—తిరస్కృతులు.

ఉ॥ ధారుణీనాథులిట్లువివిధంబులమారవికారమాత్మల । న్నారెఁగలంపనుండుటలుచయ్యనవాసవదత్తఁగాంచిదు । ర్వారవిరక్తభావముధృవంబుగనూలోకనఁదత్క్షణంబక । ర్ణీరథమట్టెడిగ్గిరమణీయగృహాంతరసీమకేగినఁ॥ ౨౭౦.

టిప్పణము.

మారవికారము = మోహవికారము. విరక్త = వైరాగ్యము—ఇచ్ఛలేమి. కర్ణీరథ = మంచము = మంచె.

ఉ॥ భూపకుమారకుల్గరముపొంపిరివోయెడిమోహనోపసం। తాపవికారముల్సముచితంబుగనాత్మలడాఁచిలేశముం । దోఁపఁగనీక సత్కృతులనూనముగాఁగనియేగిరెల్ల సే । నాపరివారముల్దముఘనంబుగఁగొల్వఁగనంతనిచ్చటన్॥ ౨౭౧.

టిప్పణము.

బొంపిరి = పూర్ణము. సత్కృతులు = మర్యాదలు=పూజలు. సముచితంబుగ = యుక్తమగునట్లుగ.

ఉ॥ వింతగనాఁటిరాత్రిపృథీవీవరనందనగాఢనిద్రన । భ్యంతరసీమనున్న సమయంబునస్వప్నమునందుఁగాంచెన । త్యంతముదంబెలర్పఁగజయంతవసంతలతాంతకుంతసం । క్రాంతవిలాససాంద్రునినొకానొకరాజకుమారచంద్రునిన్॥ ౨౭౨.

శా॥ ఆరాజేంద్రునిరూపసౌష్ఠవమురామాకర్షణప్రౌఢివి। స్ఫారస్వర్ణమృగప్రభందనరునాసత్యాత్మునుద్యన్మహా । శూరత్వంబురుసత్త్వసంకలితతేజోయుక్తినత్యంతమ । ర్ణోరాశిప్రతిమానవైఖరిసదారూఢస్థితిన్బొల్పగున్॥ ౨౭౩.

టిప్పణము.

రామా = రాఘవుఁడు—స్త్రీ. సత్త్వ = బలము—జంతువులు. అర్ణోరాశి= సముద్రము.

చ॥ అతఁడుకుహూముఖంబుగతినంచితహారిసుకంఠవిభ్రమో। న్నతిఁగడుమించునెంతయుఘనాఘనవైఖరిభూరిభూజనా। హిత

కరకప్రభాయతిరహించుసముజ్జ్వలితాంగదోపశో। భితవిభవాప్తివాలిరుచిఁబెంపువహించుసమంచితంబుగన్॥ ౨౭౪.

టిప్పణము.

కుహూముఖము = కోకిల; హారిసుకంఠవిభ్రమోన్నతి = మనోజ్ఞమగు మంచికంఠస్వరవిలాసాధిక్యము—హారయుక్తమగు కంఠవిలాసాధిక్యము. ఘనాఘన=వర్షుకాబ్దము; భూజనాహితకరకప్రభాయతి=భూజనులకు నహితములగు వర్షోపలములు—భూజనులకు మిగులహితమగు హస్తప్రభ; (ఇచటసార్థమున కప్రత్యయము). అంగద = అంగదుఁడను వానరుఁడు—బాహువలయము.

సీ॥ ప్రకటాభిరూప్యకల్పకమూలకందంబుకలితలావణ్యముక్తాఫలంబు । వైదగ్ధ్యసహకారవాసంతసమయంబురూఢసద్గుణరత్నరోహణంబు । బహుదానధర్మసంపత్కోశనిలయంబుకరుణామృతాసారకంధరంబు । దివ్యయశఃకౌముదీచంద్రబింబంబుచండప్రతాపార్కమండలంబు । గీ॥ శౌర్యబడబానలామోఘసాగరంబు। మహితవిజయరమాస్వయంవరవరంబు । గాఁగనాతనియాకృతిఘనతరాద్భు । తావహక్రియనలరారుననుదినంబు॥ ౨౭౫.

గీ॥ అతఁడుచింతామణియనుభూపాగ్రగణ్యు । తనయుఁడనియునుమఱియుఁగందర్పకేతు । నాముఁడనియునునాతిస్వప్నమునఁనెఱిఁగి । తత్పరాయత్తచిత్తయైతత్తరమున॥ ౨౭౬.

క॥ కనుఁదెఱచియతనిఁగానక । కనుమఱలన్మూసియతనిఁగానకచింతన్ । వనజేక్షణశయ్యాగృహ । ముననాతనినరసిమూర్ఛిలియాంతన్॥ ౨౭౭.

క॥ తెలిసి సకలంబుఁ గలయని । తెలిసి కలందాను గన్న దివ్యపురుషుని । న్గలసి బహుసౌఖ్యరీతుల । మెలసి మనన్వలపుగ దిరిమేనుగ గుర్వన్॥ ౨౭౮.

చ॥ క్షితిఁ దనసృష్టికౌశలవిశేషముఁ జూపురతిజ్జగత్త్రియా । యుతసమవాయరూపపరమాణుగణంబులు గూర్చి మంజులా । మృతరససేచనంబున నమేయనిజానుభవానుభావని । శ్చితగతి నామహామహు సృజించె విరించి సమంచితంబుగన్॥ ౨౭౯.

క॥ అటుగాకున్నఁ దదీయోత్కటరూపవిలాసరేఖగల దేధరణిసె । చ్చుటనయిన నతఁడు ననుని । చ్చుటపలచిన ధన్యనగుదు సర్వవిధములన్॥ ౨౮౦.

మ॥ తిలకింపన్ దమయంతి యా నిషధధాత్రీనాథచంద్రున్ శకుం । తల దుష్యంతమహీంద్రుఁ జంద్రమతి నిత్యంబున్ హరిశ్చంద్రుమై । థిలి ధన్యాత్ముని రామచంద్రుఁ గడుఁ బ్రీతిం గోరుటల్ సారెని । ష్ఫల మంచున్నది నెంతు నన్న తఁడు సంభావించి చేపట్టినన్॥ ౨౮౧.

మ॥ రతికందర్పవిమోహముం గనుట వ్యర్థంబంచు భావింతు సం । తతమున్ రోహిణిచంద్రుఁ బొందుట నిరర్థంబంచు నూహింతు స । మ్మతి పౌలోమి పురందరున్వలచి ప్రేమన్ గోరు టెన్నన్ వృథా । స్థితి యంచున్నది నెంతు నా కతఁడు ప్రీతిం జిక్కినన్ జొక్కుచున్॥ ౨౮౨.

మ॥ అని చింతించుచు ముర్మురాగ్నికణమధ్యస్థస్థితిం గాంచు రీ । తిని తాంతాంతికదావపావకసముద్దీప్తజ్వలజ్జ్వాలికా । భినివేశస్థితిఁ గాంచు భాతి విరహాభివ్యక్తసంతాపత । ప్తనిజాంగస్థితిఁ గాంచి కామిని ప్రదీప్తశ్వాసనిశ్వాసయై॥ ౨౮౩.

టిప్పణము.

ముర్మురాగ్ని = తుషాగ్ని—ముర్మురమనఁగా నుమక.

ఉ॥ లాలితమందమారుతములన్వలయోగ్రసమగ్రపావకా । భీలశిఖాపరంపరలు పేర్చితకున్గ బళింప స్రుక్కుచున్ । వ్రాలి వసంతకాలసుమరాజిరజోజలరాశి మున్గుచున్ । దేలి కఠోరమారశరతీవ్రతకున్ గడు సోలి తూలుచున్॥ ౨౮౪.

చ॥ ప్రసవరసప్రమత్తమధుపవ్రజమంజులగుంజితంబులు । ల్లసితరసాలసాలకిసలగ్రసనవ్యసనైకకోకిల । ప్రసృమరగీతముల్మధురపక్వఫలప్రకరప్రసారలా । లసశుకశారికాకలకలంబులు వేమరు నొవ్వఁ జేయఁగన్॥ ౨౮౫.

ఉ॥ వావిరి కేళికాగృహవివర్ధితలాలితనవ్యమంజులా । రావసముల్లసద్బహుళరాజమరాళమయూరకీరపా । రావతముఖ్యముల్ హృదయరంజకభావజమంత్రతంత్రసా । ఖ్యావహలీలలం గనుట లారసి యాత్మ విరాళి మించఁగన్॥ ౨౮౬.

క॥ అలరాజన్యకుమారకు । లలితాంచితరూపరుచివిలాసము తనహృ । త్ఫలకలిఖితంబుగ తిని । శ్చలముగ మదినిగళితంబు చాట్పున మఱియున్॥ ౨౮౭.

టిప్పణము.

హృత్ఫలకలిఖితము = హృదయమను పలకయందు వ్రాయఁబడినది; నిగళితము = శృంఖలాబద్ధము.

శా॥ ఉత్కీర్ణంబును బాణమిశ్రితము ప్రత్యుప్తంబు సంకీలితం। బుత్కర్షాంతరమర్మసంగతము మాంసోపేతమంగాంగకం । చత్కీలాలయుతంబు శల్యగతమజ్జాసంప్రయుక్తంబునై । యుత్కంఠస్థితిఁ దోఁచినన్మగువ మోహాస్వాదవిభ్రాంతయై॥ ౨౮౮.

టిప్పణము.

ఉత్కీర్ణము = విభక్తము. ప్రత్యుప్తము = ఆరోపితము. సంకీలితము= శంకుబద్ధము— మేకుచే బిగింపఁబడినది. కీలాలము = రక్తము. మజ్జా = ఎముకలలోనిక్రొవ్వు.

క॥ అధికోన్మత్తయు మూకయు । బధిరయు నంధయును శూన్యభావయు నగుచున్ । విధువదనభూతబాధిత । విధమున నలరారె విరహవేదన కడిమిన్॥ ౨౮౯.

సీ॥ తూఁగు రాగార్ణవాస్తోకతరంగప్రకంపితాంగాంగియై కదలుకరణి । నిల్చు దర్పకబాణనికరకీలితగాత్రవల్లియై స్థిరవృత్తి వఱలుకరణిఁ । బఱచు శృంగారాభిభావనావిషరసప్రాప్తభయార్తయై పాఱుకరణి । వ్రాలు నాతతశీతవాతాహృతప్రాణజాలయై ధారుణిఁ గూలుకరణిఁ॥ గీ॥ బోరలు నిజతల్పకలితసంఫుల్లహల్ల । కాంచితాంగారకణికల నడలుకరణి । నేడ్చుఁ గరగతనిధి దాఁచు నెడము మఱచి । కరము విలపించు నిరుపేదకరణి తరుణి॥ ౨౯౦.

క॥ కలికి యిటు విరహవేదనఁ । గలఁగుటఁ గని వెసఁ దదీయకారణ మమరం । దెలిసి చెలులెల్ల నెయ్యము । కలిమిన్ శైత్యోపచారకలనాతురలై॥ ౨౯౧.

చ॥ విడివడి మోముదమ్మిపయి వ్రేలు సుపేశలకేశపాశము । న్ముడియిడి జాలుబారి సతి మోమున జాఱు దృగశ్రుపూరముల్ । దుడిచి తుషారవారి వలితుంపర లింపు జనింప నల్లనం । బడిబడి మేననించి కలపంబు లలంది వెలంది నెయ్యురన్॥ ౨౯౨.

ఉ॥ కల్పితకౌసుమాస్తరణకమ్రమృదూజ్జ్వలహంసతూలికా। తల్పమునందుఁ జేర్చి వివిధంబుల శైత్యమహోపచారముల్ । సల్పియు బుజ్జగించియుఁ బ్రసంగవశాగతపూర్వసత్కథా । నల్పవిచిత్రము ల్దెలియ నాడియుఁ బాడియుఁ దాపమాఱమిన్॥ ౨౯౩.

టిప్పణము.

కౌసుమ = పుష్పమయమైన—ఆస్తరణ = రత్నకంబళి—పఱుపు.

చ॥ భగవతి భక్తపాలనకృపామతి నల్లన నిద్ర నిచ్చి యీ । ముగుదను బ్రోవుమో భువనమోహనకామదయారసాప్తినీ । మగువను గావుమో మలయమారుత ప్రేమ వహించి లేమ నిం । పుగ మనఁ జూడుమోర్వదిఁక భూరివియోగభరానలార్చులన్॥ ౨౯౪.

ఉ॥ భూతములార కీరపరపుష్టమరాళమయూరశారికా । జాతములార సారమధుజాతమదాంచితచంచరీకసం । ఘాతములార తామరసకాంచనకేసరకుందకుట్మల । వ్రాతములార విూరు వరవర్ణినిఁ బ్రోవరె యేచకర్మిలిన్॥ ౨౯౫.

సీ॥ అమృతోపమస్వాదుతమభక్ష్యరుచిరశాల్యన్నంబు భుజియింప సున్నమయ్యె । మణిమయానేకభూషణదుకూలాద్యలంకారంబు సవరింపఁ గారమయ్యె । భరితసుగంధబంధురగంధపుష్ప

సంభారంబుభరియింపభారమయ్యె । మసృణపాంకవపంకఘుసృణసంకలితసిందూరంబుతిలకింపదూరమయ్యె । సారకాసారవారసీహారవారి । పూరమాత్తప్తతైలాతిఘోరమయ్యె । నిద్రకక్షుద్రరౌద్రదారిద్ర్యమయ్యె । నతివకక్కటయిఁకనేదిగతియొతెలియ॥

టిప్పణము.

సంభారము = సామగ్రి, మసృణ = చిక్కని, ఘుసృణ = కుంకుమపువ్వు.

క॥ అళులుమధుపములుకోకిల । ములుపరభృతములుసమీరములుగంధవహం । బులుకాముఁడుకందర్పుఁడు । కలికియబలయేమికీడుగానున్నదియో॥ ౨౯౭.

టిప్పణము.

మధుపములు = తుమ్మెదలు—మద్యపానముచేయునవి, పరభృతములు = పికములు—శత్రురక్షితములు అనఁగా శత్రుపక్షములు, గంధవహంబులు = వాయువులు—గర్వముగలవి, కందర్పుఁడు = మన్మథుఁడు—కుత్సితదర్పముగలవాఁడు, (గురుబాలప్రబోధిక.)

చ॥ అనిచెలులాడువేళవనజాయతలోచనకాత్మసంభవుం । డనుపమశీతలానిలశతాంగమునంబరివారయుక్తినా । తననిశితాస్త్రశస్త్రసహితప్రథితప్రకటాట్టహాసభీ । షణగతిఁదోఁచినట్లయినసంభ్రమితాత్మకయైరయంబునన్॥ ౨౯౮.

టిప్పణము.

ప్రథిత = ప్రసిద్ధమైన ; ప్రకట = స్ఫుటమైన ;

ఉ॥ కాతరనేత్రమూర్ఛమునుఁగంగనికామినులెల్లభీతిఁజిం । తాతరళాకులాత్మలయిదారునశీతలవారినాస్యకం।జాతమువిూఁదఁజల్లిబహుచామరచాలనజాతశీతవా । తాతిసహాయభూతివనజాననఁదేర్చియథోచితంబుగన్॥ ౨౯౯.

సీ॥ క్షణమాత్రమతిచిత్రకనకారవిందసుందరనిమ్నగాపులినస్థలముల । క్షణమాత్రమురుచైత్రగంధవాహోల్లసత్కందళకదళికాకాననముల।క్షణమాత్రముద్గాత్రసారతుషారాంబులలితశీతాంశుశిలాతలముల । క్షణమాత్రమాచ్ఛత్రసమసహకారచందనతరుచ్ఛాయావితర్దికములు । గీ॥ క్షణముకాసారకేళికాచంక్రమముల । క్షణముడోలావిహారప్రసక్తగతుల । క్షణముమదనాద్యుపాలంభసంభ్రమములఁ। జెలువనలరించియప్పుడాచెలులుచెలఁగి॥ 300.

క॥ వాసవదత్తకుహితగతి । భాసిలుకందర్పకేతుభావముతెలియన్ । వాసిగఁబనిచిరిమృదుభా । షాసముచితమాలికాఖ్యశారికనిటకున్॥ 30౧.

క॥ అలమాలికయాశారిక।యలరాజకుమారిచరితమంతయుఁదెలియం । దలఁచియటనిలిచితడసితి । నలుగకుమిఁకనొకటిఁదెలియుమదివినుపింతున్॥ 30౨.

క॥ కందర్పకేతుఁడదెమక । రందుండనుసఖుఁడుఁగొలువరాజితసుమనో । బృందములనందమగుమా । కందతరుచ్ఛాయనొప్పెఁగనుఁగొనుమిచటన్॥ 303.

చ॥ అనిశుకమూరకుండుటయునాధరణీశకుమారుఁడెంతయు। న్మనమున సంభ్రమంబడరమాలికమాలికమాలికాయటం।చును బలుమాఱుఁజీరినగుచుంవెసశారిక నెత్తియెత్తిమూ । ర్కొనికొని యాడిముద్దుగొనికోరికలీరికలెత్తనత్తఱిన్॥ ౩౦౪.

ఉ॥ వాసవదత్తఁగూడిప్రతివాసరమున్సుఖగోష్ఠినుండను। ల్లాసముమీఱనాలలనలాలననిచ్చుఫలోపహారముల్ । గ్రాసమొనర్పనాతికరకంజమునన్నిరతంబుఁబొదవి। న్యాసముసల్పఁగల్గుట ఘనంబగునీసుకృతంబుశారికా॥ ౩౦౫.

చ॥ లలనమనోగతంబునిఖిలంబును దెల్లమునీకుఁజూడనా । కలికిమనోనురాగమధికంబుగదాపరికింపనిప్పుడా । వెలఁదిభరించుమద్విరహవేదనవేడిగదాతలంపనా । పొలఁతివిమోహదాహమునఁబొక్కెఁగదాగణుతింపనెంతయున్॥ ౩౦౬.

చ॥ నినుఁగననాతిఁగన్నకరణిన్మదినింపుజనించెనాకునా । వనజదళాయతాక్షికడువాడిమిగాడినకంతుబాణము। ల్దనువడినేఁచఁగావిరహతాపమునోర్వఁగఁజాలకెంతయు। న్వనటమునుంగఁబోలునిలువంజనదింకటనేగఁగాఁదగున్॥ ౩౦౭.

చ॥ అనిముదమారఁబల్కుసమయంబుననెంతయుఁజిత్రమైవినూ । తనమగునీకథాక్రమముదారునమధ్యమలోకవాసులె । ల్లనుగడుసంభ్రమంబుమిగులన్వినఁబల్కఁగడిగ్గివచ్చెనో । యనవనజార్తబింబమపరాద్రిపయింబొలిచెన్ఘనంబుగన్॥ ౩౦౮.

వ॥ అప్పుడు॥ ౩౦౯.

సీ॥ రాజితసిందూరరంజితసురవరాదభ్రసామజకుంభవిభ్రమంబు । కర్బురఘనగరుత్కలితవాసరతామ్రచూడచూడాచక్ర సుందరంబు । వారుణీరమణీయవారవిలాసినీమణికుండలవిభాసమంచితంబు । నవనవసంధ్యాభినవ్యసీమంతినీసరసయావకపత్రసన్నిభంబు । గీ॥ స్ఫుటమహానటపటుజటాచూటపటల । బద్ధవాసుకిఫణరత్నబంధురంబు। రమ్యముగనొప్పెరహిబహూరక్తిమాభి। మండితంబగుమార్తాండమండలంబు॥ ౩౧౦.

టిప్పణము.

కర్బుర = చిత్రవర్ణములుగల (నానార్థరత్నమాల.) తామ్రచూడ = కోడిపుంజు. చూడాచక్ర = కోడిచుట్టు, యావకపత్ర = లాక్షాకృతపత్రరేఖ, మహానట = తాండవేశ్వరుఁడు.

క॥ భువిజనులకద్భుతంబుగ । రవియపుడొప్పెసఁగెనధికరక్తిమకలిమిన్ । సవిషాదుండుపరిత్య । క్తవసుండునునగుచుదుర్విదగ్ధనికరణిన్॥ ౩౧౧.

టిప్పణము.

రక్తిమ = ఎఱుపు ; సవిషాదుఁడు = వ్యసనయుక్తుఁడు— మేఘయుక్తుఁడు ; వసు = ద్రవ్యము—కిరణములు, దుర్విదగ్ధుఁడు = దరిద్రుఁడు.

గీ॥ వారుణీసంగతస్థితివఱలిభద్రుఁ । గలితరక్తాంశుకస్థితినలరిశాక్యు । భవ్యసంజ్ఞాభిసంయుక్తిఁబరఁగిప్రాజ్ఞుఁ । బోలిరవిదోఁచెనస్త్రాద్రిఁబోలుచునపుడు॥ ౩౧౨.

టిప్పణము.

వారుణీ = పశ్చిమదిశ—మద్యము, భద్రుఁడు = బలదేవుఁడు = బలరాముఁడు. రక్తాంశుకము = కాషాయవస్త్రము—ఎఱ్ఱనికిరణములు, శాక్యుఁ

డు = బుధుఁడు, సంజ్ఞా = ఛాయాదేవి—తెలివి (సంజ్ఞానామ్న్యర్కజాయాయాం చైతన్యేప్యర్థసూచనే—నానా.)

క॥ పగలువగఁగులుకునళినీ। మృగలోచనవలచికలసిమెలఁగి నకలుషం। బగలరవిచరమనగమున। భృగుపాతమొనర్చెననగు భిల్లునగ్రుంకెన్॥ ౩౧౩.

టిప్పణము.

భృగు = కొండచఱి—భృగుపాతము = కొండ, చఱినుండి దుమికి ప్రాణత్యాగముచేయుట. ఇది దివాసంగమముఁ జేసినవారికి ప్రాయశ్చిత్తము. (భృగుశ్చైత్యగురౌశంఖౌజమదగ్నిప్రతాపయోః—నానా.)

చ॥ మొనసిప్రచేతసుండలత్రిమూర్తిమయాత్మకుసూర్యుఁడా నెదు। రొక్కనవిరచించునవ్యమణికుట్టిమమండితమండపాంతమూ। తనపటుపాటలాంశుకవితానవితానముబోలెనెంతయున్। ఘనమగుసాంధ్యరాగమధికప్రభనొప్పెవిచిత్రవైఖరిన్॥ ౩౧౪.

టిప్పణము.

ప్రచేతసుఁడు = వరుణుఁడు, కుట్టిమ = రత్నఖచితభూమి, వితాన = మేలుకట్టు—సమూహము.

మ॥ చరమాబ్ధిన్విలసిల్లువిద్రుమలతాసంఘప్రభాజాలమం। బరకాసారవిఫుల్లహల్లకకలాపస్ఫూర్తికందర్పపు। ష్పరథప్రాంచికేతకచ్ఛవినభస్సౌధాగ్రమాంజిష్ఠసుం। దరశోభాతిశయంబునాఁ దనరెసంధ్యారాగమప్పట్టునన్॥ ౩౧౫.

టిప్పణము.

కలాప = సమూహము, కూటమి. పుష్పరథము = విహారరథము. మాంజిష్ఠ = హరిద్రాసంబంధమైన.

వ॥ మఱియు నాసంధ్యాసమయంబు. (1) రజోలుఠితోత్థిత కులాయార్థికలహవికలకలవింకకుల కలకలవాచాల శిఖరంబులగు శిఖరినికరంబులును. (2) వసతిసాకాంక్షంబులగు ధ్వాంక్షంబులును. (3) అనవరతదహ్యమాన కాలాగరుధూపపరిమళోద్గారంబులగు వాసాగారవివరంబులును. (4) దూర్వాంచిత తటినీతటనివిష్టగోష్ఠీవిదగ్ధజనప్రస్తూయమాన కథాశ్రవణోత్సుక శిశుజన కలకలకరప్రోత్కంపిత సమృద్ధులగు వృద్ధులును. (5) విరచితకందర్పముద్రులగు క్షుద్రులును. (6) కాముకజనానుబధ్యమానదాసీజన వివిధాశ్లీలవచః శ్రుతివిరసీకృతలగుకామినులును. (7) సంధ్యావందనోపవిష్టులగు శిష్టులును. (8) రోమంథ మంథర కురంగకుటుంబాధ్యాస్యమానప్రమదిష్ఠగోష్ఠీనాగణ్యంబులగు నరణ్యంబులును. (9) నిద్రావిద్రాణ ద్రోణకాకకులకలిల, కులాయంబులగు గ్రామసముదాయంబులును. (10) కాపేయవికలకపికుల, కలిలంబులగు నాశ్రమతరునిచయంబులును. (11) నిర్గమనేచ్ఛావికలజరత్తరుకోటరకుటీర కుటుంబి కౌశికకులంబులును. (12) విశ్రాంతకథానుబంధ ప్రవర్తమాన పథికజన గృహాగమనత్వరంబులగు చత్వరంబులును. (13) సమాసాదితకుక్కుటంబులగు కిరాతజననిష్కుటంబులును. (14) కృతయష్టిసమారోహణంబులగు బర్హిణంబులును. (15) విహిత

సంధ్యాసమయవ్యవస్థులగు గృహస్థులును. (16) స్వపతిసంకోచోదంచదుచ్చతరకేసరకోటిసుకట కుశేశయోదరకోటరకుటీరకుటిలశాయినికంబులగు షట్చరణచక్రంబులునుం, గలిగి. (17) లక్ష్మీకరణి స్వయంవరగృహీత పీతాంబరంబును. (18) వారవధూటివిధంబునఁ బల్లవానురక్తంబును. (19) కామినిఁబోలెఁ గాలేయాతామ్రపయోధరంబును. (20) బభ్రువుగతిఁ గపిలతారకంబునునై కనుపట్టినప్పుడు. ౩౧౬.

టిప్పణము.

(1) లుఠితము = పొరలినది; కలవింక = ఊరఁబిచ్చుక; శిఖరి = వృక్షము. (2) వసతి = గూడు; ధ్వాంక్ష = కాకి. (3) ఉద్గారము = వెళ్లఁగ్రక్కుట; వాసాగారవివరము = గవాక్షి—కిటికి. (4) దూర్వా = గఱికి; గోష్ఠి = సల్లాపము, విదగ్ధజన = నేర్పరులగువారు; ప్రస్తూయమాన = చెప్పఁబడిన; సమృద్ధులు = ఆఢ్యులు. (5) కందర్పముద్ర = కామచేష్ట. (6) అనుబధ్యమాన = నియమింపఁబడిన; అశ్లీల = సిగ్గులేని; విరసీకృతులు = అసహ్యపడినవారు. (7) ఉపవిష్టులు = కూర్చున్నవారు. (8) రోమంథము = నెమరు; మ్రదిష్ఠ = మృదువైన. (9) నిద్రావిద్రాణ = నిద్రాధీన; ద్రోణకాక = మాలకాకి; కలిల = యుక్త. (10) కాపేయ = చపల; కలిల = కూడిన. (11) కుటుంబి = వసించు. (12) చత్వరము = నాలుగు త్రోవలు కలిసిన ప్రదేశము—చతుష్పథము. (13) నిష్కుటము = గృహోపవనము. (14) బర్హిణము = నెమలి. (16) కుశేశయ = తామర. (17) స్వయం వరమునఁ బెండ్లాడిన విష్ణువునుగలది—స్వబలముచేతఁ బొందఁబడిన రక్తవర్ణముగల యాకాశముచేఁ గూడినది. (18) విటులయందనురాగముగల—చిగుళ్లవలె నెఱ్ఱనైన. (19) కాలేయ = కుంకుమ; పయోధర = స్తనము—మేఘము. (20) బభ్రువు = ముంగిస; కపిల = గోరోచనవర్ణముగల; తారక = కనుగ్రుడ్డు—నక్షత్రము.

సీ॥ (1) నక్షత్రసూచనాదక్షతాయతిమహాగణకప్రభావాభిగణనఁ గాంచి । (2) ప్రకటితతారకాధికబలాయతిమహాదనుజచమూస్థితిఁ దనరఁగాంచి । (3) సంచరత్కౌశికాసముదాయతిమహానందనాతిశయంబుఁ జెందఁగాంచి । (4) కుంఠితకువలయోత్కంఠతాయతి మహాభాస్కరోదయరేఖఁ బరఁగఁగాంచి ।
గీ॥ (5) వారితద్రోణవిహగవిహారకలన । ద్రుపదరాజాత్మజోద్వృత్తిఁ దొడరఁగాంచి । మించి జగమెల్ల వడినాక్రమించి గ్రమ్ముఁ । భీషణత్వంబు దోఁపఁ బ్రదోషమడరె॥ ౩౧౭.

టిప్పణము.

(1) గణక = జ్యోతిష్కుఁడు.
(2) తారక = తారకాసురుఁడు—నక్షత్రములు.
(3) కౌశిక = దేవేంద్రుఁడు—గుడ్లగూబ.
(4) కువలయ = కలువ—భూమండలము.
(5) ద్రోణవిహగ = మాలకాకి—ద్రోణాచార్యుల బాణములు.

క॥ ఘటమానదళపుటాంచిత । పుటకినులన్నదితమధుపపుంజము దిరిగెన్ । బటుతిమిరతిమిరహతినిజ । చటులగతిన్ బాసిరి కుటిలచంక్రమగతులన్॥ ౩౧౮.

టిప్పణము.

ఘటమాన = ముకుళించుచున్న, పుటకిని = పద్మిని, తిమిర = చీఁకటి—నేత్రరోగము.

చ॥ జలవిహగారవంబు విలసత్ప్రతిబింబితసాంధ్యరాగము । నలుగుసరఃకృపీటములఁ గానఁగ నయ్యె సరోజినుల్ ప్రియ । ప్రల

యవిషాదరోదనమపారముగానతిభక్తియుక్తిను । జ్వలితచితాగ్ని కీలలనవారణఁజొచ్చికలంగుకైవడిన్ ॥ ౩౧౯.

టిప్పణము.

సరోజిని = తామరతీఁగె, ప్రలయ = మరణము, చిత = సాద.

సీ॥ (1) ఉద్దీపితంబుసముద్యన్మహానీలపటుతరమధుకరపటలి కలన । (2) సంవర్ధితంబుప్రజ్వలితాగ్నిహోత్రవిస్ఫుటవిశంకటధూమపటలికలన । (3) మాంసళితంబుభామాకేశసంస్కారపరమసౌరభధూపపటలికలన । (4) మేచకితంబుసమిద్ధపేచకిఘటాకటదానశీకరపటలికలన । గీ॥ (5) మఱియుఁబుంజీకృతంబు తమాలపాద । పచ్ఛటాపాటితప్రభాపటలికలన । నిదియనఁగ నొప్పిభువిదివియెల్లనుండి । చటులగతిఁగాంచెఘనతమఃపటలమపుడు. ౩౨౦.

టిప్పణము.

విశంకట = విశాలమైన, మాంసళితము = బలిసినది, మేచకితము = నల్లనైనది, పేచకి = గజము—పేచకీద్విరదః పద్మేతికోశః.

ఉ॥ ప్రావరణంబురాత్రియనుపాంసులకున్బలితౌషధంబుదై । న్యావిలవృద్ధవారవనితావళికిన్బ్రియమిత్రమత్యసం । భావితదుర్జనాళికినపత్యమసత్కలికాలకాలర । క్షోపరమాళికిందగనకుంఠితగాఢతమోవ్రజంబిలన్ ॥ ౩౨౧.

టిప్పణము.

పాంసుల = జారస్త్రీ; ప్రావరణము = ముసుసుపలితౌషధము = ముదిమికిమందు; నెరసిన వెంట్రుకలకుమందు.

క॥ వితతప్రత్యక్షుద్ర । వ్యతిరస్కృతిబౌద్ధమతమువైఖరివిని వా । రితసకలాంతరసంగతి । క్షితిదుష్టమహత్త్వసమరుచిందమ మొలసెన్ ॥ ౩౨౨.

క॥ క్షితినంధతమసమనలము । గతిబహుకాష్ఠాపహారకస్థితిఁదగిసం । తతముఁగురురాజసైన్యము । గతిముదితోలూకను ఖవికాసముగాంచెన్ ॥ ౩౨౩.

టిప్పణము.

కాష్ఠాపహారకము = దిక్కుల నావరించినది—కట్టెలను గాల్చునది— ఉలూక = గుడ్లగూబ—దుర్యోధనుని మేనమామయగు శకునియొక్క కొడుకు.

సీ॥ (1) దుర్భరభూభారనిర్భుగ్నదిక్కరికరసముద్వాంతశీకరములనఁగ । (2) దూరభ్రమణఖిన్నతోయజాప్తతురంగమాస్యఫేనస్తబకాళియనఁగ । (3) పటుమహానటజటాపటలచాలనసము ష్ఠితగాంగఝురపృషద్వితతియనఁగ । (4) సాంధ్యరాగానలశమనవేళాసముత్కీర్ణస్ఫులింగప్రకీర్ణమనఁగ । (5) వెసజగత్త్రియవిజిగీషవెడలుమగని । పుష్పరథమునఁగడుఁబరిపూర్ణరక్తి । లలితగతిరతివెదచల్లులాజలనఁగఁ । బ్రకటముగఁదోఁచెఁదారకానికరమపుడు॥ ౩౨౪.

ఉ॥ నీరజయోనిచంద్రకఠినీశకలంబుఁదమోమషీయుతో । దారనభస్థ్సలాజినముఁదాలిచిపూనికమీఱమర్త్యసం । సారసుఖంబులన్గణనసల్పుచునిల్పునభావసూచనా । ధారకశూన్యబిందుసముదాయమునాఁదగెఁదారకౌఘముల్॥ 3౨౫.

టిప్పణము.

కఠినీశకలము = బలపపుముక్క.

మ॥ మగనింజంద్రుసెదుర్కొనంగడఁగిప్రేమన్జక్రవాళంబునాఁ । దగునశ్మంతమునన్సముజ్జ్వలితసంధ్యారాగవహ్నింమహా । గగనభ్రాష్ట్రమునందమందరజనీకాంతావతంసంబుపె । ల్లుగఁ బేల్చన్ బ్రసరించులాజలనఁగ్రాలుందారకానీకముల్॥ 3౨౬.

టిప్పణము.

అశ్మంతము = పొయ్యి. భ్రాష్ట్రము = పెనము—స్వేదని.

క॥ గాసిలెనతిదీర్ఘతరో । చ్ఛ్వాసముసంశ్లేషవక్త్రసంఘటనము నై । వాసిఁగనుచక్రమిథునము । భాసురసుకవిప్రబంధబంధురమగుచున్॥ 3౨౭.

టిప్పణము.

దీర్ఘతరోచ్ఛ్వాసము = నిట్టూర్పు—గొప్ప పరిచ్ఛేదము. సంశ్లేషవక్త్రము = సంశ్లేషార్థముగల వృత్తివిశేషము—కూడినముఖము.

చ॥ కమలకుడుంగసంచరణకారణలగ్నమరందలుబ్ధముగ్ధమధుపమాలికాకలితగాత్రముకోకముమూర్తిముద్రఘూ । త్తమఘనశాసవాక్యచయదండధరాతతచండపాశబ । ద్ధముగతినొప్పిప్రాణదయితన్విడనాడితొలంగెనెవ్వగన్॥ 3౨౮.

క॥ హిమకరదయితునెదుర్కొను । గమకమునన్వికచముఖవికాసముగలయా । కుముదినికిరుపార్శ్వంబుల । భ్రమరంబులుదూతికాళిపగిదిఁదనర్చెన్॥ 3౨౯.

క॥ ఇనవిరహతాపదుఃఖిత । వనజవధూతిలకమపుడవారణఁబొగిలెన్ । ఘనకింజల్కవ్యాజం । బునహృదయముఁగఱచునధికముర్మురవహ్నిన్॥ 330.

సీ॥ (1) ప్రాచీలలాటసంభరితబంధూకప్రసూనచిత్రకచక్రసుందరంబు । (2) లోకత్రయీజయత్సేకమన్మథశుభప్రస్థానకలశాభిభాసురంబు । (3) చటులదిక్కాంతాప్రసాధికాకరధృతాలక్తకపిండాభిలాలితంబు । (4) యామినీరాజకన్యామణీహస్తసమాలోలమణికందుకాంచితంబు । గీ॥ (5) రాజితోదయగిరిశిఖరప్రఫుల్ల । విపులమందారసుమగుచ్ఛవిభ్రమంబు । వెలిచెజనలోచనోత్సవోజ్జ్వలవిభాభి । మండితంబగుశీతాంశుమండలంబు॥

క॥ చంద్రుఁడలలక్ష్మణాన్వితి । సాంద్రమహాహాదారురామచంద్రునిమఱిని । స్తంద్రానురక్తతారుఁగ । పీంద్రునిఁదలఁపించెఁదదనుహితగుణగరిమన్॥ 33౧.

క॥ వినుతింపరక్తమండలుఁ । డునుమృదుకరనికరసహితుఁడునువిబుధసదా । వనధుర్యుఁడుశార్వరభే । దనచర్యుఁడునగుచురాజుదగెరాజనఁగన్॥ 333.

క॥ హిమకరమండలగతరా । గముక్షీణంబయ్యెవిరహికాం తాహృత్సం । క్రమితమగుఁకరణిజనసం । భ్రమకరముగఁదోఁచెధవళిమంబమలరుచిన్॥ ౩౩౪.

క॥ మారప్రేరితబహుళదు । ర్వారవియోగానలంబువడిరగలింపన్ । సారెరతిద్రిప్పుస్ఫటికో । దారవ్యజనంబునాసుధానిధివెలసెన్॥ ౩౩౫.

సీ॥ (1) భావసంభవసార్వభౌమసంభృతసముద్భాసితశ్వేతాతపత్రమనఁగ । (2) మానితోదయశైలమహాసీంద్రహస్తప్రసంగతస్ఫాటకలింగమనఁగ । (3) యామినీయమునాఝరాంతరస్థలసముజ్జ్వలసమంచితబాలపులినమనఁగ । (4) ఘూర్ణితగగనమహార్ణవప్రోద్దీర్ణవిశాలలోలవళక్షశంఖమనఁగ । గీ॥ (5) చండతరకాలకాలోరగాండమనఁగ । గగనగంగాభవశ్వేతకమలమనఁగ । వరచకోరతపఃఫలవర్యమనఁగఁ । జంద్రుఁడలరారెబహుకళాసాంద్రుఁడగుచు॥ ౩౩౬.

క॥ లోకత్రయజయదీక్షా । స్తోకమనోజాభిషేకశోభితనవదూ । ర్వాకలితరజతకలశము । జోకమృగాంకుండుదోఁచెసురుచిరలీలన్॥ ౩౩౭.

మ॥ ప్రమదామోహకమారవీరకృతదీప్యత్స్ఫారదామోఘపిం । డమొతన్స్వైర్వ్యవిభేదకాత్మభవచండప్రాసయుక్శాణచ । క్రమొతద్దుర్భరధైర్యభిమానహారకమహాకామభ్రమచ్చక్రబా । ణమొనానొప్పెమృగాంకమండలమురాణన్ గాంతినిస్తంద్రమై॥ ౩౩౮.

శా॥ క్షీరాంభోనిధిమగ్నమున్బహుతరాక్షీణామృతాసారవి । స్తారక్షాళితమాపయిన్నటియుశ్వేతద్వీపసంస్థాపితో । దారప్రాభ

వశోభితంబునగుచందంబొప్పలోకంబువి । స్ఫారస్వచ్ఛసితప్రభంబొలిచెదీప్యచ్చంద్రికాసాంద్రమై॥ ౩౩౯.

ఉ॥ అంతటరాకుమారకుఁడుహర్షమెలర్పఁగఁగాల్యకృత్యమా । ద్యంతముఁదీర్చిమేలగుఫలావళినాకలిఁదేర్చిమాలికన్ । జెంతమహీజశాఖనటుజేర్చిసఖుండొనగూర్చునవ్వనా । భ్యంతరసాలమూలకుసుమాస్తరణాంచితశయ్యనొయ్యనన్॥ ౩౪౦.

ఉ॥ ధూర్తమృగావళిందోలఁగఁదోలుచుమిత్రుఁడుగావనిద్రసం । పూర్తిసుఖించెనంతటనభోజలజాకరసీమకాలకై । వర్తకుఁడంధకారతరివర్యమునెక్కిచరించుచున్ రయ । స్ఫూర్తిహరించుమత్స్యములబోలిక్రమంబుగమాసెడారకల్॥ ౩౪౧.

చ॥ ప్రమదమొనర్చెనవ్యమధుపానకృతాదరపుష్పలిణ్నినా । దముశతపత్త్రిఘుస్తకముదాలిచిదివ్యసరఃకృపీటపీ । ఠమునఁబ్రభాతమానిప్రకటస్థితినధ్యయనంబొనర్చును । త్తమమగుసామగానమహితంబయిమెంతయుఁబాంధకోటికిన్॥ ౩౪౨.

ఉ॥ రాజిలెనాసవార్ద్రవిచరన్మధుపాలిసముల్లసద్రజో । రాజిమధుప్రపంకిలవిరాజితవారిరుహాలవాలవి । భ్రాజితటాకభూస్థలులరాత్రికృషీవలుఁడుంచునాతమో । బీజసమాజవిభ్రమముపెంపువహించిసమంచితంబుగన్॥ ౩౪౩.

చ॥ భ్రమరవినీలదీధితులుభాసిలెనప్పుడుభానురాకసం । భ్రమమునశుక్రదూతదెలుపన్మధుసంగతినోలినంబుజా । స్యమువికసింపఁగోకిసకియన్వెసఁగూడిసరోగృహంబున।గ్గమలినిసంతరించినసుగంధయుతాగరుధూపమోయనన్॥ ౩౪౪.

చ॥ అలహరి రాకకుఁ గలఁగుసట్టిత మోవిభుఁగూడియామినీ | లలనపలాయనాచరణలాలసబుద్ధివిశాలరోదసీ | నిలయనభోంగణస్థరజనీకరభాస్వరులూఖలంబునన్ | జలిదికినైనడింపవెలిఁజల్లినబియ్యముఁబోలెఁదారకల్ ॥ ౩౮౫.

టిప్పణము.

రోదసి = భూమ్యాకాశమధ్యప్రదేశము. ఉలూఖలము = రోలు. పోలెను = అనుకరించెను. (ఇది సమాపకక్రియ.)

క॥ ప్రాలెనుడుగణముప్రాతః | కాలకపిప్రచలితాంధకారతమాల | వ్యాలోలదళదిశాశా | ఖాలూనపతత్సుమప్రకాండముకరణిన్ ॥ ౩౮౬.

ఉ॥ రాజిలెనన్నుఁగూడిద్విజరాజుక్షణక్షణవిస్ఫురత్కళా | రాజియుసత్పథక్రమవిరాజియునైయదెవారుణీస్పృహం | దేజముఁగోలుపోయిచలిదేరియధోగతినేగెనంచుఁబ్రా | చీజలజాక్షినవ్వెననఁజెన్నువహించెనుషఃప్రభావళుల్ ॥ ౩౮౭.

క॥ స్ఫురదరుణతరుణకేసరి | ఖరనఖరవిదారితాంధకారమదాంధ | ద్విరదతనురక్తపూరము | కరణినుషస్సాంధ్యరాగకాంతులువెలసెన్ ॥ ౩౮౮.

క॥ భూరినభస్సరసింగల | తారాకుముదములుగోయుతమకంబునవే | సారెరవిజాచుఁగరముల | తీరుననొప్పారెఁగిరణదీధితులుదివిన్ ॥ ౩౮౯.

క॥ ఉదయాచలకూటాంచిత | విదితజపాకుసుమకాంతివిభ్రమవిభవా | స్పదమగుచుసాంధ్యరాగము | మదిముదమొదలించెవిబుధమండలికెల్లన్ ॥ ౩౯౦.

క॥ త్వంగత్తుంగపతంగతు | రంగఖురాగ్రాహతాబ్జరాగపరాగా | భంగరుచివిభ్రమంబుబో | సంగఁబ్రభాతారుణంబెసంగెన్జదలన్ ॥ ౩౯౧.

క॥ ప్రకటోదయగిరిగతగై | రికనిర్ఝరవారిపూరరీతిన్దగెన | త్యకలంకసాంధ్యరాగా | ధికదీధితిప్రాణిలోకదృక్పర్వముగన్ ॥ ౩౯౨.

క॥ తారాతండులశబళిత | భూరినభోంగణచరద్విభూషితసమయో | దారకృకవాకుచూడా | కారభ్రమఁగొల్పెనుదయకాంతిచయంబుల్ ॥ ౩౯౩.

సీ॥ లలితదినారంభలక్ష్మీకరాగ్రదీవ్యన్నవ్యరత్నదర్పణమనంగ | వరనభఃపురమహాద్వారగోపురసముత్తంభితాయతహేమకుంభమనఁగఁ | బ్రాచీలలాటసంభరితకుంకుమరజఃస్ఫీతచిత్రకబిందుచిత్రమనఁగఁ | బార్వాచలాభోగభోగీంద్రసంధ్యారుణస్ఫటాస్ఫుటితరత్నంబనంగఁ | గీ॥ జిత్రసంధ్యారుణామోఘసూత్రసంఘ | సంగ్రథితపూర్వదిగ్వధూస్వర్ణకాంచి | సంఘటితదివ్యదీనారచక్రమనఁగ | బాలరవిబింబమద్భుతభంగిఁదోఁచె॥ ౩౯౪.

టిప్పణము.

ఉత్తంభిత = ఎత్తఁబడిన, చిత్రక = తిలకము, స్ఫటా = ఫణము, సంగ్రథిత = కట్టఁబడిన, దీనారచక్ర = కాంచనకింకిణీసమూహము.

క॥ ఆరయనారయసంహృత । తారకుఁడనుగోపతిత్వదర్పితుఁడునునై । వారిజసఖుఁడుప్రతాపో । దారతఁగడుశక్తివజ్రధరులహసించెన్॥ ౩౫౫.

టిప్పణము.

సంహృతతారకుఁడు = పోఁగొట్టఁబడిన నక్షత్రములు గలవాఁడు, సంహరింపఁబడిన తారకాసురుని గలవాఁడు. గోపతిత్వ = కిరణాఢ్యత్వము—స్వర్గాధిపత్యము. శక్తివజ్రధరులు = శక్తినిధరించిన కుమారస్వామిని—వజ్రమును ధరించిన యింద్రుని.

ఉ॥ అంతటనిద్రలేచివసుధాధిపసూనుఁడుకాల్యకృత్యమాద్యంతముఁదీర్చిమాలికయునాత్మసఖుండునుదానునవ్వనాభ్యంతరదివ్యభూరుహఫలాదులనాకలిఁదీర్చిహర్షమత్యంతమెలర్పఁగాసుమపురాభిముఖుండయిపోయిముందటన్॥ ౩౫౬.

మ॥ భువిశ్రీశౌద్రపురీశరాఘవపదాంభోజద్వయీచింతనోత్సవరోద్దంహనుమంతరాయకృతచిత్రశ్లేషహృద్యాంధ్రవా । సవదత్తాఖ్యమహాప్రబంధమునశశ్వన్నవ్యసారస్యసం । స్తవనీయంబగుపూర్వభాగమిదియాచంద్రార్కమైపొల్పగున్॥ ౩౫౭.

సీ॥ అమలాగ్రజన్మమాహాత్మ్యవిశేషంబుసద్వశిష్ఠసగోత్రసంభవంబు । ఘనమగునాశ్వలాయనసూత్రకథనంబుబడగనాడన్వయప్రాభవంబు । మాన్యమానద్వైతమతనిశ్చితత్వంబుసతతతత్త్వవిచారసంభ్రమంబు । హూణాంధ్రవిద్యాప్రవీణతాధిక్యంబుకవితారసజ్ఞానకౌశలంబు । గీ॥ తేజరిలున్యాయవాదివృత్తిక్రమంబు । విబుధజనతావిధేయతావితరణంబు । గలిగివినయవివేకముల్వెలయనలరు । వాఁడహనుమంతరాయాఖ్యవరలువాఁడ॥ ౩౫౮

క॥ ఘనగిరిసంస్థానంబన । మునుబహువిఖ్యాతిఁగాంచిమునుకొనిప్రకృతంబునఁబెనుగొండసమాఖ్యన్ । వినుతింగనుపురమునందువెలయుచునుందున్॥ ౩౫౯

ఉ॥ అడంజవాహదివ్యచరణాంబుజభక్తిరతుండుసంచితాఖండసదానిరామయసుఖప్రదయోగయుతుండుసత్కృపామండితదానధర్మపరమానసవృత్తిహితుండుకృష్ణరా । యండననొప్పుమజ్జనకుఁనాతతపూర్ణశతాయురున్నతిన్॥ ౩౬౦.

చ॥ అమలినభక్తినాతనినహర్నిశముగ్గనుసన్నసత్పథ । క్రమమునఁగొల్చిసాధ్వియనఁగాంతలనెంతయువాసిఁగాంచియుత్తమనిరతాన్నదానకలితస్థిరవృత్తిరహించిమించిసా । కమయననొప్పుమజ్జననియంచితదీర్ఘసుమంగలీస్థితిన్॥ ౩౬౧.

శా॥ ధాత్రీమండలమండనాయితసమస్తస్త్రీగణసమ్మాన్యతాపాత్రీభూతసుశీలసువ్రతసురూపప్రాభవప్రోద్దామ; స । ర్వత్రస్తుత్యపతివ్రతానుగతభాస్వత్పుణ్యనిస్సీమ; సా । విత్రీనామదనర్చమద్దయితసావిత్రీపవిత్రాకృతిన్॥ ౩౬౨.

క॥ కలరార్వురన్నదమ్ములు । నలువురుభగినీజనములునాకున్సజినా । కిలఁగలరుసుతులుముప్ఫ్వురు । లలినొకకూఁతురునురూపలావణ్యానిధుల్॥ ౩౬౩.

క॥ అందఱుపితృహితమానసు । లందఱుబహుసదయహృద
యులందఱునిరతానందితబుధబృందులుమఱి । యందఱుహరిభక్తి
యుక్తినందఱెవారల్॥ ౩౬౪.

క॥ ప్రకటమగుశాలివాహన । శకమునఁగులశైలచంద్రసామ
జశశిసం । ఖ్యకుఁగలమన్మథసమకా । ర్తికమాసమునందువిస్తరిం
చితిదీనిన్॥ ౩౬౫.

సమాప్తము.

PRINTED AT THE VAIJAYANTI PRESS, MOUNT ROAD, MADRAS.

END OF
TITLE